

Vitenskapens rolle i Roald Amundsens planlagte ekspedisjon over Polhavet

1907-1918

Anders Brenna

Master i historie
UNIVERSITETET I OSLO

Våren, 2017

Vitenskapens rolle i Roald Amundsens planlagte ekspedisjon over Polhavet *1907-1918*

«Også det storartede, at vi så vel fik forbundet det nyttige med dette behagelige
– ja, se det er en kunst, som igrunden så få kjender til.»

- Roald Amundsen, etter å ha deltatt på havforskningskurs hos Bjørn Helland-Hansen i
Bergen, 1908.

Copyright Anders Brenna

2017

Vitenskapens rolle i Roald Amundsens planlagte ekspedisjon over Polhavet

Anders Brenna

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I 1908 la Amundsen frem planene for en seriøs forskningsferd over Polhavet i Arktis. Året etter hevdet to ulike amerikanske ekspedisjoner å ha nådd Nordpolen, noe som svekket den kommersielle verdien av Amundsens foretak betraktelig. Han besluttet derfor i all hemmelighet å ta en såkalt avstikker til Sydpolen, med det formålet å finansiere ekspedisjonen over Polhavet med en rekord i syd. Etter en rekke forviklinger, inkludert utbruddet av Den første verdenskrigen, realiserte han omsider prosjektet med «Maud»-ekspedisjonen i 1918.

Denne oppgaven undersøker planleggingen av og forberedelsene til Amundsens ekspedisjon over Polhavet, fra idéstadiet i 1907 til realiseringen i 1918. Formålet er å identifisere brudd og kontinuiteter gjennom perioden, med et særlig fokus på vitenskapens rolle.

Det har blitt hevdet at Amundsen først og fremst beskjeftiget seg med vitenskapelig arbeid for å motta statsstøtte og fordi Fridtjof Nansen nærmest presset ham til det. Selv brydde han seg bare om rekordene. Andre har vært mindre bastante, men har likevel hevdet at Amundsen etter rekordbesøket på Sydpolen i økende grad neglisjerte vitenskapen til fordel for sensasjonene.

Jeg finner at det var en rekke andre årsaker til at Amundsen inkluderte forskningsarbeid på sine skipsbaserte ekspedisjoner. Blant dem spiller faktisk finansieringen kun en liten rolle, og forholdet til Nansen og det øvrige vitenskapelige miljøet var først og fremst preget av samarbeid – ikke motsetninger. Personlig interesserte Amundsen seg i minkende grad for de vitenskapelige resultatene, men fastholdt likevel ved planene om en seriøs forskningsferd. Besøket på Sydpolen endret ikke ved dette. Om noe ble det vitenskapelige programmet mer omfattende og ambisiøst gjennom perioden, uten at Amundsen ser ut til å ha forsøkt å forhindre eller begrense denne utviklingen. Bruddet med vitenskapen kom først med de rene fly-ekspedisjonene på 1920-tallet.

Forord

Om jeg personlig skulle trekke frem særlig ett interessant resultat av arbeidet med denne oppgaven, må det være at jeg ganske ut av det blå har blitt grepet av en entusiasme for å gå på langrennsski. Så inspirerende er polarhistorien, at lysten til å leve seg inn i den tar overhånd. Rent akademisk er det kanskje uviktig, men fra et folkehelseperspektiv er det godt å se at historiefaget også kan bidra med å få mennesker i bevegelse. Det er et satsningsområde jeg forventer å se mer til i neste humanioramelding. Når det er sagt, håper jeg for min egen del at historieferdighetene mine står til bedre stilkarakterer enn skøyteteknikken min.

Jeg vil gjerne takke mine to veiledere, Finn Erhard Johannessen og Peder Anker, for ærlighet, kloke råd og oppmuntrende ord. Det har kommet godt med! Anne Melgård ved Nasjonalbiblioteket fortjener også en spesiell takk for uvurderlig kildeveiledning og gode samtaler. Ellers har Jørgen Hamre Sveen, Ingar Stene, Kine Gullberg og ikke minst min kjære far bidratt med gjennomlesning, tilbakemeldinger og språkvask. Jeg kan røpe såpass at det ble rapportert om enkelte hybelkaniner.

Mine øvrige medstudenter har gitt meg en faglig og sosialt berikende plattform å stå på gjennom de to siste årene. Arbeidet med denne oppgaven hadde ikke vært i nærheten av den samme opplevelsen uten. Vi har jobbet med hvert vårt, men jeg liker å tro at vi har lært like mye på pauserommet som på lesesalen. Etter deltakelsen på Roald Amundsens «Maud»-ekspedisjon, uttalte vitenskapsmannen Harald Ulrik Sverdrup at det største de oppnådde var å skilles som venner. Det samme vil jeg si om mitt eget masterløp her ved Universitetet i Oslo.

Blindern, 20. Mai 2017

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
	Om oppgaven	1
	Historiografi og metodiske betraktninger	3
	Kilder og sekundærlitteratur	8
	Historisk utgangspunkt og kontekst.....	10
2	«Plan for en polarfærd»	17
	«Fram» eller tilbake til «Gjøa»: et ekspedisjonsdefinerende valg	17
	Den offisielle planen	22
	Vitenskapelig kursing og bemanning	27
	Ekspedisjonens akilleshæl	33
	Det vitenskapelige programmet utvides.....	36
	Oppsummering	40
3	Sydpolens rolle i ekspedisjonen nordover	43
	Den økonomiske begrunnelsen – en vikarierende forklaring?	43
	Vitenskap på en «sportsfærd»	49
	Til Nordpolen, via Norge?	56
	Oppsummering	63
4	Fortsettelsen	65
	En ubemannet havforskningsreise.....	65
	Nordover – så langt pengene rekker	72
	Vitenskapens rolle på ekspedisjonen nordover	78
	Gjenopptagelse av Nordpolen	83
	Oppsummering	87
5	En lang og brokete vei mot Polhavet	89
	En gylden mulighet.....	90
	Hvorfor «Maud»?	93
	Vitenskap og finansiering.....	97
	Vitenskapens rolle i lanseringen av «Maud»-ekspedisjonen	104
	Oppsummering	109
6	Konklusjon	113
	Litteraturliste	121
	Kart over ekspedisjonsrutene	127

1 Introduksjon

Om oppgaven

Denne oppgaven omhandler planleggingen av og forberedelsene til det som til slutt ble til «Maud»-ekspedisjonen (1918-1925). Det hele startet i 1907, da Roald Amundsen bestemte seg for å gjenta Fridtjof Nansens bedrift fra den første «Fram»-ekspedisjonen (1893-1896) – en isdrift over Polhavet i Arktis, med fokus på vitenskapelig arbeid. Det gikk derimot elleve år før planen omsider ble realisert. I mellomtiden plantet Amundsen det norske flagget på Sydpolen, før verdenskrigen forsinket planene ytterligere. Oppgaven starter ved idéens tilblivelse og stopper ved «Maud»s avreise i 1918. Som avgrensning er denne perioden interessant av flere årsaker. I den øvrige litteraturen har de ulike fasene av den lange forberedelsen til driften over Polhavet stort sett havnet i skyggen av de faktisk utførte ekspedisjonene, og da særlig kappløpet til Sydpolen. Relevant informasjon og viktige perspektiver har blitt oversett. Gitt varigheten byr dessuten planleggingsfasen på en unik mulighet til å studere brudd og kontinuitet over tid, noe for eksempel Sydpolekspedisjonen ikke kan brukes til i seg selv. Viktigst er derimot at forberedelsene kan avdekke mangt om Amundsens intensjoner og prioriteringer, ettersom de mest avgjørende valgene gjerne ble tatt lenge før avgang. Eksempelvis seilte «Maud»-ekspedisjonen nordover med bare én vitenskapsmann ombord. Var det omstendighetene som gjorde det slik, eller stemmer det, som Amundsen har blitt kritisert for, at han ikke ønsket flere akademikere ombord? Det er et spørsmål som kun kan avklares ved å se nærmere på fasene mellom de utførte ekspedisjonene.

Problemstillingen for oppgaven lyder som følger: Hvorfor valgte Amundsen å lede en utpreget forskningsferd over Polhavet i nord, og hvordan forholdt han seg til de vitenskapelige aspektene ved denne? Disse spørsmålene må stilles ved flere ulike anledninger i løpet av perioden jeg undersøker. Formålet er å belyse Amundsens forhold til forskning og det norske vitenskapelige miljøet, sett gjennom den planlagte ekspedisjonen over Polhavet som et historisk kasus. Ettersom dette var hans definitivt mest ambisiøse vitenskapelige prosjekt, vil en undersøkelse av vitenskapens rolle i disse årene også belyse det mer generelle spørsmålet om hvorfor Amundsen befattet seg med forskningsarbeid i det hele tatt.

Med *vitenskap* refererer jeg i denne oppgaven først og fremst til den geofysiske utforskningen av de arktiske naturforholdene i og over Polhavet, som jo var det uttalte formålet. Amundsen leverte i løpet av sin karriere også geografiske og etnografiske bidrag – «Maud»-ekspedisjonen var intet unntak – men det virker ikke som om Amundsen egentlig anså dette som vitenskapelig arbeid per se. Han jobbet heller aldri tett med representanter fra disse fagfeltene slik han gjorde med geofysikerne, så det er flere grunner til at naturvitenskapene står i sentrum av denne oppgaven, slik de også gjorde for ekspedisjonen nordover.

Til tross for at problemstillingen min omhandler vitenskapelig forskning, er dette først og fremst en polarhistorisk oppgave. Med det mener jeg å si at studieobjektet er en polfarer og hans ekspedisjoner. Det til forskjell fra en vitenskapshistorisk oppgave, der vitenskapen er studieobjektet og polarekspedisjonene spiller en mer instrumentell rolle. Formålet er ikke å skrive Amundsen inn i vitenskapshistorien, men vitenskapen inn i litteraturen om Amundsen. Årsaken til at jeg ikke i større grad er opptatt av den vitenskapshistoriske vinklingen, er todelt. For det første inneholdt planleggingen naturlig nok lite vitenskapelig arbeid.¹ For det andre var Amundsen slett ingen vitenskapsmann. Der polarhistorikeren Dag Harald Jølle har kunnet skrive en vitenskapshistorisk orientert bok om Fridtjof Nansen, er noe tilsvarende ikke mulig om Amundsen.² Når det er sagt utelukker ikke det ene det andre, og oppgaven inkluderer vitenskapshistoriske referanser og betraktninger der dette har falt seg naturlig.

I tillegg til problemstillingen byr oppgaven på betydelige realhistoriske bidrag, da den over ti år lange planleggingsfasen tidligere kun har blitt beskrevet i korte ordelag. Det er som kjent vanskelig å besvare «hvorfors» uten et «hva». Deler av oppgaven er derfor av en mer beskrivende art, men med et forklarende formål. Særlig gjelder dette samarbeidet mellom Amundsen og det norske vitenskapelige miljøet, som jeg fant det både viktig og nødvendig å fortelle om. Jeg utfordrer også en rekke etablerte oppfatninger om Amundsen, da det er nærmest umulig å skrive om Amundsens forhold til vitenskap uten å nøste opp i gamle myter og motsetninger.

Oppgaven er inndelt i fire empiriske kapitler. Kapittel to tar for seg utarbeidelsen og fremleggelsen av ekspedisjonsplanene, samt forberedelsene til avgang i 1910. Tredje

¹ Med visse unntak knyttet til Sydpolsekspedisjonen. Disse ser jeg nærmere på i tredje kapittel.

² Dag Harald Jølle, *Nansen : Oppdageren* (Oslo: Gyldendal, 2011)

kapittel omhandler det overraskende valget om å sette hele foretaket på vent, for å heller forsøke å nå Sydpolen som første menneske i historien. I fjerde kapittel undersøker jeg gjenopptakelsen av den opprinnelige planen. Ingen har tidligere analysert de ulike forberedende fasene opp mot hverandre. Ved å kontrastere dem på denne måten er tanken at det vil være enklere å få øye på eventuelle endringer over tid, særlig hva før og etter rekordbesøket på Sydpolen angår. I femte kapittel viser jeg først hvordan hele ekspedisjonen nærmest kom til et endeligt – og det allerede *før* verdenskrigen brøt ut. Deretter stiller jeg det hittil ubesvarte spørsmålet om hvorfor Amundsen utfra den skakkjorte situasjonen i 1914 likevel valgte å realisere forskningsferden nordover med «Maud». Ved å besvare dette belyser jeg også på et generelt plan hvorfor Amundsen inkluderte forskningsarbeid på alle sine skipsbaserte ekspedisjoner.

Historiografi og metodiske betraktninger

Norsk polar-historiografi kan grovt deles inn i tre faser eller retninger. De første fremstillingene skrev polfarerne selv, i form av sine ekspedisjonsberetninger. Disse utgjorde en svært viktig inntektskilde, og alle større ekspedisjoner resulterte i slike. Amundsen skrev fire stykker samt en selvbiografi. Hvordan han fremstilte seg selv og sine prosjekter i disse har definitivt preget ettertidens skriving. Den andre historiografiske retningen består av biografier. Den første av disse kom i 1929, de neste i henholdsvis 1979, 1995 og 2011. Likhetstrekkene er at de er personfikserte, ganske tilspissede og rettet mot et kommersielt marked – tro mot den biografiske sjangeren. Det er likevel biografiforfatterne som har utført den mest omfattende kildegranskingen, hvor særlig Tor Bomann-Larsen fortjener takk for å ha tilveiebrakt flere hyllemeter med verdifulle primærkilder.³ Biografiene er også utvilsomt de mest leste, noe som historiografisk sett gjør dem helt sentrale. Den tredje og siste retningen står den historiefaglige litteraturen for. Denne ble etablert først på 2000-tallet og står i tematisk og metodisk kontrast til de biografiske fremstillingene. Når det gjelder Amundsen har faglitterære bidrag kommet i form av artikler, bokkapitler og mastergrader, men ingen helhetlige bøker. Det siste innebærer at det fortsatt er biografiforfatterne som har studert primærkildene etter Amundsen nærmest, både i dybden og i bredden. Selv om faglitteraturen står for den nyeste historiografiske trenden, er det ikke snakk om en avløsende historiografisk epoke, ettersom det helt sikkert kommer nye biografier om Amundsen i årene fremover. Med historikernes inntreden har derimot ikke biografi-

³ Dette gjelder for eksempel hele privatarkivet etter Amundsens bror, Leon, som i dag er tilgjengelig på Nasjonalbiblioteket i Oslo.

forfatterne lenger monopol på fremstillingene av Amundsen. Spørsmålet om vitenskapens rolle er et av hovedpunktene som skiller de to retningene fra hverandre, og dette er noe jeg vil legge spesielt vekt på i denne historiografiske analysen.

Amundsens egne utgivelser er ikke akkurat nøytrale fremstillinger. De ble skrevet med et klart kommersielt formål, og vitenskapelig innhold var ikke særlig salgbart. Samtidig fremstilte Amundsen seg som overmåte dedikert til forskningen :

Jeg hadde med klare ord tilkjennegitt, at ekspedisjonens formål utelukkende var vitenskapelige og ikke huset ønsker om noget som helst rekordjageri. Jeg var enfoldig nok til å tro, at folk var oplyste nok til å forstå og skatte dette. Men jeg tok feil - skammelig feil. Jeg gjorde den sørgelige erfaring, at det nettop var rekorden, de ønsket. Videnskapen var for dem luft.⁴

Problemet er at det åpenbart eksisterte et gap mellom denne fremstillingen og fokuset Amundsen hadde til daglig. Han var slett ingen vitenskapsmann, og interessen for rekorder var utvilsomt til stede. I tillegg til dette var Amundsens bøker ikke overraskende blottet for både konflikter og motsetninger. Det innebar at da de moderne biografer begynte å grave litt, var det ikke rent lite som kom til overflaten. Med det startet arbeidet med å plukke den historiske Amundsen fra hverandre, også hva hans forhold til vitenskap angikk. Det gikk noe over styr. Allerede i 1974 kommenterte barnebarnet av havforskeren Bjørn Helland-Hansen – sistnevnte en meget relevant personlighet for denne oppgaven – at det var «god reklame i heltemord».⁵ I samtiden mottok Amundsen hyllest for sine bidrag til vitenskapen. Nå ble han blottlagt som en rekordjagende sjarlatan.

I biografiene blir Amundsens vitenskapelige arbeide omtalt som «kamouflasje» og «dekkoperasjon» av Bomann-Larsen, mens Alexander Wisting bruker ordet «alibi».⁶ Alle de tre ordene er synonyme.⁷ Lengst går derimot Roland Huntford når han skriver at Amundsen aldri prøvde «å late som vitenskap betydde noe annet for ham enn et nødvendig onde».⁸ Implikasjonen er først og fremst at Amundsen leflet med vitenskap for å få tilgang til statlige støttepenger. Et annet sentralt poeng gjelder Amundsens forhold til mentoren Fridtjof Nansen. Sistnevnte skal ha presset Amundsen til å utføre vitenskapelig arbeid, noe Amundsen følte seg pliktig til å etterkomme. Bomann-Larsen går så langt som å hevde at Nansen ville *tvinge* Amundsen til å forske.⁹

⁴ Roald Amundsen, *Nordostpassagen* (Oslo: Gyldendal, 1942), s. 2

⁵ Kjell Helland-Hansen, «Det er god reklame i heltemord», *Morgenbladet* 05.10.1974

⁶ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen : En biografi* (Oslo: Cappelen, 1995), s. 103; Alexander Wisting, *Roald Amundsen: det største eventyret : en biografi* (Oslo: Kagge, 2013), s. 111, 126

⁷ Definisjon av ordet «alibi». <http://no.thefreedictionary.com/alibi> [sist besøkt 29.03.16]

⁸ Roland Huntford, *Scott og Amundsen* (Oslo: Aschehoug, 1980), s. 74

⁹ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 230

I faglitteraturen stiller spørsmålet om vitenskapen seg noe annerledes. Gjennom viktige bidrag som antologien *Narrating the Arctic* fra 2002, trebindsverket *Norsk Polarhistorie* fra 2004 og polarhistorikeren Harald Dag Jølles Nansen-biografi fra 2011, har de biografiske fremstillingene av både Amundsen og Nansen blitt utfordret. Jølle har påpekt at «det meste av polar-litteraturen har vært preget av skidogmatisme – en forestilling om at det eneste som virkelig betydde noe [...] var å nå et mål på ski».¹⁰ Selv ser han ingen åpenbar motsigelse eller «kamouflering av det egentlige» mellom de vitenskapelige og de geografiske målene, og karakteriserer Amundsen som «norsk geografisk forsknings viktigste instrument».¹¹ Her står *samarbeidet* med Nansen i fokus, mer enn eventuelle motsetninger. Med faglitteraturen har vitenskapen blitt hentet frem igjen som en helt sentral del av polarekspedisjonene.

Det er grunn til å anta at relativt få lesere har pløyd seg gjennom alle de tre historiografiske retningene. Gitt at faglitteraturen har kommet relativt sent inn på banen og gjerne har en smalere lesekreis, står de biografiske fremstillingene utvilsomt sterkest i det kollektive minnet. Ikke bare historisk, men også historiografisk sett har derfor vitenskapen havnet i skyggen av rekordene. Hele feltet gjennomgår nå en slags kompensatorisk fase, hvor faglitteraturen særlig hva vitenskapen angår søker å utfordre og dekke hullene fra den tidligere biografiske litteraturen. Med min masteroppgave skriver jeg meg inn i denne retningen. Samtidig er det viktig å passe på at det som var et historiografisk hull ikke blir til en dump i veien. I likhet med fokuset på skiene kan viktigheten av det vitenskapelige arbeidet også overdrives. Her har jeg forsøkt å balansere etter beste evne.

Metodisk sett er det mye som skiller biografiene fra faglitteraturen. Det mest åpenbare er at biografiene mangler et referansesystem. Samtidig er det i disse den største kjennskapen til primærkildene finnes, og i fraværet av én eneste bokutgivelse om Amundsen med fotnoter har jeg likevel benyttet meg av biografiene som sekundærlitteratur. Tommelfingerregelen min har vært at de kan brukes til å belegge basale fakta (spørsmål om hvem, hva, hvor og når), men ikke til spørsmål om kausalitet og dypere sammenhenger.¹² En annen metodisk utfordring er det Pierre Bourdieu har kalt «den biografisk illusjon»: Idéen om at det er mulig å konstruere og kausalt benytte seg av en slags retningsbestemt «løpebane» for et levd liv.¹³

¹⁰ Harald Dag Jølle, *Innledning til en historiefaglig biografi : tillegg til Nansen. Oppdageren* (Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2013), s. 85

¹¹ Jølle, *Innledning til en historiefaglig biografi*, s. 85; Jølle, *Nansen*, s. 410

¹² Jeg har vært gjennom det meste som finnes av primærkilder etter Amundsen fra perioden jeg undersøker, og kan bekrefte at utfordringen med biografiene først og fremst er et fravær av referanser – ikke problemer med uredelighet.

¹³ Pierre Bourdieu, «Den biografiske illusjon», *Agora*, 2004, Årg. 22, nr 3: s. 86-94

Amundsen ble definitivt ikke født med ski på beina, og det er naturlig å anta at han som andre faktisk utviklet og forandret seg med årene. Den biografiske illusjonen har ledet metodisk uoppmerksomme forfattere til å konstruere relativt forenklete historiske karakterer, som i tur brukes som årsaksforklaringer i form av idealtyper. Huntford skriver for eksempel at det ikke var i tråd med Amundsens «legning» å bedrive vitenskap, og at Nansen og Amundsen var «uforenelige typer».¹⁴ Bomann-Larsen bruker forklaringer av typen «i tråd med sin egen natur».¹⁵ Ved siden av å være strengt deterministisk, byr en slik metodisk fremgangsmåte på et ytterligere problem, nemlig at forfatterne ofte tar seg friheten til å uttale seg på en vegne av en avdød person, under påskudd av å besitte en fullverdig forståelse av vedkommendes «natur». Eksempelvis skriver Wisting at «den magnetiske nordpol var i Amundsens øyne av mindre betydning enn følelsen av å ha erfart og mestret det arktiske klimaet».¹⁶ Er det egentlig med Amundsens egne øyne vi ser dette, eller med forfatterens?

Selv forsøker jeg å motvirke idealtypene og slutninger som er trukket gjennom bruk av disse. Det gjør jeg på to måter: For det første ved å se historien i den rekkefølgen den utspilte seg for de aktuelle aktørene, noe som innebærer å for et lite øyeblikk glemme at du vet hvordan det hele endte. For det andre knytter jeg de historiske hendelsene eksplisitt til primærkilder fra det aktuelle tidsrommet heller enn til personkarakteristikk og senere eller tidligere kilder. Det er ikke dermed sagt at handlingsmønstre ikke kan ha forklaringskraft, eller at kilder utelukkende kan brukes innenfor en såpass restriktivt tidsramme. Poenget er å motvirke tendensen i litteraturen om Amundsen, der for eksempel en brevveksling fra en liten periode i 1913 har fått avgjøre Amundsens generelle innstilling til ekspedisjonen over Polhavet, fra 1909 til 1918.¹⁷ Det er å strekke kildegrunnlaget litt vel langt. Følgen blir – og kanskje har nettopp dette vært hensikten – at eventuelle endringer eller variasjoner dekkes over, eller at lengre kontinuiteter havner i skyggen av dramatiske øyeblikk. Ved å holde meg tett både til kronologien og primærkildene, håper jeg å avdekke på hvilket tidspunkt de ulike historiske bruddene fant sted og hvor lenge kontinuitetene vedvarte.

En annen forskjell mellom biografiene og faglitteraturen er hva de søker å besvare, på fagspråket kjent som *explanandum*. Der faglitteraturen gjerne fokuserer på forskningen som faktisk ble utført på Amundsens ekspedisjoner, prøver biografiene først og fremst å slå

¹⁴ Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 49, 51

¹⁵ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 256

¹⁶ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 113

¹⁷ Mer om dette i kapittel tre og fire.

fast hva som «lå [Amundsens] hjerte nærmest», som Huntford skriver.¹⁸ Når målet er å avgjøre hva som til enhver tid beveget Amundsen mest, oppstår det dels overdrevne og kunstige motsetninger. Eksempelvis har biografiene nærmest tilsidesatt hele det viktige vitenskapelige arbeidet fordi Amundsen på et personlig plan ikke interesserte seg videre for resultatene av dette. Huntford skriver at Amundsen «ville oppdage, ikke forske [...] av legning var han pioner, forløper».¹⁹ Tilsvarende skriver Bomann-Larsen at Amundsens *livsoppgave* ikke var å drive vitenskap, men å oppdage verden.²⁰ Her har faglitteraturen vært flinkere til å holde to tanker i hodet på én gang, og belyse de vitenskapelige bidragene uten å gjøre Amundsen til noen vitenskapsmann av den grunn. Mitt utgangspunkt er tilsvarende: et fokus på hva som faktisk ble gjort, snarere enn hva Amundsen *ikke* gjorde.

Det leder til spørsmålet om normative vurderinger av Amundsens liv og virke, og kanskje spesielt knyttet til spørsmålet om vitenskap. Det er muligens en subjektiv oppfatning, men i store deler av litteraturen hviler det ofte et lite «men» over Amundsen. Det er kanskje ikke så overraskende: Anklagelsene om at han neglisjerte forskningen til fordel for sensasjonene, har først og fremst fått en massiv klangbunn i vår tid. Implikasjonen er at dette var en feilprioritering. I dag er det kjent at Nansen var skuffet over at Amundsen ikke dedikerte seg mer til vitenskap enn han gjorde. Min mening er at denne skuffelsen må forbli historisk, og ikke finne veien inn i våre egne, nåtidige personvurderinger. På et overordnet plan gjelder det normative vurderinger om hva som er og var viktigst av vitenskap og sensasjon – eller sport, som mange i samtiden kalte det. Spørsmålet bør heller være hvem disse aspektene eventuelt var verdifulle for, og hva det hadde å si for de historiske aktørene. Her vil jeg sitere havforskeren Bjørn Helland-Hansen, som gjorde følgende vurdering av de mer sensasjonelle sidene av polarekspedisjonene:

Efter min mening er der imidlertid en fordel ved denne slags ekspeditioner, som ikke kommer nok til sin ret. Ute blandt folkene hele jordkloden over, i de brede lag, er der en interesse og en beundring for den store sportsprestasjon i polarforskningen [...] Ingen kan gjøre op et regnskab for hvad det virkelig er værd.²¹

Dette minner igjen om at både skiene og de vitenskapelige instrumentene må med, helst i én sammensatt fremstilling. I *Norsk Polarhistorie* er Amundsen utelatt når bidragsyter Matti Goksøyr diskuterer vitenskapelig legitimering av nyere polarekspedisjoner: «noen av Nansens og [Otto] Sverdrups motiver for å dra ut var faglige, og [delvis var det]

¹⁸ Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 74

¹⁹ Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 49

²⁰ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 230

²¹ Bjørn Helland-Hansen, utkast til avisartikkel [udatert], SB, Privatarkiv 44:7

vitenskapelige spørsmål som sendte dem ut.»²² Kan ikke det samme sies om Amundsen? Her er min innvendig at heller enn å se glasset som halvtomt er det mulig å se det som halvfullt, uten å være apologetisk. Amundsen var en polfarer som til tross for sin manglende interesse for vitenskap på et teoretisk nivå, likevel la til rette for og samlet betydelige vitenskapelig bidrag. Det føles rart å påpeke det, men det er som kjent helt frivillig å bli forsker – eller polfarer. I løpet av oppgaven kommer jeg til å snu dette helt på hodet: Problemet var ikke først og fremst at Amundsen ikke ville forske, men at forskerne ikke ville være med ut i isen – og det til tross for Amundsens gjentatte oppfordringer til det vitenskapelige miljøet om å rekruttere en oseanograf til ekspedisjonen over Polhavet.

Kilder og sekundærlitteratur

Arkivkildene som ligger til grunn for denne oppgaven er hentet fra Nasjonalbiblioteket i Oslo (NBO), Riksarkivet (RA) og Statsarkivet i Bergen (SB). Fra sistnevnte vil jeg spesielt trekke frem privatarkivet etter havforskeren Bjørn Helland-Hansen, som ganske oppsiktsvekkende ser ut til å ha gått mange av de tidligere forfatterne om Amundsen hus forbi. Jeg er derfor blant de første som benytter meg av det rike kildematerialet som finnes her, både om Amundsen og det vitenskapelige miljøet rundt han. Flere av de nye funnene jeg presenterer i oppgaven, er begrunnet i dette materialet. Et lite forbehold er at jeg grunnet språklige begrensninger ikke har lest de brevene som er skrevet på fransk eller tysk. Innholdet i disse kan selvsagt være interessant, men ingen av mottakerne eller senderne var spesielt sentrale for ekspedisjonen nordover, og derfor heller ikke for denne oppgaven.

Amundsen førte tidvis en svært særegen form for rettskriving, noe som går frem av enkelte av sitatene i denne oppgava. Jeg har valgt å la være å bombardere disse med *[sic]*. Ellers har jeg brukt mange timer over kopibøkene til Amundsens bror og forretningsfører, Leon Amundsen. Disse inneholder nærmere 7000 sider med brevkopier, fra perioden 1907 til 1914, alle relatert til Amundsens bedrifter. Det er et svært materiale, som igjen de færreste har tatt seg tid til å undersøke. Jeg benytter meg i stor grad av brev herfra, frem til bøkene stopper i 1914. I årene frem mot «Maud»s avgang i 1918 er det sammenliknet svært tynt med tilgjengelige brev. Amundsen skrev i denne perioden utelukkende dagbøker når han var på ekspedisjon, så noe slikt foreligger ikke for planleggingens del. Jeg har imidlertid benyttet meg av enkelte av mannskapets dagbøker, som er utgitt i bokformat av Frammuseet.

²² Matti Goksøyr, «Kappløp i gamle spor» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene* (Oslo: Gyldendal, 2004), s. 334

Aviser utgjør også en betydelig del av kildegrunnlaget for denne oppgaven. Her har jeg valgt en annen tilnærming enn tidligere forfattere, da jeg nesten utelukkende har benyttet meg av digitale søk hos Nasjonalbiblioteket. Det byr på både fordeler og ulemper. Det er for eksempel et problem knyttet til digitalisering av gotisk skrift, nemlig at de ikke alltid er søkbare. Det betyr at viktige oppslag kan ha gått meg (les: søkemotoren) hus forbi. På en annen side at jeg har funnet flere artikler om Amundsen enn det som lar seg gjøre ad analoge metoder. Tidligere har forfattere konsentrert seg om typisk fire ulike aviser, for deretter manuelt å bla seg gjennom disse. Jeg har brukt artikler fra et tosifret antall aviser, typisk for et digitalt søk. Her kan det innvendes at jeg grunnet det høye antallet umulig kan analysere mediekanaalen det enkelte oppslaget er trykket i. Det fordrer dermed at aviskildene må brukes med en klype salt. Det er imidlertid visse fordeler med å gå bredt ut, da et fokus på færre kanaler – og da typisk bare hovedstadsavisene – vil ekskludere andre, alternative vinklinger. Aller viktigst har det imidlertid vært at jeg gjennom søkemotoren har fått lest en mengde avisartikler om Amundsen, langt flere enn jeg ellers ville.

Endelig har jeg brukt enkelte lengre artikler fra samtiden. Mitt mest interessante funn er Amundsens «The North and South Poles: The Steam Boilers of the Earth» fra 1913, hvor han relanserte planene for ekspedisjonen nordover.²³ Artikkelen er så vidt jeg vet aldri brukt i noen publikasjon om Amundsen, dette til tross for at han i teksten forklarer hvorfor vitenskap var en livsviktig ingrediens i polarforskningen. Denne spiller derfor en nøkkelrolle i oppgaven.

Av sekundærlitteratur har jeg hatt god hjelp i det historiefaglige trebindsverket *Norsk Polarhistorie*, både som oppslagsverk og som analytisk og drøftende verktøy. Amundsen inngår kun som en del i en større sammenheng, noe som for mitt vedkommende først og fremst har bidratt med viktig kontekst. Samtidig innebærer det at både primærkildene og spørsmålene knyttet til Amundsen ikke alltid er gransket like nært som jeg har hatt anledning til å gjøre gjennom denne oppgaven. Sånn sett har jeg funnet mer hjelp i Harald Dag Jølles Nansen-biografi, som ikke bare omtaler Amundsen på et detaljert nivå der hans veier har krysset Nansens, men som også drøfter metodiske og tidstypiske spørsmål knyttet til emnet. Dette siste går igjen i flere av Jølles kortere utgivelser, blant annet en artikkel dedikert til spørsmålet om Amundsen, rekordene og vitenskapen.²⁴ Jølle studerer Nansen,

²³ Roald Amundsen, «The North and South Poles: The Steam Boilers of the Earth», *The American Scandinavian Review*, Mars 1913: s. 5-10

²⁴ Se litteraturlisten for en komplett oversikt over Jølles utgivelser som har bidratt til denne oppgaven

men står likevel bak de mest interessante perspektivene også om Amundsen. Det samme gjelder Robert Marc Friedman, som ved siden av å ha skrevet mye bra om de norske vitenskapsfolkene fra perioden, har bidratt med viktige innsikter om både Nansen og Amundsen. Likevel har heller ingen av disse publisert spesielt omfattende tekster om Amundsen, og har dermed ikke gått like dypt eller bredt til verks som biografiforfatterne har. Det lengste faglitterære bidraget om Amundsen er skrevet av vitenskapshistorikeren Aant Elzinga.²⁵ Det er en interessant artikkel, men baserer seg i stor grad på sekundærlitteratur, som i tur heller ikke er spesielt dypt fundert i primærkildene. Det er med andre ord behov for nye historiefaglige studier som er omfattende nok til å blant annet kunne utfordre biografiene, ikke bare på metodikk og fremstillinger, men også på kildegrunnlag.

Historisk utgangspunkt og kontekst

Jeg skal her skissere det historiske utgangspunktet for oppgaven samt hendelsene som fulgte i kjølvannet av perioden jeg undersøker. Det som fant sted i mellom redegjør jeg for underveis i oppgaven og dette trenger derfor ikke å presenteres her.

I 1903, under Roald Amundsens ledelse, seilte den gamle sildejakten «Gjøa» ut av Oslofjorden med kurs mot Nordvestpassasjen. Det var hans debut som ekspedisjonsleder, men han hadde allerede overvintret i Antarktis på en belgisk ekspedisjon fire år tidligere. Nå var ambisjonen å gjøre noe ingen hadde klart tidligere: å navigere seg gjennom passasjen nord for Canada i ett strekk. Samtidig hadde Amundsen startet et samarbeid med både Fridtjof Nansen og to magnetiske eksperter, med det uttalte formålet å lokalisere den magnetiske Nordpolens daværende posisjon. Ekspedisjonen hadde dermed en dobbel målsetting, både geografisk og vitenskapelig. Da Amundsen returnerte i 1906, hadde han utført dem begge. Verden var forbløffet, de vitenskapelige miljøene mektig imponert.

For å forstå det historiske utgangspunktet for Amundsens planer om en ekspedisjon over Polhavet, er det viktig å huske at Amundsen på ingen måte vokste opp i et vakuum. Tvert imot forelå det sterke, om enn ikke så gamle, tradisjoner og metoder for polarforskning. Dessuten sammenfalt gullalderen for de norske polarekspedisjonene med en minst like fremragende nasjonal utvikling, nemlig fremveksten av et verdensledende norsk naturvitenskapelig miljø. For Norges vedkommende har Friedman brukt begrepet «nansenismen» for å beskrive en epoke der Fridtjof Nansens bedrifter utgjorde standarden både for

²⁵ Aant Elzinga, «Roald Amundsen and his ambiguous relationship to science: A look at outcomes of his six expeditions», *Journal of Northern Studies*, 2010, Vol. 6(1): s. 53-109

polfarere og vitenskapsfolk.²⁶ At de to utviklingene fant sted samtidig er neppe tilfeldig. Tidvis var de så nært sammenvevd at det gir liten mening å skille dem fra hverandre. Særlig gjaldt dette Nansen, som mer enn noen annen hadde én fot i hver leir. Her stiller Amundsen svakere, men det er likevel viktig å ha dette perspektivet i bakhodet i møte med ekspedisjonene hans. Gjennom hele perioden jeg undersøker samarbeidet Amundsen tett med det vitenskapelige miljøet. Uten slike samarbeid ville nok de norske polar-ekspedisjonene aldri blitt det de ble, og spørsmålet er om ikke det samme kan sies om det vitenskapelige miljøet.

Amundsens «Gjøa»-ekspedisjon slektet også på den svenske geologen Adolf Erik Nordenskiölds «Vega»-ekspedisjon, som i 1880 fullførte den første gjennomseilingen av Nordøstpassasjen.²⁷ Nordenskiölds suksessfulle kombinasjon av geografiske og vitenskapelige målsettinger gjorde ham til et naturlig forbilde for den unge Fridtjof Nansen. Sistnevnte videreførte denne dualistiske tilnærmingen, først med kryssingen av innlandsisen over Grønland (1888-1889) og deretter med driften over Polhavet i nord under den første «Fram»-ekspedisjonen (1893-1896). Slik Nordenskiöld var et stort forbilde for Nansen, ble sistnevnte det for Amundsen. Da han i 1899 returnerte fra overvintringen i Antarktis, henvendte Amundsen seg derfor direkte til Nansen.²⁸ Selv hadde han ingen vitenskapelig utdanning – både Nansen og Nordenskiöld var professorer – men oppfattet likevel at vitenskapelig arbeid og polarekspedisjoner utgjorde en god kombinasjon. Allerede her vil jeg påpeke den første av flere årsaker til at Amundsen var interessert i forskningsarbeid, nemlig at han vokste opp i en epoke der denne kombinasjonen utgjorde både en norm og et ideal. Det var Amundsen som først henvendte seg til Nansen og til fysikeren Axel Steen ved det meteorologiske institutt og tilbød sine tjenester.²⁹ Ganske snart var han i full sving med å lære og utføre praktisk havforskning for Nansen, under prøvetoktet med «Gjøa» i 1901.³⁰ Viktigst for ekspedisjonen gjennom Nordvestpassasjen var likevel opplæringen Amundsen fikk i magnetiske undersøkelser, noe som var helt sentralt for å lokalisere den magnetiske Nordpolen underveis.³¹ Med andre ord var det i denne fasen Amundsen selv som søkte å

²⁶ Robert Marc Friedman, «Nansenismen» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind II, *Vitenskapene* (Oslo: Gyldendal, 2004), s. 107

²⁷ Friedman, *Nansenismen*, s. 107, 113

²⁸ Atle Næss, «De tre store» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene* (Oslo: Gyldendal, 2004), s. 127

²⁹ Roald Amundsen, *Nordvestpassasjen : Beretning om Gjøa-Ekspedisjonen, 1903-1907* (Oslo: Gyldendal, 1942), s. 3

³⁰ Anne Melgård, «Flaskepost i vitenskapens tjeneste», *Arkivmagasinet*, 2011, nr. 3: s. 10-13

³¹ A. Egeland; C.S.Deehr, «Roald Amundsens contributions to our knowledge of the magnetic fields of the Earth and the Sun», *History of Geo- and Space Sciences*, December 2011, Vol.2(2): s. 100

videreføre den vitenskapelige orienterte polartradisjonen Nansen og Nordenskiöld representerte. Sett utenfra var Amundsen en som kunne overta stafettpinnen fra Nansen, slik sistnevnte i sin tid hadde gjort fra Nordenskiöld.³² Det geofysiske miljøet i Norge var nå virkelig i ferd med å etablere seg i verdenstoppen og nye vitenskapelige målinger var et premiss for videre utvikling.

Det er opp mot et slikt bakteppe nordpolsekspedisjonens spede begynnelse i 1907 bør sees. I biografiene om Amundsen er det motsatt. Ifølge disse hadde Amundsen allerede blitt en rekordjeger, etter at han angivelig snudde vitenskapen ryggen under «Gjøa»-ekspedisjonen.³³ Det er først og fremst et uttrykk for biografenes *explanandum*, nemlig hva som til enhver tid lå Amundsen hjerte nærmest. Rett skal være rett: magnetisme ble aldri noen stor lidenskap for Amundsen og det var uten tvil andre aspekter av ekspedisjonslivet som tiltalte ham mer.³⁴ Det trenger derimot ikke bety at han verken ønsket eller hadde valgt å trå ut av den dualistiske polartradisjonen. Denne oppgaven undersøker jo nettopp hvorfor Amundsen etter «Gjøa»-ekspedisjonen valgte å engasjere seg i en utpreget forskningsferd over Polhavet, og hvorfor han så sent som 1918 realiserte dette med «Maud»-ekspedisjonen. Han fortsatte altså i de samme sporene en god stund til, frem til han i 1922 vendte havet ryggen og heller satset på arktisk flyving.

I 1907 var det knyttet store forventninger til Amundsen fra det vitenskapelige miljøet, og selv viste han til å begynne med betydelig interesse for forskningsarbeidet. Den offisielle planen som ble fremlagt i 1908 gjaldt en seriøs vitenskapelig ekspedisjon over Polhavet. Da «Maud» i tråd med denne planen returnerte i 1925 med et solid vitenskapelig materiale, hadde driften i isen derimot foregått uten Amundsen.³⁵ Fra land hadde han forsøkt å nå polpunktet med fly – og feilet ettertrykkelig. Etter avgangen i 1918 hadde «Maud» først strevd voldsomt med å i det hele tatt komme seg inn i drivisen. Da ekspedisjonen i 1921 fortsatt ikke hadde påbegynt det egentlig oppdraget – driften over Polhavet – overlot Amundsen roret og lederskapet til det øvrige mannskapet. Selv skulle han satse på fly, noe han hadde drømt om og arbeidet for helt siden tidlig på 1910-tallet. Flyene viste seg imidlertid å være dårlig egnet til de arktiske forholdene, og forsøket i luften var enda mer geografisk mislykket enn forsøket med «Maud». Skuta kom seg riktignok til slutt inn i isen

³² Jølle, *Nansen*, s. 50-52; Friedman, *Nansenismen*, s. 113

³³ Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 74; Wisting, *Roald Amundsen*, s. 110-114; Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 84

³⁴ Amundsen viste særlig en interesse for det etnografiske aspektet av ekspedisjonen, med handel og sosialt samkvem med de lokale inuittene langs den kanadiske kysten.

³⁵ Friedman, *Nansenismen*, s.152, 170

og fikk gjennomført en drift, men ingenting som overgikk det «Fram» hadde utført tjue år tidligere. De vitenskapelige resultatene var svært gode, men fraværet av noe mer sensasjonelt gjorde ekspedisjonen til en komplett fiasko i øynene på folk flest.³⁶ For Amundsen ble vondt til verre da han måtte slå seg selv personlig konkurs mens «Maud» fortsatt var ute i isen. Realiseringen av planene fra 1908 ble til slutt en dyster erfaring for Amundsen – like mørk som polarnatta selv. Dessverre for hans egen del fant han lite trøst i de gode vitenskapelige resultatene.

«Maud» ble Amundsens siste ekspedisjonsskip. Heretter var det luften som gjaldt. Først nådde Amundsen nesten 88 grader nord med to fly i 1925, før han med luftskipet «Norge N1» i 1926 omsider nådde og sirklet over selve Nordpolen. Med det hadde Amundsen besøkt begge polene, i tillegg til å ha navigert både Nordvest- og Nordøstpassasjen – sistnevnte under «Maud»-ekspedisjonen. Det var en enestående rekke geografiske prestasjoner, som også hadde produsert en betydelig mengde vitenskapelig materiale. Med flyene skrev Amundsen seg inn i et nytt kapittel av polarforskningen, hvor modernitet og mekanikk stod i sentrum. Der skipene hadde bidratt med stabilitet, sikkerhet og rom for både forskere og forskning, var flyene usikre, hurtige og lite egnet for vitenskapelige undersøkelser. Dette måtte fundamentalt endre hvordan Amundsen forholdt seg både til forskningsarbeidet og de vitenskapelige miljøene. Flyene muliggjorde Amundsens siste prestasjoner, men ble også hans bane: På en unnsetningsekspedisjon nordover i 1928 gikk flyet Amundsen var ombord i ned i havet. Han ble aldri sett igjen.

Utover Amundsens egne prosjekter er det særlig tre andre polarekspedisjoner jeg referer til i denne oppgaven. Det er de to øvrige «Fram»-ekspedisjonene samt The Canadian Arctic Expedition. Den første «Fram»-ekspedisjonen (1893-1896) var som nevnt ledet av Fridtjof Nansen. Han fikk bygget polarskuta «Fram» med det spesifikke formålet om å seile lengst inn i den arktiske drivisen, la seg fryse fast, for deretter å drive tvers over Polhavet med isen. Underveis skulle det utføres omfattende vitenskapelige undersøkelser av naturforholdene. Det var altså dette Amundsen ønsket å gjenta, med en noe nordligere rute. Under Nansens forsøk gikk det meste etter planen, men han var likevel rastløs. Det endte med at han og Hjalmar Johansen forlot «Fram» og gav seg i kast med et fremstøt mot Nordpolen med ski og hundesleder. Polpunktet nådde de aldri, men det ble rekord for lengst

³⁶ Friedman, *Nansenismen*, s. 157

nord.³⁷ Mest imponerende var imidlertid at de to i det hele tatt overlevde og kom seg tilbake til sivilisasjonen igjen. I mellomtiden hadde «Fram» gjennomført en drift over Polhavet og returnerte med et enormt vitenskapelig materiale. Dette dannet grunnlaget for en omfattende serie avhandlinger, blant annet Nansens eget studie av de oseanografiske forholdene.

Bare to år senere, i 1898, dro «Fram» ut igjen, denne gangen ledet av kapteinen fra forrige tur, Otto Sverdrup. Målet var vitenskapelig utforskning og kartlegging av ukjente områder vest for Grønland. Sverdrup var i likhet med Amundsen ingen vitenskapsmann, men ekspedisjonen var utstyrt med en rik vitenskapelig stab og resultatene var gode.³⁸ Ved returen i 1902 kunne de derimot verken vise til sensasjon eller heltedåder, og folkefesten som hadde fulgt den første «Fram»-ekspedisjonen uteble. De 39 vitenskapelige avhandlingene som fulgte var for spesielt interesserte.³⁹ Det samme var tydeligvis tilfellet med de 300.000 kvadratkilometerne med nyoppdagede landområder.⁴⁰

Den tredje ekspedisjonen jeg viser til spiller først og fremst en kontrasterende rolle, og bidrar spesielt til å belyse den norske statens involveringer i Amundsens prosjekter. The Canadian Arctic Expedition (1913-1918) var ledet av den islandske polfareren og etnografen Vilhjalmur Stefansson, og hadde i likhet med den andre «Fram»-ekspedisjonen som formål å utforske og kartlegge kystområdene nord for Canada. Til forskjell fra det norske foretaket hadde den kanadiske staten en klar politisk agenda med ekspedisjonen, nemlig å fremme territoriell overhøyhet i området. Det var årsaken til at de tilbød Stefansson intet mindre enn å fullfinansiere hele ekspedisjonen.⁴¹ Med en slik økonomisk sikring ble det raskt en gedigen ekspedisjon, med både en omfattende vitenskapelig og en utforskende bestanddel. Stefansson skulle lede den siste, fra ekspedisjonsskipet «Karluk». I mars 1914 stod imidlertid følgende overskrift på trykk i Aftenposten: «Tversover Polarhavet. 'Karluk' kommer 'Fram' i forkjøbet?»⁴² Ulikt Amundsens påtenkte ekspedisjon var det aldri meningen at Stefansson skulle begi seg ut på noen isdrift. Det var nemlig på transportetappen til de kanadiske farvannene at «Karluk» plutselig stod bom fast i isen utenfor Alaska – og det før ekspedisjonen egentlig hadde startet.⁴³ Den rastløse Stefansson

³⁷ Næss, *De tre store*, s. 84, 86

³⁸ Narve Fulsås, «En æressag for vor Nation» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene* (Oslo: Gyldendal, 2004), s. 208

³⁹ Geir Hestmark, «Kartleggerne» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind II, *Vitenskapene* (Oslo: Gyldendal, 2004), s. 95

⁴⁰ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 208

⁴¹ Stuart E. Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918: A Story of Exploration, Science and Sovereignty* (Quebec: Canadian Museum of Civilization Corporation, 2011), s. 9

⁴² Aftenposten 13.03.1914

⁴³ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 36-37

bestemte seg da for å benytte anledningen til å supplere med ferskt reinsdyrkjøtt, og forlot skuta med et lite jaktlag. Allerede dagen etter begynte isen å bevege seg, og ganske snart var jaktlaget avskåret fra «Karluk» av store åpne råker i isen.⁴⁴ Samtidig begynte skipet og det gjenværende mannskapet en ufrivillig isdrift vestover i Polhavet.⁴⁵ Amundsen kunne ikke annet enn å himle med øynene: «Komisk med Steffansson, som er blitt lat igjen i Alaska, mens fartøiet er drevet ind i isen. Jei kan ikke andet end smile.»⁴⁶ For de 25 personene ombord i «Karluk» var det derimot ingenting å le av. Skipet delte ingen av egenskapene til spesialbygde «Fram» og mannskapet ombord var tiltenkt en landbasert ekspedisjon. Tidlig i januar 1914 ble skuta knust av ismassene og gikk ned i Polhavet.⁴⁷ Mannskapet stod igjen på isen, med en nær uoverkommelig oppgave foran seg: Å komme seg i land og tilbake til sivilisasjonen. I likhet med Nansen og Johansen etter fremstøtet mot Nordpolen klarte de å berge seg til en øde øy, og fikk sendt bud om unnsetning. Følgene ble likevel fatale: Når hjelpen omsider nådde dem var bare 14 av det opprinnelige mannskapet på 25 i live.⁴⁸ Av de seks akademikerne ombord hadde fem avgått ved døden.⁴⁹ I mellomtiden, foreløpig uvitende om «Karluk»s skjebne, reorganiserte Stefansson ekspedisjonen og fortsatte jakten på nye landområder med en viss suksess. Ekspedisjonens vitenskapelige bestanddel utførte viktige undersøkelser langs Canadas nordkyst, og var med statsfinansieringen nærmest garantert midler til å publisere avhandlinger av funnene.⁵⁰ Det innsamlede materialet fra tiden ombord i «Karluk» lå imidlertid på bunnen av polhavet.

⁴⁴ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 40

⁴⁵ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 43

⁴⁶ Roald Amundsen til Leon Amundsen 09.12.1913, NBO, Brevs. 812:1

⁴⁷ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 50-51

⁴⁸ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 133

⁴⁹ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 355

⁵⁰ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 307

2 «Plan for en polarfærd»

Umiddelbart etter at Roald Amundsen i 1906 returnerte fra den vellykkede «Gjøa»-ekspedisjonen, gikk han i gang med å utarbeide sin neste plan: Å gjenta Fridtjof Nansens bedrift fra den første «Fram»-ekspedisjonen – en isdrift over Polhavet i nord. I den offentlige fremleggelsen av ekspedisjonsplanene la Amundsen overveiende vekt på de vitenskapelige undersøkelsene, og tok tilsvarende avstand fra rekorden som førstemann på Nordpolen. Dette stod han ved, helt til han i 1910 sjokkerte verden med å gi seg i kast med et rekordforsøk mot Sydpolen istedenfor. I ettertid har denne helomvendingen ført til en mistenkeliggjøring av Amundsens vitenskapelige prioriteringer, hvis hovedformål angivelig var å føre Nansen og Stortingets budsjettkomité bak lyset. Spørsmålet er om ikke det er en overdrivelse.

I dette kapittelet undersøker jeg den første planleggingsfasen av ekspedisjonen over Polhavet, fra 1907 og frem til helomvendingen høsten 1910. Det er en periode som ellers har havnet i skyggen av dramaet rundt kappløpet mot Sydpolen. Først tar jeg for meg utarbeidelsen og fremleggelsen av den opprinnelige planen, og deretter de vitenskapelige forberedelsene, utvidelsene av forskningsprogrammet og samarbeidet med det norske vitenskapelige miljøet. Gjennom dette blir det åpenbart at det mellom vitenskap og rekord ikke først og fremst eksisterte et motsetningsforhold, men en dualitet. Tilsvarende gikk det ingen en klar skillelinje mellom Amundsen og vitenskapen, slik biografiene om ham gjerne hevder, verken når det gjaldt statlig finansiering eller forholdet til Nansen. Snarere enn at Amundsen førte sistnevnte bak lyset under et vitenskapelig dekke, er det mye som tyder på at det faktisk var Nansen selv som oppfordret Amundsen til å kle seg i vitenskapens anorakk.

«Fram» eller tilbake til «Gjøa»: et ekspedisjonsdefinerende valg

Mens Amundsen navigerte seg gjennom Nordvestpassasjen – lykkelig uvitende om utviklingene på hjemmefronten – vant Norge sin selvstendighet fra Sverige. Suksessen med «Gjøa» ble en av det nye Norges første store nasjonale begivenheter. Samtidig fikk de magnetiske målingene og etnografiske samlingene fra ekspedisjonen betydelig oppmerksomhet i vitenskapelige kretser. Hva skulle Amundsen følge opp dette med? I februar 1907 møtte han Nansen i London og diskuterte planene for en ny ekspedisjon. Tre måneder senere ba han om en avklaring:

Har de fattet nogen bestemmelse med hensyn til den reise vi talte om, da jeg var i London i Februar? Helst vilde jeg jo få lov til at følge Dem og muligens være Dem til nytte, men er det så, at denne reise intet blir af, da vilde jeg gjerne allerede til høsten have min plan – eller for at benytte et mere korrekt uttrykk, Deres oprindelige plan – om at gå ind Beringstrædet og over polen helt færdig.⁵¹

Amundsen hadde altså fremsatt planer om å gjenta Nansens drift over Polhavet. Der Nansen hadde seilt nordover langs norskekysten og gått inn i isen via Nordøstpassasjen, ville Amundsen seile rundt Syd-Amerika og gå inn i isen fra Alaska.⁵² Den andre reisen Amundsen refererte til var Nansens egne planer om å gå på ski til Sydpolen – «slutstenen på mit livsverk som polarforsker», som Nansen beskrev det.⁵³ To kapable ekspedisjonsledere, med hver sin ambisiøse plan. Problemet var at det ikke var rom for begge turene samtidig. Én ting var polarskuta «Fram» som begge etterhvert hadde i tankene. En annen var at det ville være umulig, både i privat og offentlig sammenheng, å finansiere to slike ekspedisjoner samtidig. Det måtte fattes en beslutning, til fordel for én av dem. «Fram» var statens eiendom, men som Harald Dag Jølle skriver, var det «hevet over enhver tvil at det var Fridtjof Nansen som hadde råderett over den.»⁵⁴

For Nansen var det avgjørende akkurat hva slags type ekspedisjon Amundsen så for seg å gjennomføre, noe som hang nært sammen med valg av ekspedisjonsfartøy. Den etablerte oppfatningen i dag er at Amundsen først kom til Nansen med en forespørsel om å låne «Fram».⁵⁵ Ifølge Nansen selv derimot, hadde Amundsen til å begynne med et annet og langt mindre skip i tankene – og en litt annen plan. I et brev til Sir Clements Markham, den tidligere presidenten i Royal Geographical Society i London, skrev Nansen at mens «Fram» var bygget etter form som en balje for å bli løftet opp på isen når trykket stod på som verst, var Amundsen forberedt på at hans lille skip ville bli knust av ismassene.⁵⁶ Etter planen skulle derfor mannskapet bo og leve på isen, og gjøre retrett med ski, hundesleder og kajakk – slik Nansen og Hjalmar Johansen hadde gjort i sin tid. I et annet brev, til formannen i Norske geografiske selskap, fortalte Nansen at han fant planen «lite tillidvækkende» og sa til Amundsen at han «måtte ha Fram for en slik færd».⁵⁷ Det til tross for at han selv hadde

⁵¹ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 30.05.1907, NBO, Ms.fol. 1924:5

⁵² Nansen hadde også tatt utgangspunkt i Beringstrædet, men ombestemte seg. Derav Amundsens ord «deres oprindelige plan». Jølle, *Nansen*, s. 150, 155

⁵³ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 02.04.1913, *Fridtjof Nansen : Brev III : 1906-1918* (Oslo: Universitetsforlaget, 1963), s. 190 [heretter forkortet til *FNB*]; Jølle, *Nansen*, s. 369

⁵⁴ Jølle, *Nansen*, s. 369

⁵⁵ Se f.eks. Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 103-105; Chris Turney, *1912: The year the world discovered Antarctica* (Melbourne: The Text Publishing Company, 2012), s. 214

⁵⁶ Fridtjof Nansen til Sir Clements R. Markham 04.04.1913, *FNB*, bind 3, s. 192-198

⁵⁷ Fridtjof Nansen til Ole Jacob Skattum 19.10.1911, *FNB*, bind 3, s. 171-172

planer om å benytte skipet til sin påtenkte ekspedisjon mot Sydpolen. I brevet til Markham forklarte Nansen hvorfor han insisterte på at Amundsen måtte bruke «Fram»:

I told him [Amundsen] frankly that I could not approve of that plan, as they would not be able to do scientific research of much importance living in tents or huts on the ice [...] the investigations of different kinds which Amundsen could do on his drift across the North Polar Basin would be unique [...] and would be, I thought, of much more value than anything I could do in the South.⁵⁸

Det var nettopp de vitenskapelige observasjonene som kunne friste Nansen til å oppgi sin egen ekspedisjon. Mye hadde skjedd i Nansens liv siden han først drømte om et rekordbesøk på Sydpolen. Blant annet hadde han i kjølvannet av den første «Fram»-ekspedisjonen blitt Norges første professor i oseanografi.⁵⁹ Nå ofret han rekorden i syd til fordel for nye forskningsresultater fra Polhavet i nord.

Spørsmålet er hva Amundsen selv ønsket seg. Valget av skip var på mange måter definerende for ferdens karakter. Hans opprinnelige plan innebar en mer provisorisk og mobil tilværelse på isen, uten et intakt skip. Nansen og Johansens sledetur mot polen hadde vist at det var umulig å finne tilbake til skipet igjen, gitt bevegelsene i isen.⁶⁰ Kan hende er nettopp det nøkkelen til å forstå planen: Etter fremstøtet mot polen ville det være likegyldig om skuta var hel eller ikke, i alle fall for de som hadde deltatt i denne fasen av ekspedisjonen. Dette siste talte for å reise med et beskjedent og hardført mannskap, i en liten skute. Fra et vitenskapelig perspektiv var det problematisk. Størrelsen på mannskapet og strabasene en slik ferd ville innebære utelukket langt på vei en skolert vitenskapelig besetning. Her viser jeg for første gang til The Canadian Arctic Expedition, hvor mannskapet måtte overleve på isen etter at ekspedisjonsskipet «Karluk» ble knust av ismassene og gikk ned i Polhavet. 11 av det opprinnelige mannskapet på 25 måtte bøte med livet, blant disse hele fem av de seks vitenskapsfolkene ombord.⁶¹ I tillegg gikk det innsamlede vitenskapelige materialet tapt i sin helhet.⁶² Ikke rart Nansen fant Amundsens opprinnelige forslag lite tillitsvekkende fra et vitenskapelig ståsted. Nansens plan innebar å gjenta suksessen fra hans egen tur over Polhavet, hvor «Fram» hadde fungert som en stasjonær forskningsstasjon med en noe større besetning og et ambisiøst vitenskapelig program. Med et intakt ekspedisjonsskip falt terskelen for deltakelse av skolerte vitenskapsfolk, mens sjansene for å bringe det vitenskapelige materialet ut igjen økte

⁵⁸ Fridtjof Nansen til Sir Clements R. Markham 04.04.1913, *FNB*, bind 3, s. 195

⁵⁹ Jølle, *Nansen*, s. 400

⁶⁰ Næss, *De tre store*, s. 81

⁶¹ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 355

⁶² Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 45

betydelig. Da Nansen insisterte på at Amundsen skulle benytte seg av «Fram», var det for å forme ekspedisjonens karakter i en vitenskapelig retning.

Likevel trengte Nansen betenkningstid: For å låne Amundsen «Fram» måtte han oppgi sin egen drøm om Sydpolen. Møtet mellom dem fant sted i februar, men først i september bekreftet Nansen at Amundsen fikk disponere «Fram».⁶³ Det innebar at Amundsen hadde gjort et ekspedisjonsdefinerende valg, fra en plan tilsynelatende tilpasset et fremstøt mot Nordpolen, til en utpreget forskningsferd. Samtidig hadde Nansen i sin tid forlatt «Fram» i et rekordforsøk, så det ene utelukket ikke nødvendigvis det andre. Det er ikke kjent i hvilken grad Amundsens opprinnelige forslag innebar et vitenskapelig program, men Nansen var åpenbart ikke videre imponert. Tatt i betraktning samarbeidet dem i mellom vedrørende «Gjøa»-ekspedisjonen samt den vitenskapelige orienterte polartradisjonen Amundsen kom ut av, virker det imidlertid utenkelig at Amundsens plan ekskluderte vitenskapelige bidrag.

Det merkelige er at Amundsen nesten umiddelbart etter han hadde sikret seg «Fram» høsten 1907, begynte å overveie muligheten for å likevel benytte seg av «Gjøa».⁶⁴ Skuta var fortsatt i hans eie og passet den opprinnelige planen med et lite skip. Etter gjennomseilingen av Nordvestpassasjen lå hun dessuten fortøyd i San Fransisco, bare en liten svipptur unna Alaska. Til broren sin skrev han: «Hold tyst hermed er du snild.»⁶⁵ Hadde han kalde føtter for Nansens plan? Eller var det økonomiske hensyn som lå bak? Nå som Nansens Sydpolekspedisjon var ute av bildet, ville det definitivt være rimeligere å benytte seg av «Gjøa». En slik endring ville derimot ha vært en særdeles frekk manøver overfor mentoren Nansen, som hadde gitt slipp på drømmen om Sydpolen i håp om at Amundsen skulle innhente nytt vitenskapelig materiale fra Polhavet.

En mer plausibel forklaring er usikkerhet knyttet til «Fram»s tilstand. Valget av ekspedisjonsfartøy ble brennhete avisnyheter. I januar 1908 rapporterte *Norges Sjøfartstien* at Amundsen skulle til San Francisco å besikte sin gamle skute: «Kanskje 'Gjøa' kan gjøre en Tur til, hun, skriver han.»⁶⁶ I april skal han derimot ha uttalt i et intervju at «jeg har et sterkt lidet skib, som er bare litt større end 'Gjøa'».⁶⁷ Det kan umulig ha vært snakk om

⁶³ Jølle, *Nansen*, s. 379

⁶⁴ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 113

⁶⁵ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 113

⁶⁶ *Norges Sjøfartstien* 28.01.1908

⁶⁷ *Norde Bergenhus Folkeblad* 15.04.1908

«Fram», som var langt større.⁶⁸ Først i juni dukket «Fram» opp som et alternativ i avisene, da Amundsen besiktiget skuta i Horten sammen med skipets konstruktør Colin Archer.⁶⁹ Tilstanden skal ifølge ryktene ha vært urovekkende, og måneden etter lød overskriften i *Kysten* «‘Fram’ opgivet. Nyt Skib bygges.»⁷⁰ Forvirringen var total. To dager senere kommenterte den samme avisen ironisk om ryktene: «Hvad er ret? [...] allesammen har sine Oplysninger fra Hr. A. selv saa det er Sandhet hvert evige Ord.»⁷¹ Det kan nesten virke som om Amundsen drev gjøn med reporterne, men det er flere faktorer som antyder at Amundsen faktisk lette etter alternativer. Allerede i november 1907, den samme måneden hvor han lanserte «Gjøa» som et alternativ overfor sin bror, må Amundsen ha visst at «Fram»s tilstand var usikker. *Fredrikstad Tilskuer* rapporterte da at

Polarskibet 'Fram' undergaar for Tiden en grundig Reperation [...] Man har [...] fjernet endel raaddent Tømmer. Udenbords er der paasat Sinkhud til Beskyttelse mod Mark, hvoraf Skibet var adskillig angrebet.⁷²

Kan hende dreide ikke Amundsens alternative fartøy seg om noe mer enn realistiske muligheter til å faktisk komme seg inn i isen. Om «Fram» ikke lenger var seiledyktig, eller at prisen for å stille henne i stand skulle vise seg å bli svimlende høy, ville ikke lenger Nansens oppofrelse til fordel for de vitenskapelige undersøkelsene i nord veie like tungt. Da var «Gjøa» kjekk å ha i bakhånd. På en annen side, om Amundsen vegret seg for en forskningsferd av den typen Nansen etterspurte, utgjorde «Fram»s tilstand en mulighet til å droppe skuta og følge en annen visjon. Med «Gjøa» hadde han et alternativ, som til og med lå klart på riktig side av det amerikanske kontinentet. Likevel valgte Amundsen å følge Nansens plan: Allerede i januar 1908 hadde planen fått et navn, «en paatænkt Ekspedisjon til Udforskning af det nordlige Polarbassin».⁷³ Om Nansen prioriterte vitenskapen da han lånte bort «Fram», valgte Amundsen å lede en forskningsferd da han lot «Fram» pusses opp og «Gjøa» gå under hammeren på auksjon. Å forklare *hvorfor* han valgte dette er et sentralt mål for denne oppgaven.

⁶⁸ Wisting, *Roald Amundsen*, 548-549

⁶⁹ *Fredrikstad Tilskuer* 02.06.1908

⁷⁰ *Kysten* 20.07.1908

⁷¹ *Kysten* 22.07.1908

⁷² *Fredriksstad Tilskuer* 16.11.1907

⁷³ *Trondhjems Adresseavis* 31.01.1908

Den offisielle planen

Foran et celebret publikum la Amundsen frem sin «Plan for en polarfærd 1910-1917» i det Norske geografiske selskap, 10. november 1908.⁷⁴ Fremlegget har blitt den mest sentrale kilden til planleggingen av det som etterhvert fikk navnet den tredje «Fram»-ekspedisjonen. Selve planen, «en 4 – 5 års Drift over polhavet», opptar knapt en halv side av det 14 siders lange dokumentet. Foruten en hel side dedikert til å tilbakevise ryktene om «Fram»s begredelige tilstand, handler foredraget om én eneste ting: vitenskap.

Amundsen startet foredraget med å sitere mentoren Nansen, som i april 1907 hadde holdt et innlegg for Royal Geographical Society i London. Det fant sted etter at Amundsen hadde drøftet sin kommende ekspedisjon med Nansen i februar, men før han i september fikk definitivt svar vedrørende «Fram». Nansen hadde altså ennå ikke bestemt seg, men presiserte likevel fra podiet i London at

den viktigste oppgave, som staar tilbage for den geografiske forskning i de arktiske egne, er uden sammenligning udforskningen af polarbassinets udstrækning, dybde og karakter. En stor del af dette arbejde kunde blive utført ved en drift gjennem den ukjendte del af polarbassinet – i lighed med 'Fram'-ekspedisjonen 1893-1896 – nordenfor 'Fram's rute.⁷⁵

Forsøkte Nansen her å formidle premisene for under hvilke omstendigheter han kunne tenke seg å oppgi sin egen ekspedisjon? Den type resonnement er vanlig i den biografiske litteraturen om Amundsen, hvor det overordnede synet er at Nansen nærmest forsøkte å *tvinge* den noe motvillige, yngre polarfareren til å prioritere vitenskapen.⁷⁶ Lite av det Nansen sa kan derimot ha vært nytt for Amundsen. Om noe la han bare frem for forsamlingen i London det han hadde kommunisert til Amundsen i februar. At Nansen hadde sistnevnte i tankene da han talte er sannsynlig, men først og fremst var det han selv som trengte å overtales. Amundsen hadde tilsynelatende tenkt seg nordover, på et eller annet tidspunkt, med eller uten «Fram». Spørsmålet var hva Nansen skulle prioritere. Basert på innlegget i Royal Geographical Society hadde han innsett at det viktigste, i det minste for ham selv og vitenskapen, ikke var en skitur til Sydpolen, men en vitenskapelig undersøkelse av Polhavet.

⁷⁴ Roald Amundsen, «En plan for en polarfærd 1910 -1917», *Det N. Geogr. Selsk. Aarbok XX 1900-1909*, s. 55-76; Ekspedisjonen skulle etter planen lanseres på Den niende internasjonale geografiske kongress i Geneve sommeren 1908. På programmet stod også Otto Nordenskiöld og britiske Robert F. Scott, men da kongressen gikk av stabelen i slutten av juli, var det uten både Scott og Amundsen. Se Trondhjems Adresseavis 31.01.1908 og «The Ninth International Geographical Congress», *Bulletin of the American Geographical Society*, 01.01.1908, Vol.40(4): s. 216

⁷⁵ Amundsen, *En plan for en polarfærd*, s. 55

⁷⁶ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 255, 259; Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 51; Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 230

Nansen må derfor ha vært tilfreds der han satt i salen halvannet år senere, og bevitnet Amundsen videreføre den norske polarforskningen i den samme retningen han selv hadde staket ut. Fra podiet fortalte Amundsen at han fant det påfallende at til tross for at havet utgjorde $\frac{3}{4}$ av jordoverflaten, var det kun «et forsvindende antal af [de tidligere udforskningsreiser] som har havt *havets udforskning* til maal». ⁷⁷ Deretter presiserte han at «jeg maa paa det kraftigste gjøre opmerksom paa, at [stormløbet mod polen] ikke vil være denne ekspeditions maal. Hovedformaalet er et videnskabeligt studium af [Polhavets] bundforhold og oceanografiske forhold». ⁷⁸ Under «Gjøa»-ekspedisjonen hadde de magnetiske undersøkelser stått sentralt, ved siden av den historiske gjennomseilingen av Nordvestpassasjen. Nå skulle havforskning være hovedoppgaven. Hva da med den geografiske Nordpolen, den som tilsynelatende inngikk i planene han først hadde presentert for Nansen? I «Plan for en polarfærd» tok Amundsen avstand fra «tanken paa en rekord». Det har siden innledet en klappjakt på skjulte motiver. Én ting var at Amundsen uttalte at det vitenskapelig programmet var det viktigste, men hvorfor spilte han i tillegg ned mulighetene for en rekord? Om opptreden skriver Wisting i sin biografi at Amundsen «innledet med å pakke inn sitt eget hovedmål – selve Nordpolen – under dekke av den store vitenskapelige planen». ⁷⁹ Hvordan Wisting vet hva Amundsens eget hovedmål var, i 1908, forteller han ikke, men det er mulig han anser oppfatningen som så etablert at den ikke trenger å forklares.

Det finnes ingen primærkilder som helt bekrefter Amundsens egne målsettinger i denne perioden. Først og fremst er det derfor de siste atten årene av Amundsens liv som vitner om et vedvarende rekordmotiv, da det meste i perioder dreide seg om å nå verdens to geografiske poler. Etter hans død i 1928 kom det flere vitnesbyrd som hevdet at polpunktet var på agendaen også i 1908, blant annet uttalelser fra to nære vitenskapelige samarbeidspartnere, Bjørn Helland-Hansen og Harald Ulrik Sverdrup. ⁸⁰ Sistnevnte skrev at «there is no doubt that Amundsen wanted to have a try at reaching the pole, although he never said so directly». ⁸¹ Dette står i kontrast til hva geografen Ole Jacob Skattum hevdet i sin oppsummering av Amundsens liv og virke, at Amundsen senere hadde åpent bekjent Nordpolen

⁷⁷ Amundsen, *En plan for en polarfærd*, s. 56

⁷⁸ Amundsen, *En plan for en polarfærd*, s. 66

⁷⁹ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 142

⁸⁰ Bjørn Helland-Hansen, «Roald Amundsen», *Naturen* 1928. Utklipp funnet i NBO, Ms.fol. 1924:5

⁸¹ Harald Ulrik Sverdrup, «Roald Amundsen» i Stefansson Vilhjalmur (red.) *Encyclopedia Arctica, Vol. 15, Biography* (1951), s. 10

som sitt hovedmål.⁸² Det både Skattum og Sverdrup var enige om, var at til tross for at foredraget ble trykket i sin helhet i en rekke norske aviser, lot ikke det norske publikummet seg overbevise av det vitenskapelige budskapet. Ifølge Skattum var det «den almindelige mening blandt hans landsmenn» at Nordpolen var målet.⁸³ Tilsvarende skrev Sverdrup at «a great deal of the public interest in the expedition was based on the assumption that Amundsen would make a dash for the North pole».⁸⁴ Var Nordpolen det egentlig målet?

For folk flest var det i alle fall det. Det var ikke de vitenskapelige resultatene av Nordenskiöld's gjennomseiling av Nordøstpassasjen, Nansens kryssing av Grønlandsisen, eller den første «Fram»-ekspedisjonen som hadde samlet de feststemte folkemassene i gatene.⁸⁵ Etter at Amundsen i 1911 nådde Sydpolen, kunne *Aftenposten* rapportere fra et festarrangement på St. Hanshaugen i Kristiania:

Heroppe vaiede flaggene, og musikpavillonen var meget smukt og originalt dekorert [...] tvers over hele pavillonen stod et mægtigt 'Velkommen' og med store bogstaver 'Sydpolen 1911, Nordpolen 19—', samt Roald Amundsens initialer.⁸⁶

Et slikt fokus har siden blitt videreført til Amundsen selv. I biografiene fremstilles «Plan for en polarfærd» som et ledd i en vitenskapelig taktikk, hvis fremste hensikt var å samle offentlige støttepengene og overbevise Nansen om å oppgi «Fram» og sin egen ekspedisjon sydover. Bomann-Larsen hevder for eksempel at dersom Amundsen skulle få Nansens støtte «måtte ikke Nordpolen nevnes med en stavelse, desto mer de vitenskapelige hensikter».⁸⁷ Videre skriver han at «når det handlet om forberedelser og finansiering var den slags kamouflasje nødvendig», før han stempler «den vitenskapelige kamouflasjedrakten» som taktikk – og som løgn.⁸⁸ Det er et enten-eller-resonnement Jølle har kritisert i flere av sine publikasjoner. Blant annet har han avvist det underliggende premisset om «at sport og vitenskap drives av vesensforskjellige motiver», og mener derfor at det er lite fruktbart «å skille mellom rekorder og vitenskap når vi skal forstå de klassiske polarekspedisjonene».⁸⁹ Det var ikke nødvendigvis en motsetning mellom forskning og geografiske bragder, men en dualitet.⁹⁰ Snarere enn å trekke i hver sin retning, gikk de to interesseområdene ofte sammen i tospann. Tidvis var de så sammensveiset at det kan være vanskelig å skille det ene fra det

⁸² Ole Jacob Skattum, «Roald Amundsen som geografisk opdager», *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 1928, 2:3-4: s. 154

⁸³ Skattum, *Roald Amundsen som geografisk opdager*, s. 154

⁸⁴ Sverdrup, *Roald Amundsen*, s. 10

⁸⁵ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 180; Friedman, *Nansenismen*, s. 107-108

⁸⁶ *Aftenposten* 04.07.1912

⁸⁷ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 106

⁸⁸ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 103

⁸⁹ Jølle, *innledning til en historiefaglig biografi*, s. 84; Harald Dag Jølle, «En mann av is», *Levende Historie*, 2009, 5: s. 27

⁹⁰ Friedman, *Nansenismen*, s. 114

andre. Dette preget samtlige av de større polarekspedisjonene i perioden, fra Nordenskiöld's navigering av Nordøstpassasjen, Nansens kryssing av Grønland på ski, til Amundsens planlagte forskningsferd over Polhavet – med kikkerten rettet mot Nordpolen. Dualiteten var også gjeldene for de britiske ekspedisjonene, med Ernest Shackleton og Robert F. Scott i spissen samt under The Canadian Arctic Expedition. Ambisjonen må være å gripe dette i sin fulle kompleksitet fremfor å redusere fenomenet til skjulte motiver, taktikk og regelrett bedrageri.

Om den første «Fram»-ekspedisjonen skriver Narve Fulsås i *Norsk Polarhistorie* at et rent rekordforsøk aldri kunne bli statsfinansiert, og at vitenskapelig legitimering derfor var helt nødvendig. «'Poenget' med 'Fram' er derfor at det var baa delar. Den samansette karakteren til foretaket opna for ein argumentasjon som var fleksibel inntil det sjølvmotseiande. Ein kunne [...] framheve snart den eine, snart den andre sida ettersom det høvde.»⁹¹ I Amundsens tilfelle kommer dette spesielt tydelig frem i et avisinnlegg fra april 1908, et halvt år før foredraget ble avholdt. I *Nordre Bergenhus Folkeblad* ble Amundsen sitert på at «min expedition vil bli strengt videnskabelig, og dens maal blir ikke at lede efter polen».⁹² Deretter la han til at «jeg antar at drivisen vil føre os over Nordpolen eller saa nær den at vi med lethed kan naa den». Ved første øyekast virker dette så direkte selvmotsigende at det er fristende å betvile kilden, men det finnes en rekke slike eksempler på motstridende presseuttalelser. En rimelig tolkning av sitatet over er at det dreide seg om en vekting av målene: Det var først og fremst en vitenskapelig ekspedisjon, som ikke skulle *lete* etter polen. Drev de likevel rett på den, var det ikke et levende menneske på planeten som ikke ville avlagt den et besøk.

Med Fulsås' perspektiv i bakhodet vil jeg gi Bomann-Larsen delvis rett i at foredraget var del av en taktikk, med mål om å appellere til mer spesifikke individer og grupper av samfunnet. Logen gamle festsal var fylt til randen av prominente gjester den kvelden, og ekspedisjonens økonomi kunne stå og falle på hvorvidt Amundsen nådde hjem til disse eller ikke. Det betyr derimot ikke at budskapet var løgn eller kamuflasje, med mindre han ikke hadde tenkt til å utføre vitenskapelige observasjoner overhodet, noe som virker utenkelig. Selv om både foredragets vitenskapelige ambisjonsnivå og den totale underspillingen av rekordforsøket nok stod i kontrast til Amundsens personlige mål og interesser, er det en overdrivelse å hevde det stod i *absolutt* kontrast. Dualiteten mellom

⁹¹ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 189-191

⁹² Norde Bergenhus Folkeblad 15.04.1915

bragder og vitenskap var på ingen måte forbeholdt Amundsen, men var tvert imot karakteriserende for både norske og utenlandske polarekspedisjoner i perioden. Det er dette Fulsås har betegnet som «heroisk vitenskap», polarforskning forstått som en av datidens gjeveste øvelser på «Videnskabens Kampplads».⁹³ Her hadde Nansen hevdet seg med det norske flagget på brystet, og nå søkte Amundsen å opprettholde suksessen – i skarp konkurranse med en rekke andre nasjoner. Idéen om at Amundsen skal ha tatt på seg en vitenskapelig kamuflasje for å føre både Nansen og Stortingets budsjettskomite bak lyset leder galt avsted. Som vist lot ikke Nansen seg overbevise av Amundsens opprinnelige plan og tilbød derfor å stille «Fram» til disposisjon for denne vitenskapelige viktigere ekspedisjonen. Det skal ikke utelukkes at Amundsen «fisket» etter å få låne nasjonalikonet og brukte en annen skute som agn, men slik Nansen forteller det foreslo han ikke «Fram» for å imøtekomme Amundsens lovende vitenskapelige program, men snarere for å gjøre dette mer ambisiøst. Det var altså ikke slik at Amundsen hadde kamuflasjetaktikken overfor Nansen klar i 1907. Faktisk er det mulig å hevde at det var Nansen som oppfordret Amundsen til å ta på seg vitenskapens anorakk, med de fordelene det medførte. Robert Marc Friedman skriver om «Plan for en polarfærd» at Nansen åpenbart hadde medvirket til dets utforming.⁹⁴ Amundsen hentet neppe det vitenskapelige detaljnivået opp av egen lomme, og det er kjent at Amundsen gjerne henvendte seg til Nansen i denne perioden nettopp for rådslagning og korrekturlesning.⁹⁵ Det er derfor ikke utenkelig at det var Nansen som anbefalte Amundsen å ta avstand fra tanken på en rekord, da han selv ved flere anledninger hadde opplevd å bli kritisert for såkalte «sportslige» motiver av sparevillige politikere på Stortinget.⁹⁶

Det var de vitenskapelige observasjonene Nansen personlig haget etter, men selvfølgelig visste han at Amundsen – som han selv hadde gjort – kom til å gjøre et fremstøt mot polen om han først fikk mulighet. Nansen visste også at ekspedisjonens økonomiske stilling langt på vei ville være sikret med et polbesøk, og at bragdene fortsatt var en viktig ingrediens i enhver polarekspedisjon. I enten-eller-resonnementene som preger biografilitteraturen ville et fremstøt mot Nordpolen være et løftebrudd overfor Nansen. I virkeligheten var det ingen direkte motsetning mellom det å utføre vitenskap og det å nå et geografisk mål. Begge deler kunne utføres på én og samme ekspedisjon, og ikke rent

⁹³ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 178-179

⁹⁴ Friedman, *Nansenismen*, s. 145

⁹⁵ Kontakten mellom dem var særlig stor rundt «Gjøa»-ekspedisjonen, men også vedrørende den tredje «Fram»-ekspedisjonen. Se f.eks. Nansens korrekturlesning av Amundsens redegjørelse om ferdens utsettelse til Nansenfondets bestyrelse i oktober 1909, i NBO, Ms.fol. 1924:5

⁹⁶ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 180-191

sjeldent hang de sammen, ettersom det å undersøke disse perifere områdene innebar å faktisk komme seg dit. Nansen drømte riktignok om en tid der de geografiske bragdene ikke lenger overskygget de vitenskapelige undersøkelsene, men tiden for det var ennå ikke moden.⁹⁷ Det fikk Amundsen for alvor oppleve høsten 1909, da to amerikanske ekspedisjoner begge hevdet å ha nådd Nordpolen.

Vitenskapelig kursing og bemanning

På et praktisk nivå var Amundsens plan relativt enkel. «Fram» skulle føres rundt det amerikanske kontinentet, gjennom Beringstredet til Alaska, for derfra å trenge så langt inn i isen som overhodet mulig. Drivisen ville føre dem vestover mot Grønland, i en drift som kunne ta opp mot fem år. Med «Fram» som stasjonær forskningsbase i isen skulle det i hovedsak utføres oseanografiske og meteorologiske undersøkelser, i tillegg til observasjoner av nordlys, magnetisme og plante- og dyreliv. Opplegget hadde vært gjennomført på den første «Fram»-ekspedisjonen, men da med mangelfulle metoder og begrenset utstyr.⁹⁸ Dette siste var et av hovedargumentene for å dra ut igjen. Samtidig ville et nytt sett med oseanografiske målinger fra en nordligere rute komplementere resultatene fra den første «Fram»-ekspedisjonen, som fortsatt var de eneste fra selve Polhavet.⁹⁹ Det hadde tatt Nansen og hans kollegaer hele ti år å ferdigstille avhandlingene fra ekspedisjonen, og de siste publikasjonene hadde knapt kommet ut før Nansen i 1907 oppfordret Amundsen til å gjenta bedriften.¹⁰⁰ Nansen stod oppført som aleneforfatter på den oseanografiske avhandlingen, og var både fra et faglig og personlig ståsted spesielt interessert i den tredje «Fram»-ekspedisjonen.¹⁰¹ Amundsen hadde, som nevnt i første kapittel, fått en viss opplæring av Nansen og utført oseanografiske målinger på prøvetoktet med «Gjøa» i 1901. Til forskjell fra Nansen var han derimot ingen akademiker, og det må ha reist spørsmålet om hvem som skulle utføre de mer avanserte undersøkelsene ombord. Historikeren Antony Adler har skrevet at det innenfor naturvitenskapene fant sted en generell overgang mot slutten av 1800-tallet: Mens det tidligere primært hadde vært utført observasjoner og innsamlinger på forskningsferder, ble materialet nå i økende grad analysert og bearbeidet

⁹⁷ Jølle, *Nansen*, s. 271

⁹⁸ Se Amundsen, *plan for en polarferd*.

⁹⁹ Jølle, *En mann av is*, s. 28

¹⁰⁰ Hestmark, *Kartleggerne*, s. 79

¹⁰¹ Jølle, *Nansen*, s. 314; «A proposed north polar expedition: Discussion» *The Geographical Journal*, Vol. 33, No. 4 (Apr., 1909): s. 457

ombord.¹⁰² Det siste hadde vært tilfelle på både den første og andre «Fram»-ekspedisjonen.¹⁰³ Gitt lengden på Amundsens prosjekt var det spesielt prekært å få analysert og justert målingene underveis, og flere av vitenskapsfolkene rundt Amundsen ønsket en slik løsning.¹⁰⁴ Den store hindringen, særlig hva oseanografien angikk, ble derimot å finne kvalifisert, vitenskapelig personell som var villig til å avse flere år av livet på et av historiens mest risikofylte og krevende forskningsoppdrag.¹⁰⁵

Bjørn Helland-Hansen var mannen som skulle lede utformingen av det vitenskapelige programmet. Han var oseanograf og nær samarbeidspartner og venn av Nansen. Som bestyrer av Bergens biologiske stasjon ledet han de etterhvert internasjonalt anerkjente havforskningskursene som ble avholdt der.¹⁰⁶ Disse spilte en sentral rolle i bemanningen av den tredje «Fram»-ekspedisjonen: Så å si alle som mønstret på som vitenskapelig mannskap gikk i lære i korte eller lengre perioder hos Helland-Hansen. Først ut blant dem var sjefen selv. I slutten av juli 1908 reiste Amundsen til Bergen for å delta på kurset, samt på et kortere oseanografisk tokt i forkant. Til Helland-Hansen skrev han at «jeg tror det er riktigst at nævne, at jeg ingensomhelst forkundskaper besidder og ber Dem betrakte mig som en der [...] gjør sin første indtræden på skolen».¹⁰⁷ Samtidig la han til at «det er mig meget om at gjøre at få lært mest mulig». Årsaken til det ble åpenbar ettersom mannskapet mønstret på i de første månedene av 1909. I Bernt Johannes Birkeland fant de en utdannet meteorolog, i Harry Edmonds en lege og magnetiker, og i løytnant Hjalmar Fredrik Gjertsen en vitenskapelig assistent.¹⁰⁸ Ingen steder var det snakk om å hyre inn en oseanograf, noe som kan virke overraskende gitt at havforskningen var ferdens fremste prioritet. Det var nemlig Amundsen selv som skulle stå for dette viktige arbeidet. Under fremleggelsen av ekspedisjonsplanene for Royal Geographical Society i London røpet Amundsen at ferden neppe ville bidra til store meteorologiske funn, da det var antatt at værforholdene i området var «too uniform» til at de ville finne noe utover hva den første «Fram»-ekspedisjonen

¹⁰² Anthony Adler, «The Ship as Laboratory: Making Space for Field Science at Sea», *Journal of the History of Biology*, 2014, Vol.47(3): s. 333, 338

¹⁰³ Hestmark, *Kartleggerne*, s. 80, 96

¹⁰⁴ Bjørn Helland-Hansen til J. H. Birkeland 01.10.1912, NBO, Brevs 812:1

¹⁰⁵ Hestmark, *Kartleggerne*, s. 80

¹⁰⁶ Robert Marc Friedman, *Appropriating the weather : Vilhelm Bjerknes and the construction of a modern meteorology* (New York: Cornell University Press, 1989), s. 98; Se også forespørselen fra et akademisk forlag i Leipzig om å få utgi forelesningene fra kurset, Bjørn Helland-Hansen til Bergens Museum 31.05.1910, SB, Privatarkiv 44:9

¹⁰⁷ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 17.07.1908, SB, Privatarkiv 44:7

¹⁰⁸ 1ste Mai 09.03.1909; Fredrikstad Tilskuer 02.04.1909

hadde gjort.¹⁰⁹ I tillegg ville magnetiske målinger være av «less importance because the unstable drift-ice affords only a bad basis for observations that demand such a high degree of accuracy». De store dypene i Polhavet, strømmene og de ulike vannlagene var derimot ikke kartlagt skikkelig. Nansen hadde i sin tid aldri forventet å finne slike dybder, og det medbrakte utstyret strakk derfor ikke til.¹¹⁰ Dessuten skulle Amundsen følge en nordligere rute enn Nansen, og havets sammensetning var neppe uniform. Det var altså innen oseanografien en ny ferd kunne forvente vitenskapelige oppdagelser, og Amundsen var mannen som skulle gjøre det. Det reiser spørsmålet om hvorfor Helland-Hansen og Nansen overlot den viktigste oppgaven til en amatør, mens meteorologien og magnetismen ble håndtert av eksperter.

Amundsen hadde på sin side klare formeningar om besetningens sammensetting. Han ville ha med seg ti mann inn i isen, hvorav halvparten skulle ha det han kalte akademisk utdanning. Dessuten søkte han

til det yderste at forene vitenskapelige og praktiske mænd i en og samme person. Meteorologen og zoologen, lægen og bakteriologen osv. maa hver ha sitt arbeide ombord at gjøre, det er baade nødvendigt og ønskeligt.¹¹¹

Den samme innstillingen hadde han hatt til «Gjøa»-ekspedisjonen, men med motsatt innfallsvinkel. Den gangen hadde et ordinært mannskap på syv tatt hver sin del av det vitenskapelige arbeidet, med den rutinerte kokken Adolf Lindstrøm som det beste eksempelet: Ved siden av sine plikter på kjøkkenet fungerte han som zoolog for anledningen.¹¹² Til sammenlikning var fem av seksten deltakere på den andre «Fram»-ekspedisjonen utdannede vitenskapsmenn.¹¹³ Nå var det Amundsens tur til å benytte seg av nasjonalikonet, og han gikk friskt ut og meldte at halvparten av mannskapet på ti skulle ha akademisk utdanning. For Amundsen betydde ikke det nødvendigvis vitenskapsfolk – det inkluderte også utdannede sjøfolk. Når den første mannskapslista forelå i begynnelsen av april, utgjorde de fem utdannede Birkeland og Edmonds – de to nevnte vitenskapsfolkene – samt løytnant Gjersten, nestkommanderende Engelstad og kaptein Amundsen selv.¹¹⁴

At Amundsen ikke inkluderte flere vitenskapsfolk på en utpreget forskningsferd, kom av tre grunner. For det første var det en vesensforskjell mellom det å studere kyst og landområder og et isbelagt dyphav. Eksempelvis reflekterte den rike vitenskapelige staben

¹⁰⁹ Roald Amundsen, «A proposed north polar expedition», *The Geographical Journal*, Vol. 33, No. 4 (Apr., 1909): s. 453

¹¹⁰ Næss, *De tre store*, s. 76

¹¹¹ Stavanger Aftenblad 09.01.1909

¹¹² Roald Amundsen, *Nordvestpassasjen*, s. 99

¹¹³ Hertil regnes legen Johan Svendsen, som fungerte som meteorolog. Hestmark, *Kartleggerne*, s. 96

¹¹⁴ Fredrikstad Tilskuer 02.04.1909

på både den andre «Fram»-ekspedisjonen og The Canadian Arctic Expedition det faktum at det i kystområdene var naturlig å inkludere en rekke fagfelt, som zoologi, geologi, etnografi og kartografi.¹¹⁵ Alle disse fire utgikk i prinsippet på en ekspedisjon over Polhavet. I arkivene etter den tredje «Fram»-ekspedisjonen finnes søknader fra zoologen Johan Koren og geologen Rolf Marstrander.¹¹⁶ Sistnevnte bønnfalte Amundsen om å få være med, men hvilken funksjon geologen så for seg å ha på et havforskningstokt, er uvisst.¹¹⁷ Gitt de spesielle omgivelsene det skulle studeres i, tok Amundsen tilsynelatende utgangspunkt i erfaringene Nansen hadde gjort seg i sin tid, og hyret inn en overraskende lik besetning. Amundsen bemannet altså med to vitenskapsfolk og tre tiltenkte assistenter, seg selv inkludert. På den første «Fram»-ekspedisjonen var Nansen den eneste vitenskapsmannen, men fikk god assistanse av legen Henrik Greve Blessing, kapteinen Otto Sverdrup, løytnant Scott-Hansen og Hjalmar Johansen.¹¹⁸ Sistnevnte mønstret opprinnelig på som fyrbøter.

For det andre var det et spørsmål om sikkerhet. Amundsens ønsket å gå inn i isen med en så liten besetning som mulig, slik at sjansene for å livnære seg av jakt ville være større ved en eventuell evakuering.¹¹⁹ Til sammenlikning var dette en umulighet for den britiske Franklin-ekspedisjonen, som måtte søke retrett etter et mislykket forsøk på å navigere Nordvestpassasjen i 1845. Mannskapet talte svimlende 129 mann, og alle som én omkom.¹²⁰ Dessuten var det ingen smal sak å komme seg tilbake til sivilisasjonen. Nansen og Johansen hadde klart det, men med nød og neppe. Under The Canadian Arctic Expedition gikk det som nevnt ikke like godt, spesielt ikke for den vitenskapelig besetningen. En ekspedisjon over Polhavet fordret med andre ord fysisk og mental kapasitet langt utenom det vanlige.

For det tredje fastholdt Amundsen at vitenskapsfolkene måtte ta del også i de praktiske oppgavene ombord. Til gjengjeld skulle de øvrige deltakerne bistå i det vitenskapelige arbeidet. Snarere enn å være en nødvendig følge av en begrenset besetning, var dette en bevisst og ønskelig strategi. Etter «Gjøa»-ekspedisjonen skrev Amundsen:

¹¹⁵ Totalt deltok ti vitenskapsmenn under den kanadiske ekspedisjonen. Seks av disse var ombord på «Karluk» når denne begynte den ufrivillige driften. Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 355

¹¹⁶ Johan Koran til Roald Amundsen 04.03.1909, NBO, Brevs. 812:2; Rolf Marstrander til Roald Amundsen 09.05.1908, NBO, Brevs. 812:2

¹¹⁷ Rolf Marstrander til Roald Amundsen 27.09.1908, NBO, Brevs. 812:2

¹¹⁸ Hestmark, *Kartleggerne*, s. 80

¹¹⁹ Næss, *De tre store*, s. 68, 90

¹²⁰ Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 50-51

En vesentlig betingelse for, at en ekspedisjon i polarisen skal trives og holde sammen i ondt og godt, er at hver mann til enhver tid har fullt op av arbeide. Det er lederens plikt å påse, at så er tilfellet, og det kan falle vanskelig nok i hele lange perioder.¹²¹

Amundsens lederstil var fundert i oppfatningen om at lediggang var roten til alt ondt. Han forlangte derfor, som han skrev i *Sydpolen*, «at alle skulde være beskjeftiget i de timer, som var bestemt til arbeide».¹²² Utfordringen var å finne nok arbeid, og ansvaret tilfalt ifølge Amundsen lederen selv. Det innebar at det var «utilrådelig å ta for mange folk med sig; nogen få menn kan man alltid beskjeftige, men å skaffe en stor skare jevnt arbeide vil bli noget nær umulig».¹²³ Dette siste poenget har særlig blitt misforstått hva den vitenskapelige besetningen angår. Når Amundsen ønsket å begrense denne, var det ikke nødvendigvis fordi han ville skjære ned på det vitenskapelige programmet, men fordi han med god grunn fryktet lediggang – både for disse og det øvrige mannskapet. Det var med bakgrunn i dette at det var utelukket å ha med en egen zoolog, selv om det fantes enkelte livsformer å studere ute på isen.

Det var med andre ord et høyst spesialisert foretak Amundsen begav seg ut på, med en nøye tilpasset besetning, svært lik den Nansen hadde hyret inn i sin tid. I tråd med prinsippene over måtte de to vitenskapsmennene Birkeland og Edmonds forberede seg på å brette opp ermene og trå til med det praktiske arbeidet. Sjøfolkene Gjertsen og Engelstad fulgte på sin side mønsteret fra «Gjøa»-ekspedisjonen. Førstnevnte dro i likhet med Amundsen til Bergen for å studere oseanografi hos Helland-Hansen, mens Engelstad forsøkte seg i meteorologiens tjeneste.¹²⁴ Det ble et kortvarig fagfelt for sistnevnte, som i 1909 på tragisk vis ble slått til døde av et lynnedslag under øvelser med drageflyvning – et sentralt verktøy i studiet av luftlagene.¹²⁵ Amundsen hadde selv tilbrakt to måneder i Bergen sommeren 1908, og fulgte opp våren året etter med et nytt seks ukers langt kurs.¹²⁶ Utfordringen for Helland-Hansen var ikke å lære deltakerne «å hale op adskillig vann» – som Amundsen beskrev det i et senere brev – men å lære dem å bearbeide vannprøvene i laboratoriet.¹²⁷ Gjertsen fikk i øvelse

at gjøre en undersøkelse av vekslingene i pumpevandets saltgehalt for hver time på dagen i nogen uker og sammenligne det med vanstandsmålingene og veiret; det blir jo noget som

¹²¹ Amundsen, *Nordvestpassasjen*, s. 119

¹²² Roald Amundsen, *Sydpolen* (Oslo: Kagge Forlag, 2003), s. 305

¹²³ Amundsen, *Nordvestpassasjen*, s. 119

¹²⁴ Kysten 19.05.1909; Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 12.10.1909, SB, Privatarkiv 44:7

¹²⁵ Norges Sjøfartstidende 24.07.1909

¹²⁶ Kysten 19.05.1909; «Den Biologiske Station» (1909) i *Bergens Museums Aarsberetning 1905-1909* (Bergen: A/S John Griegs bogtrykkeri, 1910), s. 110

¹²⁷ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 07.06.1916, SB, Privatarkiv 44:7

kommer nær op til hans arbeide på 'Fram' [...] Han skal gjøre alt på egen hånd [...] titreringen, utregningene, kurverne (!) og bearbeidelsen.¹²⁸

Tilsvarende arbeid var tiltenkt Amundsen. I 1912 skrev en noe bekymret Helland-Hansen til meteorologen Birkeland:

[Amundsen] blir en flink iagttager og kommer til at gjøre førsteklasses målinger. Men der er jo saa mange teoretiske spørsmål, som vil melde seg under arbeidet, spørsmål om betydningen av og den aarsagsmæssige forklaring paa de tal, som faaes. Da gjælder det at være paa vakt, saa ikke den eneste anledning [...] til at gå tilbunds i spørsmålene glir fra én.¹²⁹

Her viste problemet seg. Der den første «Fram»-ekspedisjonen hadde en kyndig teoretiker i Nansen – i alle fall frem til han forlot skuta i sitt fremstøt mot polpunktet – besatt ikke Amundsen den tilstrekkelige kunnskapen eller ferdigheten til å lede den oseanografiske forskningen. Som nevnt har Jølle beskrevet Amundsen som det viktigste vitenskapelige instrumentet for «norsk fysisk geografi», med Nansen og Helland-Hansen i spissen.¹³⁰ Det er treffende, men helst skulle «Fram» være et laboratorium ute i isen og ikke bare en stasjon for datainnsamling. Her strakk ikke Amundsen til, ifølge Helland-Hansen. At ekspedisjonslederen likevel ble stående som ansvarlig for det oseanografiske arbeidet, hadde nok sin rot i fraværet av villige kvalifiserte kandidater. Nansen opplevde det samme i sin tid, at det var «umulig å rekruttere forskere som var villige til å bli med på en slik ferd», som Jølle skriver.¹³¹ Faktisk var mangel på studenter og vitenskapelige assistenter en kronisk utfordring for hele det norske vitenskapelige miljøet i perioden, også ved de hjemlige institusjonene.¹³² Særlig gjaldt dette oseanografien som var en relativt ny disiplin.¹³³ Det finnes få kilder hva det vitenskapelige programmet angår i denne forberedende fasen av ekspedisjonen. Det står i kontrast til perioden etter Sydpolsekspedisjonen, fra 1912 til 1914, hvor det finnes rikelig med brev og andre nedtegnelser. Disse undersøker jeg nærmere i fjerde kapittel, hvor jeg slår fast at det var nærmest umulig å oppdrive en villig og kvalifisert oseanograf i den perioden. Ingenting tyder på at dette var enklere i tidsrommet dette kapittelet omhandler. Det fantes rett og slett ingen tilsvarende meteorologen Birkeland på det oseanografiske feltet som var villig til å delta på ferden.

Når det er sagt, er det viktig å huske at Amundsen ble vurdert på en mer positiv måte enn i dag, kanskje særlig hva vitenskapen angår. Fra Nansen og Helland-Hansens perspektiv

¹²⁸ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 08.10.1909, NBO, Brevs 812:1

¹²⁹ Bjørn Helland-Hansen til Bernt Johannes Birkeland 01.10.1912, NBO, Brevs 812:1

¹³⁰ Jølle, *Nansen*, s. 410

¹³¹ Jølle, *Nansen*, s. 167

¹³² Friedman, *Appropriating the weather*, s. 82; Bjørn Helland-Hansen til Fridtjof Nansen 11.06.1911, NBO, Ms.fol 1924:4

¹³³ Helen M. Rozwadowski, «Small World: Forging a Scientific Maritime Culture for Oceanography», *Isis*, 1996, Vol.87(3): s. 409

var han muligens den beste kandidaten tilgjengelig her til lands i 1908, såfremt han ble skikkelig kurset. I et brev fra 1912 skrev Nansen til Amundsen: «efter min mening vil [du] være den bedst skikkede til at lede disse undersøkelser».¹³⁴ Nansen hadde brukt Amundsen til datainnsamling før. Nå ønsket han å legge hele ansvaret for de kommende oseanografiske undersøkelsene i hendene på Amundsen. Det tyder på at Nansen hadde forventninger til sistnevntes evne til å utføre arbeidet. Likevel hadde det også bakgrunn i fraværet av andre, mer skikkede kandidater. Dette siste utgjorde en vedvarende utfordring for både Amundsen og det vitenskapelige miljøet som omgav han, hele veien frem til «Maud»-ekspedisjonens avgang ti år senere, i 1918.

Ekspedisjonens akilleshæl

Som ansvarlig for utførelsen av ekspedisjonens fremste vitenskapelige oppgave fremstod Amundsen aldri spesielt sikker. Under fremleggelsen av «Plan for en polarfærd» høsten 1908 unngikk han på kløktig vis å svare konkret på hva målet var:

Hvad jeg tænker at finde i det ukjendte strøg af Polhavet, vil jeg lade staa hen indtil videre [...] Jeg burde vel ogsaa have opstillet min teori, men finder det dog fornuftigere at lade være dermed, indtil jeg har undersøgt forholdene nærmere ved.¹³⁵

Sitatet henspiller riktignok på spørsmålet om det fantes landmasser i området, men det var naturligvis direkte knyttet til hva de forventet å finne i det dype Polhavet. I Amundsens egne bokutgivelser uttalte han seg tilsvarende vagt om de vitenskapelige målsettingene, som gjerne var så generelle som «å fravriste naturen en del av dens gåtefulle kraft».¹³⁶ Tidvis henviste han til mer spesifikke problemstillinger, som da han i 1909 forklarte at det innen meteorologien gjaldt å finne sammenhengen «mellem de tropiske og de polare Tilstande [...] som den nuværende manglende Kundskap ved Polerne hindrer os fra at komme tilbunds i».¹³⁷ Én uke tidligere hadde den anerkjente meteorologen Vilhelm Bjerknes trykket en artikkel i *Morgenbladet* om alt hva Amundsens ekspedisjon kunne utrette på luftforskningens område.¹³⁸ Som regel satt Amundsen trygt plassert på kjempers skuldre når han uttalte seg om vitenskap.

I private ordvekslinger var Amundsen langt mer direkte om sine styrker og svakheter. På en oppfordring om å uttale seg om den vitenskapelige verdien av

¹³⁴ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 21.09.1912, RA, Kirke- og undervisningsdep., 1. Skolekontor D: Eh - 0594

¹³⁵ Amundsen, *Plan for en polarfærd*, s. 69

¹³⁶ Amundsen, *Nordostpassasjen*, s. 24

¹³⁷ Bergens Annonce Tidende 21.06.1909

¹³⁸ Vilhelm Bjerknes, «Roald Amundsens Expedition», *Morgenbladet* 13.06.1909

ekspedisjonen svarte han kontant: «Den vitenskapelige utredning kan jeg ikke greie.»¹³⁹ Når det gjaldt bestillinger av ulike instrumenter, stod han tidvis for dette personlig, men trengte konstant rådgivning fra Helland-Hansen: «Vil du gjøre mig den store tjeneste at bestille med det samme, hvad jeg har bruk for? Jeg er ræd – i min uvitenhet om dette – at begå en bommert.»¹⁴⁰ Hjelpen kom utvilsomt godt med: «Tak, fordi De tar Dem så gott av det oceanogr. utstyr.»¹⁴¹ Amundsen var en mester innenfor praktisk planlegging og logistikk. Det kan dermed synes påfallende hvor avhengig han var av å støtte seg på andre når det gjaldt det vitenskapelige utstyret. Samtidig var dette spesialiserte fagområder hvor Amundsen vanskelig kunne ta mer overveide avgjørelser enn Nansen, Helland-Hansen og meteorologen Birkeland gjorde. Sånn sett kan Amundsen sees som en lydig assistent, som rådførte seg med autoritetene på feltet før han foretok seg noe. Det var dessuten ikke hjemme, under planleggingen, at Amundsen skulle levere sitt vitenskapelige bidrag – det var ute i det iskalde feltet. Når vottene måtte av i førti minusgrader for å håndtere instrumentene, hadde Amundsen allerede vist seg å være i verdensklasse. Arbeidet var absolutt ingen spøk: Helland-Hansen hadde fått flere fingre amputert etter at han forfrøs dem på en nordlysekspedisjon i Finnmark tidlig i karrieren.¹⁴² Med sine fysiske og praktiske egenskaper gjorde Amundsen definitivt opp for noe av det han manglet på vitenskapens felt. Dessuten var ikke de oseanografiske målingene de vanskeligste å «hale opp», som Amundsen kalte det. Om fremveksten av oseanografi som eget fag skriver Antony Adler at «the ocean was attractive to late nineteenth-century naturalists because it presented a more uniform research environment than was possible on land».¹⁴³ Faktisk ble datainnsamling fra havet en populær lekmannsaktivitet i den oppblomstrende maritime kulturen for rikfolk, sentrert rundt fasjonable yacht-klubber verden over.¹⁴⁴

Problemet for et foretak av Amundsens størrelse var at enkel datainnsamling ikke lenger var nok, samme hvor førsteklasses den var. Under prøvetoktet med «Fram» i 1910 klagde den for anledningen medbrakte tyske havforskeren Adolf Schröer over at Amundsen manglet «evnen til å tenke vitenskapelig. Han er meget fornøyd, hvis han kan levere en fin journal og et størst mulig antall pent nummererte og etikkerte flasker».¹⁴⁵ Nå hører det med

¹³⁹ Roald Amundsen til Johan Lothe 02.03.1910, SB, Privatarkiv 44:7

¹⁴⁰ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 05.03.1910, SB, Privatarkiv 44:7

¹⁴¹ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 12.10.1909, SB, Privatarkiv 44:7

¹⁴² Jølle, *Nansen*, s. 198

¹⁴³ Adler, *The Ship as Laboratory: Making Space for Field Science at Sea*, s. 352

¹⁴⁴ Rozwadowski, *Small World: Forging a Scientific Maritime Culture for Oceanography*, s. 421

¹⁴⁵ Geir O. Kløver (red.) *Mannskapets dagbøker : Sydpolsekspedisjonen 1910-1914* (Oslo: Frammuseet, 2011), s. 33

til historien at samtlige av deltakerne på prøvetoktet fikk passet sitt påskrevet i Schröers dagbok – og det allerede før avreise. Likevel var han inne på noe. Som Helland-Hansen senere påpekte var Amundsen en ypperlig datainnsamler, men ingen analytisk vitenskapsmann. Nansen visste dette. På prøvetoktet med «Gjøa» i 1901 hadde han sendt med Amundsen en håndskreven instruksjonshåndbok, hvor han beskrev i detalj hvordan de oseanografiske prøvene skulle samles inn.¹⁴⁶ Dette etterspurte Amundsen også for ferden nordover:

Kunde jei dennegang – i likhet med Gjøaferden – få skrævne instruktioner med, vilde jei sette stor pris derpå. En rettesnor nu og da vil alltid være god at kunne holde sei til.¹⁴⁷

Det innebar at eventuelle justeringer, tilpasninger eller nyvinninger nærmest var utelukket. Satt på spissen skulle Amundsen reise ut, følge instruksjonene fra boka og levere fra seg en fin journal og nummererte flasker. Amundsen hadde riktignok gått i lære hos Helland-Hansen, blant annet sammen med Schröer, men sistnevnte virket ikke videre imponert over hva Amundsen hadde lært der.¹⁴⁸ Samtidig er det lite sannsynlig at Nansen og Helland-Hansen så en blivende *forsker* i Amundsen, selv om Nansen i minnetalen etter Amundsens død hintet i retning av at de hadde forsøkt: «Det var ikke mulig å få ham beveget til å være med på bearbeidningen av resultatene, eller til å forfølge denne vei videre».¹⁴⁹ Amundsen var på sin side klokkeklar på hvordan han oppfattet sin tildelte rolle ute i isen: Som en forlenget arm for det norske geofysiske miljøet. Det var også akkurat så langt han var villig til å fordype seg i oseanografien. Da han omsider kom seg nordover med «Maud»-ekspedisjonen i 1918, skrev han hjem til Helland-Hansen om bearbeidelsen av det vitenskapelige materialet: «Desværre er jei sell blank, ellers skulle jei gjerne greidd biffen.»¹⁵⁰ Det var like gjeldende ti år tidligere.

Amundsens begrensede vitenskapelige kunnskaper utgjorde utvilsomt en flaskehals for den tredje «Fram»-ekspedisjonen, men det må altså ha stått klart for både Nansen og Helland-Hansen fra begynnelsen av. Utnevnelsen av sistnevnte som vitenskapelig leder bevitner dette. Han måtte engasjere seg i bemanning, kursing, bestilling og forberedelser av utstyr og instrumenter. Til Leon, Amundsens bror og forretningsfører, skrev Helland-Hansen: «I november kommer jeg altså om [Kristiania] og må da få se 'Fram' for laboratoriets skyld og utstyret der.»¹⁵¹ Som vist var Amundsen også klar over sin egen

¹⁴⁶ Melgård, *Flaskepost i vitenskapens tjeneste*, s. 11

¹⁴⁷ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 14.04.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

¹⁴⁸ «Den Biologiske Station» (1908) i *Bergens Museums Aarsberetning 1905-1909*, s. 97

¹⁴⁹ Fridtjof Nansen, «Roald Amundsen», *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 1928, 2:3-4: s. 145

¹⁵⁰ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen august 1919, SB, Privatarkiv 44:7

¹⁵¹ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 08.10.1909, NBO, Brevs. 812:1

tilkortkommenhet på dette området. På et tidspunkt ser det ut til han ønsket å inkludere Helland-Hansen ombord – i alle fall på den første strekningen til Madeira – «for at lede de oceanografiske Undersøgelser og se, at alt er i orden. Jeg hadde haapet at faa ham med længere, men desværre, det gaar vel ikke».¹⁵² Helland-Hansen skrev senere at «gid jeg selv hadde været fri og kunde ha blit med og fåt en slik arbeidsanledning», men det var nok avklart på et langt tidligere tidspunkt at han ikke skulle tilbringe de neste fem til syv årene av sitt liv til sjøs.¹⁵³

Så hvorfor la Nansen oseanografien i Amundsens hender, når sistnevnte åpenbart hadde begrenset kompetanse på området? Det kan for det første tenkes at Nansen hadde forhåpninger til Amundsens læringskurve og villighet. For det andre hadde Amundsen utført liknende oppdrag for Nansen tidligere, og resultatene må ha vært lovende. Nansen hadde i sin tid forlatt «Fram» og overlatt observasjonene til det øvrige mannskapet – og det med mangelfullt utstyr. Denne gangen var både utstyret og metodene betraktelig forbedret, og Nansen følte seg tilsynelatende trygg på at Amundsen, i likhet med det øvrige mannskapet på den første «Fram»-ekspedisjonen, ville produsere betydelige vitenskapelige resultater. For det tredje var det smått med alternative kandidater. Sist, men ikke minst var det fremste premisset for å undersøke Polhavet at noen overhodet klarte å ta seg dit. Det var den viktigste grunnen til at det vitenskapelige miljøet engasjerte seg og støttet Amundsen. Det er også en nøkkel til å forstå dualiteten som kjennetegnet polarekspedisjonene i perioden.

At Amundsen ikke ville – eller kunne, som han selv begrunnet det med – delta i bearbeidelsene av de endelige resultatene, var neppe en strek i regningen. Ekspedisjonen nordover var en naturlig videreføring av Nansens oseanografiske arbeid med materialet fra den første «Fram»-ekspedisjonen. Amundsen kunne nok ha figureert som medforfatter, men det var nok aldri noen tvil om hvem som egentlig skulle analysere og publisere materialet i ettertid.

Det vitenskapelige programmet utvides

To av hovedtendensene i samarbeidet mellom Amundsen og det norske vitenskapelige miljøet – tvers gjennom hele perioden denne oppgaven undersøker – er et økende ambisjonsnivå fra de involverte vitenskapsfolkene, og stadige utvidelser av forskningsprogrammet. Et viktig poeng er at selv om Amundsen sjeldent var pådriver bak denne

¹⁵² Bergens Annonce Tidende 21.06.1909

¹⁵³ Bjørn Helland-Hansen til Roald Amundsen 03.08.1912, NBO, Brevs. 812:1

utviklingen, ser han heller aldri ut til å ha motsatt seg den. På forsommeren 1909 oppfordret meteorologen Vilhelm Bjerknes Amundsen til å studere de øvre luftlagene i Arktis.¹⁵⁴ I «Plan for en polarfærd» hadde Amundsen tonet ned meteorologien og primært lansert en havforskningsferd.¹⁵⁵ Nå stod derimot en av Norges fremste forskere frem og etterspurte målinger og observasjoner. Amundsen takket høflig Bjerknes for hans «overmåte interessante artikkel» og la til at «jeg tviler ikke på at den vil bære frukter på flere måter».¹⁵⁶ Gjennom Bjerknes, som på den tiden var basert i Leipzig, startet et faglig samarbeid mellom Amundsen og Den internasjonale kommisjon for vitenskapelig luftseilas, ledet av den tyske luftforskeren Hugo Hergesell.¹⁵⁷ Med ballonger og drager var det nå mulig å løfte selvregistrerende instrumenter høyt opp i luften. Slik kunne de løse et grunnleggende problem innenfor meteorologien, skrev Nansen i *Morgenbladet*, nemlig at «observationen alene er blitt gjort ved jordens overflate [...] mens hele den øvrige del av atmosfæren var ukjent».¹⁵⁸ Det åpnet opp for nye funn. For Bjerknes lå nøkkelen til suksess i synkroniserte observasjoner til fastsatte tider, noe som innebar at «Fram» burde inngå i et langt større nettverk.¹⁵⁹ Den internasjonale kommisjonen hadde allerede, gjennom samarbeid mellom ulike nasjonale værstasjoner, «omgivet Polarområdet som en Krans. Enhver indser hvilken Betydning [...] en Station midt inde paa Polarområdet vilde have».¹⁶⁰ Dette var en viktig ingrediens i Bjerknes' ambisiøse prosjekt om å utvikle en vitenskapelig robust og treffsikker værmeldingstjeneste.¹⁶¹

I tillegg var Hergesell i full sving med å opprette en permanent værstasjon på Svalbard, og ønsket tilsynelatende å holde kontakt med «Fram» via trådløs telegraf for å synkronisere observasjonene til punkt og prikke.¹⁶² Slik la i alle fall Amundsen frem saken da han i oktober 1909 skrev til Carnegie Institution i Washington, og inviterte instituttet til å installere en trådløs telegraf ombord.¹⁶³ Den nærmest astronomiske kostnaden av en slik sender forklarer forespørselen til Carnegie Institute, og også svaret han mottok derfra: «[the] installation of a wireless plant would be more properly a part of the equipment of the vessel

¹⁵⁴ Vilhelm Bjerknes, «Roald Amundsens Expedition», *Morgenbladet* 13.06.1909

¹⁵⁵ Amundsen, *En plan for en polarfærd*, s. 65

¹⁵⁶ Roald Amundsen til Vilhelm Bjerknes 14.06.1909, NBO, Brevs. 469B

¹⁵⁷ Aant Elzinga belyer i artikkelen *Roald Amundsen and his Ambiguous Relationship to Science* det meteorologiske samarbeidet mellom Amundsen og miljøet rundt Hergesell, men først fra 1913 og utover. Prosjektet startet allerede i 1909, noe Elzinga da enten har oversett eller utelatt.

¹⁵⁸ Fridtjof Nansen, «Hergesell og Roald Amundsen», *Morgenbladet* 12.10.1909

¹⁵⁹ Vilhelm Bjerknes, «Roald Amundsens Expedition», *Morgenbladet* 13.06.1909; Friedman, *Appropriating the weather*, s. 67-68

¹⁶⁰ Vilhelm Bjerknes, «Roald Amundsens Expedition», *Morgenbladet* 13.06.1909

¹⁶¹ Friedman, *Appropriating the weather*, s. 4-5

¹⁶² Elzinga, *Roald Amundsen and his Ambiguous Relationship to Science*, s. 70

¹⁶³ Roald Amundsen til Louis Bauer 15.10.1909, NBO, Brevs 812:3

to be supplied by your Government.»¹⁶⁴ Med det var den trådløse telegrafene ute av bildet, men det hindret ikke at ekspedisjonen kunne utføre synkroniserte meteorologiske observasjoner til fastsatte tider.

Den økte satsingen på den meteorologiske fronten ble møtt av tilsvarende utvidelser av det oseanografiske arbeidet, med to ekstra tokt. Det første var et kombinert prøve- og havforskningstokt vest for de britiske øyer sommeren 1910. Turen var preget av tung sjø og motorhavari, og resultatene ble deretter.¹⁶⁵ Likevel fikk toktet en betydelig mengde oppmerksomhet, da det inngikk i et større oseanografisk prosjekt i regi av Nansen og Helland-Hansen. Sommeren 1910 utgikk det fra Norge hele tre oseanografiske tokt, som Nansen forsøkte å samkjøre.¹⁶⁶ I likhet med Bjerknes' ønske om systematiske fremfor sporadiske observasjoner innen meteorologien, skrev Helland-Hansen til Nansen at «de store love i verdenshavene har ikke været studeret på nogensomhelst tilfredsstillende måte, selvom det er mange gode bruddstykker».¹⁶⁷ Etter hans mening hadde det bare vært utført sporadiske «orienteringer», noe Nansen og Helland-Hansen for enhver pris ikke ønsket at de tre turene i 1910 skulle ebbe ut i.¹⁶⁸

Denne ambisjonen ledet til enda et tokt, nemlig et oseanografisk tverrsnitt over Syd-Atlanteren. Her må jeg foregripe begivenhetenes gang, ettersom disse utvidelsene av programmet fant sted etter at Amundsen hadde utsatt avgangen med et halvt år, og i all hemmelighet satt kursen mot Sydpolen. Mer om det i neste kapittel. Her holder det å vite at da Amundsen utsatte ekspedisjonen, innebar det at «Fram» etter den offisielle planen hadde over et fullt kalenderår på å seile rundt Kapp Horn og opp til Alaska. Med det øynet Nansen en mulighet til å få undersøkt Atlanterhavet på veien:

De har her en ypperlig anledning, som det vil være i høieste grad uforsvarlig ikke at gjøre alt for at faa utnyttet paa bedste maate. Det arbeide, De her vil kunne gjøre, vil jeg [...] sette ved siden av det arbeide De vil være i stand til at utføre under Deres drift gjennom Polhavet.¹⁶⁹

Ekspedisjonen vokste seg altså stadig større, og det på et tidspunkt der Amundsen var fanget i et dobbeltspill. Han la om de mer praktiske forberedelsene som han selv ledet til å gjelde en sledeekspedisjon i Antarktis, men kunne ikke be de vitenskapelige støttespillerne gjøre

¹⁶⁴ Ifølge Amundsen ville prisen «dreie sig om hundredetusinder». Nordisk Tiende 22.07.1909; Louis Bauer til Roald Amundsen 06.12.1909, NBO, Brevs 812:2

¹⁶⁵ Amundsen, *Sydpolen*, s. 609; Kløver, *Mannskapets Dagbøker*, s. 26, 28; Fridtjof Nansen til Bjørn Helland-Hansen 27.09.1912, NBO, Brevs. 48

¹⁶⁶ De øvrige var Nansens egen tur med «Fridtjof» og Johan Hjort og John Murrays tokt med «Michael Sars».

¹⁶⁷ Bjørn Helland-Hansen til Fridtjof Nansen 23.05.1910, NBO, Ms.fol. 1924:4

¹⁶⁸ Samkjøringen viste seg å by problemer med fiskeriministeren Johan Hjort og hans tokt med «Michael Sars». Se Jølle, *Nansen*, s. 425

¹⁶⁹ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 30.10.1909, NBO, Ms.fol. 1924:5

det samme uten å røpe seg. Fremfor å tone ned forberedelse, som det er rimelig å anta ville vært mest gunstig for Amundsen, intensiverte altså støttespillerne innsatsen. Det må ha skapt hodebry.¹⁷⁰ På en annen side maskerte de vitenskapelige utvidelsene deler av Amundsens nesten avslørende forberedelser.¹⁷¹ Særlig utgjorde undersøkelsene i Atlanterhavet en mulighet for Amundsen til å utvide mannskapet sitt med tanke på ekspedisjonen i syd (som krevde både et land- og et sjøparti), uten at dette vakte mistanke.¹⁷² Viktigste var likevel at Amundsen kunne bli med «Fram» allerede fra avgangen i Norge. Opprinnelig skulle han nemlig tiltre ekspedisjonen først når denne hadde nådd San Francisco på den amerikanske vestkysten. Nå, under påskudd av havundersøkelsene i Atlanterhavet, gikk han ombord allerede i hjemlandet.¹⁷³

Det er ikke dermed sagt at vitenskapen bare var en avledningsmanøver. Det oseanografiske toktet i Syd-Atlanteren var et ypperlig oppdrag for «Fram» og besetningen ombord mens landpartiet forberedte og utførte fremstøtet mot Sydpolen. Tverrsnittet ville dessuten sørge for at Amundsen ikke vendte vitenskapelig tomhendt hjem fra rekordforsøket i syd, og ville muligens også bidra til å mildne reaksjonene på både hemmeligholdet og det nye målet. Ansettelsen av den unge oseanografen Alexander Kutschin samt kursingen av nyengasjerte Kristian Prestrud i samme fagfelt, tyder på at Amundsen tok jobben alvorlig.¹⁷⁴

Enkelte av utvidelsene bød på praktiske fordeler for Amundsen. Likevel er det verdt å merke seg at han selv i en presset situasjon med kursendring og dobbeltspill responderte positivt på oppfordringen fra Bjerknes om å satse større på det meteorologiske feltet. Om det stemmer at Amundsen først og fremst leflet med vitenskap for å sikre seg finansiering er det påfallende at han ikke benyttet slike oppfordringer og utvidelser til å be om ytterligere midler fra staten. Da Amundsen søkte om en ekstrabevilging til ekspedisjonen 30. desember 1909, nevnte han verken utvidelsene eller vitenskap med ett eneste ord.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Amundsen skrev til Nansen at han hadde vært nær ved å røpe den alternative planen ved flere anledninger. Roald Amundsen til Fridtjof Nansen, 22.08.1910, NBO, Ms.fol. 1924:5

¹⁷¹ Særlig vekte det monteringsklare ekspedisjonshuset Amundsen fikk bygget mye oppmerksomhet, og det samme gjorde det faktum at han bestemte seg for å ta ombord 100 grønlandshunder allerede før avreisen fra Norge. Etter den offisielle planen betydde dette i praksis at disse ikke bare skulle seiles rundt Kapp Horn og opp gjennom Beringstredet, men de kom også til å fylle hele dekket mens de oseanografiske undersøkelsene i Atlanterhavet skulle pågå...

¹⁷² Amundsen begrunnet utvidelsen av mannskapet med havforskningen i Atlanterhavet. Se f.eks. Stavanger Aftenblad 16.10.1909

¹⁷³ Stavanger Aftenblad 16.10.1909

¹⁷⁴ Om ansettelsene: Morgenbladet 25.01.1910 og 15.03.1910

¹⁷⁵ Roald Amundsen til Kirke- og Undervisningsdepartementet 30.12.1909, NBO, Brevs. 812:3

Oppsummering

Amundsen bestemte seg umiddelbart etter «Gjøa»-ekspedisjonen for å utføre en isdrift over Polhavet i nord. Til forskjell fra den første «Fram»-ekspedisjonen hadde han ifølge Nansen opprinnelig et langt mindre skip i tankene, og dermed et noe annet opplegg. For å styrke det vitenskapelige programmet, tilbød Nansen Amundsen å disponere «Fram» til tross for at dette innebar at han måtte oppgi sin egen drøm om å nå Sydpolen. Likevel overveide Amundsen ulike ekspedisjonsfartøy, særlig «Gjøa». Utfra de foreliggende kildene er det ikke entydig enkelt å svare på hvorfor. Ulike faktorer kan ha spilt inn, fra «Fram»s usikre tilstand, til økonomiske hensyn eller et ønske om en mindre omfattende vitenskapelig ekspedisjon. Sikkert er det at når Amundsen pusset opp «Fram», gjorde han samtidig et ekspedisjonsdefinerende valg. Det overveldende vitenskapelige foredraget «Plan for en polarfærd» viser at Amundsen var fullstendig klar over hva dette valget innebar.

Så er det et spørsmål om vitenskapen var et vikarierende motiv og den geografiske polen det egentlig målet, slik biografiforfatterne hevder. Avstanden Amundsen tok fra tanken på en rekord var utvilsomt overdreven, men det betyr ikke at det nødvendigvis eksisterte et motsetningsforhold mellom de to målsettingene. Tvert imot kunne de oppnås på én og samme tur. Snarere enn å være en taktikk Amundsen førte overfor Nansen, er det mye som tyder på at det var Nansen selv som oppfordret Amundsen til å ikle seg vitenskapens anorakk. Nansen visste av erfaring at det var lett å bli kritisert for såkalte «sportslige» motiver, særlig på Stortinget. Som nevnt har Fulsås påpekt at et rent rekordforsøk aldri ville motta statsstøtte. I biografiene om Amundsen regnes dette nærmest som Amundsens eneste insentiv til å lefle med vitenskap. Da er det merkelig at Amundsen ikke benyttet seg av de stadige vitenskapelige utvidelsene av ekspedisjonen til å søke ytterligere støtte fra staten. Han ser heller aldri ut til å ha motsatt seg utvidelsene, til tross for ekstrakostnadene disse utvilsomt medførte.

Hva et eventuelt fremstøt mot polpunktet angår var folk flest, og ganske sikkert Nansen også, innforstått med at Amundsen, gitt muligheten, ville gjøre et forsøk. En slik dualitet var ikke spesiell for foretaket, men generell i den polare tradisjonen Amundsen søkte å videreføre. Den første «Fram»-ekspedisjonen produserte banebrytende vitenskapelige resultater til tross for at Nansen forlot skuta i et rekordforsøk. Det var ingen grunn til at den samme dualiteten ikke kunne utføres med forhåpentligvis ytterligere hell denne gangen.

Når det gjelder forskningen, skulle «Fram», til forskjell fra «Gjøa», fungere som et laboratorium ute i isen. På det oseanografiske feltet falt valget på Amundsen, i fravær av mer kvalifiserte og villige kandidater. Ellers stod ikke det vitenskapelige mannskapet nødvendigvis tilbake for det Nansen hadde mønstret i sin tid. At den vitenskapelige besetningen ikke var større, kom av tre hensyn: sikkerhet, frykten for lediggang og få virkelig relevante fagfelt.

I denne fasen er det særlig viktig å lese historien forfra og se Amundsen som det lovende kortet han var for det vitenskapelige miljøet, og ikke som den tidvis utskjelte rekordjegeren han har blitt i ettertid. Den viktigste forutsetningen for å utforske Polhavet var i det hele tatt å komme seg dit, samt å returnere helskinnet tilbake med det vitenskapelige materialet. Her hadde Amundsen vist seg å være i særklasse. I tillegg utførte han gode observasjoner under ekstreme forhold. Problemet var at han med sine begrensede teoretiske kunnskaper ikke kunne lede selve forskningen, noe han var klar over selv. Først og fremst oppfattet han sin egen rolle som en forlenget, datainnsamlende arm for det norske geofysiske miljøet. Selv om Nansen senere indikerte at han hadde forsøkt å påvirke Amundsen i en annen retning, er det høyst tvilsomt at Nansen eller Helland-Hansen så en blivende forsker i Amundsen. Det var nok derfor heller ingen stor strek i regningen at Amundsen viste liten interesse for bearbeidelse eller publisering av forskningsresultatene. Tidligere hadde Nansen drømt om å krone sin polfarerkarriere med et besøk på Sydpolen. Nå ønsket han å toppe sin forskergjerning med nye banebrytende studier fra Polhavet i nord.¹⁷⁶ For Amundsen var det et ypperlig arbeid å gi seg i kast med, så lenge polpunktet lå der og fristet som et kommersielt og historisk mål, slik det hadde gjort under Nansens ekspedisjon.

¹⁷⁶ Jølle, *innledning til en historiefaglig biografi*, s. 84

3 Sydpolens rolle i ekspedisjonen nordover

Da to ulike amerikanske ekspedisjoner hevdet å ha nådd Nordpolen sommeren 1909, stod Amundsen overfor en uventet situasjon. Han responderte med en enda mer uventet løsning: helomvending. Ikke bare endret han kursen til det motsatte polpunktet, men nå var også det uttalte målet geografisk rekord – og bare det! Sydpolsekspedisjonen var med andre ord den rake motsetningen til det forskningsferden nordover skulle være, i det minste på papiret.

Gjennom tre problemstillinger går jeg i dette kapittelet i dybden på den omdiskuterte kursendringen, eller *utvidelsen*, som Amundsen kalte det. Først spør jeg hvorvidt den økonomiske begrunnelsen var en vikarierende forklaring: at det egentlig var ønsket om å være førstemann som drev Amundsen. Deretter undersøker jeg den retoriske fremstillingen av Sydpolsekspedisjonen som en «sportsaffære», hvorpå det også er naturlig å se nærmere på vitenskapens rolle i det hele. Til slutt drøfter jeg hvorvidt det var Amundsens intensjon å fortsette nordover etter en eventuell suksess i syd, slik han hadde lovet. På et overordnet plan ønsker jeg å avdekke hva Sydpolsekspedisjonen hadde å si for ferden nordover. Det er i seg selv en dristig oppgave, all den tid rekordforsøket knapt levnes en rolle i ekspedisjonen nordover i den senere litteraturen overhodet. Det står i kontrast til samtidige oppfatninger, hvor den opprinnelige planen utgjorde forståelsesrammen for det som ble omtalt som en *avstikker* til Sydpolen. Jeg argumenterer for at det er på tide å hente frem dette perspektivet igjen.

Basert på kildene dette kapittelet omfatter, er konklusjonen at det er lite som tyder på at Amundsen førte en hel verden bak lyset for deretter å neglisjere løftene om en forskningsferd over Polhavet. Stikk i strid med senere oppfatninger om at det var Nansen som naglet Amundsen til fortsettelsen nordover, var det i denne omgangen Amundsen selv som forpliktet seg til å holde løftene om å finansiere ferden nordover med et rekordbesøk på Sydpolen.

Den økonomiske begrunnelsen – en vikarierende forklaring?

Ekspedisjonen nordover skulle etter planen avgå fra Kristiania 2. januar 1910. Noen måneder i forveien, 8. september 1909, informerte Amundsen samtlige av ekspedisjonsdeltakerne om at «expeditionens Afgang har maattet udsætte nogle Maaneder grundet

forskjellige Forsinkelser. Afgangen vil antagelig finde sted i Juli 1910».¹⁷⁷ Dette var én uke etter at amerikaneren Fredrik Albert Cook hevdet å ha vært først på Nordpolen, og bare dager etter at landsmannen Robert Peary påberopte seg det samme. Amundsen var raskt ute og omtalte de to amerikanske sledeekspedisjonene som «sportsfærder».¹⁷⁸ Distinksjonen var enkel: uten skip, ingen forskning. Det valget hadde han selv tatt i 1907, i samråd med Nansen. Derfor hadde disse nyhetene «ingen inflytelse paa Amundsens plan, da hans reise er en havforskningsreise og dessuten skal gaa en ganske anden vei». Da han likevel utsatte ekspedisjonen, var det under påskudd av «Storstreiken i Sverige [...] idet Motoren ikke blir færdig i rette Tid».¹⁷⁹ Seks uker senere, i slutten av oktober, rapporterte *Norges Sjøfartstidende* at «Motoren er kommet fra Diesler i Stockholm [...] det er praktisk talt det eneste som nu staar igjen [av forberedelsen av 'Fram']».¹⁸⁰ Da hadde Amundsen imidlertid utvidet planen med et oseanografisk tokt i Atlanterhavet – og med, etter hans egen definisjon, en «sportsfærd» mot Sydpolen. Det første var offentlig, det andre var hemmelig. Ikke lenge etterpå kom nyheten om at britiske Robert F. Scott også hadde tenkt seg mot Sydpolen. Kappløpet i kulissene var i gang.

Den opprinnelige ruten gikk som nevnt sydover gjennom Atlanteren, rundt Kapp Horn og nordover igjen langs den amerikanske vestkysten. Dermed kunne Amundsen seile et godt stykke i retning Antarktis før noen fattet mistanke. Først på Madeira ble mannskapet kjent med det nye målet. Herfra underrettet også Amundsen Nansen og kongen i brev form, mens Leon fikk i oppdrag å informere den norske offentligheten. I redegjørelsen for sitt valg presiserte Amundsen at «det er kun en utvidelse av expeditionens plan ingen forandring. Og en nødvendig utvidelse er det for at tilveiebringe de midler, som fremdeles mangler for at utstyre den tredie Framfærd».¹⁸¹ Med andre ord begrunnet han valget av økonomiske årsaker. Hemmeligholdet kom av frykten for å bli hindret fra å dra, av kreditorene – staten inkludert – og av Nansen.¹⁸² Avgjørelsen var svært kontroversiell i sin tid, men ble hyllet da Amundsen plantet det norske flagget på Sydpolen. I nyere tid har den økonomiske begrunnelsen blitt mistenkeliggjort som et skalkeskjul for Amundsens egentlig motiv: å stå først på én av verdens to polpunkter. Er det riktig som Narve Fulsås antyder i *Norsk*

¹⁷⁷ Roald Amundsen til Oscar Wisting 08.09.09, NBO, Brevs 812:3

¹⁷⁸ 1ste Mai 02.09.1909

¹⁷⁹ Norge Sjøfartstidende 14.09.1909

¹⁸⁰ Norge Sjøfartstidende 28.10.1909

¹⁸¹ Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

¹⁸² Roald Amundsen til Fridtjof Nansen, 22.08.1910, NBO, Ms.fol. 1924:5

Polarhistorie, at den økonomiske situasjonen gav Amundsen et «kjærkome påskot til å gjere det han egentleg ville?»¹⁸³

Ytterpunktene i diskusjonen kan best oppsummeres ved et samtidig avisinnlegg og Tor Bomann-Larsens senere påstand om at «den økonomiske begrunnelsen aldri hadde vært annet enn en skinnforklaring».¹⁸⁴ For sistnevnte er det viljen og lysten som gjelder, og Amundsens eneste ønske var visstnok å være førstemann.¹⁸⁵ Det står i sterk kontrast til perspektivet avisen *Kysten* fremsatte i mars 1911: «Som en dybt gjældbetyngt Mand sendes han ud og tvinges til den fortvilede Beslutning om Sydpolsfærd.»¹⁸⁶ Her stod omstendighetene i sentrum, og Amundsens handlingsrom ble vurdert som svært begrenset. Den samme vurderingen vektla Amundsens i sin begrunnelse overfor Nansen, hvor han skrev at om det hadde «lykkes mig at opnaa de midler, som fremdeles var nødvendige [...] da hadde jeg med glæde latt denne ekstratur ute».¹⁸⁷ Det er to litt forskjellige standpunkter, som til tross for å være ganske tilspissede, slett ikke utelukker hverandre.

For ekspedisjonen befant seg definitivt i økonomisk uføre, på to måter. Den første gjaldt eksisterende kapital, den andre gjaldt utsiktene til å betale ned opparbeidet gjeld i etterkant. Det var vanlig å finansiere polarekspedisjoner på kreditt, slik at store deler av utgiftene måtte dekkes i etterkant. Amundsen returnerte fra «Gjøa»-ekspedisjonen med 80.000 kroner i gjeld, noe som utgjorde halvparten av ekspedisjonens totale kostnader.¹⁸⁸ Til å dekke dette bidro norske myndigheter med 40.000 kroner, men fikk til gjengjeld det vitenskapelige materialet i retur. Med turen nordover lå Amundsen i forkant og fikk tildelt et beløp på 75.000 kroner til istandsettelsen av «Fram». Også her sikret myndighetene seg det innsamlede materialet:

det forbeholdes universitetet, til sit eget brug og til fordeling til andre norske videnskabelige institutioner, at udtage saadanne paa ekspeditionens indsamlede gjenstande, som det maate være af videnskabelig interesse at erholde overladt.¹⁸⁹

Deretter la Stortinget til at bidraget «maa være statens endelige udgift til istnadsættelsen». Dette siste ble problematisk da det viste seg at reparasjonene av «Fram» ble 36.000 kroner

¹⁸³ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 216

¹⁸⁴ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 247

¹⁸⁵ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 260

¹⁸⁶ *Kysten* 31.03.1911

¹⁸⁷ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 22.08.1910, NBO, Ms.fol. 1924:5

¹⁸⁸ St. prp. Nr. 78 (1906-1907) [fra www.stortinget.no]

¹⁸⁹ Indst. S. Nr. 33, RA, Kirke- og undervisningsdep., 1. Skolekontor D: Eh - 0594

dyrere enn antatt.¹⁹⁰ I tillegg måtte Amundsen bære alle øvrige kostnader knyttet til ekspedisjonen. *Morgenbladet* skrev kritisk at

ikke med vor bedste Vilje er vi derfor istand til at se de bevilgede 75.000 Kr. under Synspunktet: Bidrag til Roald Amundsens Ekspedition. Hvad der er skedd er kun, at Staten har faat en høist fornøden Paaamindelse om at istandsætte en av sine værdifulde Eiendomsgjenstande.¹⁹¹

Selv anslo Amundsen at han manglet hele 150.000 kroner for å gjennomføre ekspedisjonen.¹⁹² Med rekorden til Nordpolen ute av bildet som kommersielt virkemiddel fryktet Amundsen at nedbetalingsevnen var svekket, noe som må ha påvirket viljen til å finansiere ytterligere på kreditt. Det forrige bidraget fra staten var et betinget engangsbeløp, og de private bidragsyterne hadde allerede avlevert sin støtte i to omganger: først i kjølvannet av fremleggelsen av «Plan for en polarfærd», og deretter på oppfordring fra en egen innsamlingskomité frontet av blant annet Nansen.¹⁹³ Det gikk med andre ord mot en gjentakelse av det økonomiske scenarioet fra forrige ekspedisjon: Amundsen måtte finansiere på kreditt og betale i ettertid. Med en eventuell suksess skulle det være problemfritt, ved en fiasko kunne det bli skjebnesvangert.

Det er flere ting som tyder på at Amundsen allerede slet med å få endene til å møtes, og at nyhetene i september 1909 om at polen var nådd derfor falt ham ekstra tungt for hjertet. Bare én måned tidligere, i et brev datert 4. august, mottok Amundsen fra meteorologen Birkeland «de inderligste ønsker om en god og snar afslutning paa Deres nuværende vanskeligheder!»¹⁹⁴ Det er ukjent hva Birkeland spesifikt refererte til, men det er slett ikke utenkelig at det dreide seg om finansielle problemer. Sikkert er det at da Amundsen seilte sydover i 1910, var ekspedisjonskassa tom for penger og «Fram» knapt nok utrustet for to år.¹⁹⁵ Det fikk kapteinen Thorvald Nilsen erfare for alvor da han returnerte til Buenos Aires etter å ha landsatt Amundsen og de øvrige deltakerne i Antarktis. Nilsen kunne ikke engang betale havneleia, og mangelen på både proviant, seilduk, tauverk og olje hindret «Fram» fra å i det hele tatt forlate havnen.¹⁹⁶ Det innebar at Nilsen i daværende situasjon ikke engang var i stand til å hente ut landpartiet, noe som var såpass prekært at det vanskelig kan tolkes som noe annet enn reell manglende likviditet. Det reiser spørsmålet om hvorfor ikke Amundsen følte det nye målet muliggjorde nye lån. Svaret må

¹⁹⁰ Alexander Nansen til Det kgl. Kirke- og undervisningsdepartementet 13.03.1912, RA, Kirke- og undervisningsdep., 1. Skolekontor D: Eh - 0594

¹⁹¹ *Morgenbladet* 20.03.1910

¹⁹² Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 22.08.1910, NBO, Ms.fol. 1924:5

¹⁹³ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 143

¹⁹⁴ Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 04.08.1909, NBO, Brevs. 812:2

¹⁹⁵ Amundsen, *Nordpostpassasjen*, s. 2

¹⁹⁶ Amundsen, *Sydpolen*, s. 647

være at han fryktet at Scott skulle nå Sydpolen først. Det ville skape en liknende situasjon som han nå prøvde å løse seg ut av. Den engelske ekspedisjonen var også i økonomisk uføre, og var tilsvarende avhengig av å komme først. I England ble derfor nyhetene om konkurransen fra Amundsen besvart med et opprop om ytterligere private bidrag.¹⁹⁷

Slik hendelsesforløpet utspilte seg fikk Amundsen faktisk rett på nær sagt alle punkter. Pengestrømmen stoppet opp etter at Nordpolen var antatt nådd, både fra privat og offentlig hold. Til Nansen hadde Amundsen sagt at han måtte utføre noe som «kunne vække det store publikums interesse».¹⁹⁸ Det gjorde sledeturen til Sydpolen utvilsomt, og den økonomiske støtten lot ikke vente på seg. Ved nyheten om at Amundsen hadde nådd Sydpolen startet kronerullingene for fullt hjemme i Norge. *Tromsø Stiftstidende* rapporterte at

ikke før hadde vi inntatt anmodningen om at tegne bidrag til Amundsens ekspedition før vi ved telegram i samme nr. kunde meddele, at gjælden nu blir dækket [...] Men ingen maa derfor tro at Amundsen har de midler han trænger til sin Nordpolsfærd [...] Saa vort oprop staaer ved fuld magt.¹⁹⁹

Spørsmålet er i hvilken grad Amundsen kunne forutse alt dette. Ikke fordi scenarioet var så komplekst, men først og fremst fordi avgjørelsen ifølge ham selv ble fattet «like så hurtig som nyheten [om Nordpolens oppdagelse] hadde passert gjennom kabelen».²⁰⁰ De økonomiske eksemplene som trekkes frem, både av Amundsen selv og den senere litteraturen, fant alle sted først etter at målet var endret. Det gjelder særlig meddelelsen fra sekretæren i Royal Geographical Society i London om at nyhetsmarkedet ikke lenger hadde noen interesse for enda et foretak nordover, og avslaget Amundsen fikk fra Stortinget – tro mot sitt ord fra forrige runde – om en ekstrabevilgning til mannskapets hyrer.²⁰¹ Brevet fra London ble forfattet en måned etter at Amundsen informerte mannskapet om at ferden var utsatt, mens søknaden om bevilgning ble sendt og avslått først et halvt år senere. Når det er sagt, stod ekspedisjonen på ingen måte godt økonomisk til når nyhetene om Nordpolens oppdagelse nådde Amundsen. Muligheten for å hente ut ytterligere midler fra statlige og private kilder var begrenset, og uten de kommersielle verdiene knyttet til polpunktet var nedbetalingsevnen betydelig svekket. Alt dette kan han stått klart for Amundsen, selv om ringvirkningene ble gjeldene først etter litt.

¹⁹⁷ Norges Sjøfartstidende 20.11.1911

¹⁹⁸ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 22.08.1910, NBO, Ms.fol. 1924:5

¹⁹⁹ Tromsø Stiftstidende 21.03.1912

²⁰⁰ Amundsen, *Sydpolen*, s. 117

²⁰¹ John Scott Keltie til Leon Amundsen 07.10.1909, NBO, Brevs. 812:2; Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 216

Likevel er det ingenting som tyder på at verken Amundsen eller deltagerne på den tredje «Fram»-ekspedisjonen fant det nye målet spesielt fortvilende, som artikkelen i *Kysten* beskrev det. Tvert imot fikk mannskapet som måtte «ta til takke» med å følge sjøpartiet på oseanografisk tokt en lønnsøkning på 50% i kompensasjon.²⁰² Fremstøtet mot Sydpolen ble på mange måter logistikkmeisteren Amundsens største suksess, og kan i ettertid vanskelig omtales som et rent middel for videre finansering. Amundsens nedtoning av interessen for å nå Sydpolen skyldtes nok først og fremst respekten for Nansen, som i årevis hadde båret på ambisjoner om et liknende forsøk. Med avstikkeren til Antarktis satte Amundsen også en rekke forberedelser, prosjekter og enkeltskjebner på vent, og brøt, som Fulsås skriver, «fullstendig med premissa for statleg løyving utan å informere verken storting eller regjering».²⁰³ Han hadde derfor alt å vinne på å slå fast at det var den økonomiske situasjonen, og ikke ham selv, som hadde tvunget frem disse endringene. De økonomiske utfordringene var reelle, men Amundsens insistering på at han gjerne skulle vært foruten rekorden i syd var åpenbart usann. Det er i hovedsak dette siste, i kombinasjon med den taktiske fremleggelsen av de endrede planene, som har skapt mistanken mot den økonomiske begrunnelsen.

Amundsens bror og Helland-Hansen var blant de få som visste om endringene, og de hadde fått i oppdrag å «mildne gemytterne» der hjemme på best mulig vis.²⁰⁴ Leon leverte redegjørelsen til kongen, mens Helland-Hansen la frem budskapet overfor havforskerkollegaen Nansen. Amundsen hadde presisert at det var viktig at de to ble underrettet «i samme øieblik», og han var svært spent på mottagelsen.²⁰⁵ Til Leon skrev Amundsen på vei sydovert at «noen greie paa stemningen [hjemme] faar vi vel neppe [...] Og besst er det muligens ogsaa».²⁰⁶ Hva den offentlige redegjørelsen angår, gav Helland-Hansen følgende råd til Leon: «originalen til Roalds meddelelse bør vel gjemmes godt bort, siden der er gjort et 'falskneri' med den ved forandringer av teksten på det ene punkt.»²⁰⁷ Teksten som ble trykket i avisene, avvek nemlig fra redegjørelsen som finnes i Leons etterlatte papirer. I originalen skrev Amundsen at «jeg vet, jeg kommer til at saare mange av dem, som har staaet mig nær i mit arbeide og hjulpet meg frem [...] Men det var en umulighet [...] Der maatte arbeides i stilhet skulle det lykkes».²⁰⁸ I avisene ble passasjen erstattet av: «Jeg har

²⁰² Næss, *De tre store*, s. 140

²⁰³ Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 216

²⁰⁴ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 25.08.1910, SB, Privatarkiv 44:7

²⁰⁵ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 25.08.1910, SB, Privatarkiv 44:7

²⁰⁶ Roald Amundsen til Leon Amundsen 09.11.1910, NBO, Brevs 812:1

²⁰⁷ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 05.10.1910, NBO, Brevs. 812:1

²⁰⁸ Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

tidligere ikke meddelt dette til nogen af dem, som bistod mig i arbeidet med at faa expeditionen istand, da jeg først vilde se tiden an om det lot sig udføre.»²⁰⁹ Dette siste var en langt mer ydmyk fremstilling, som også tok innover seg det faktum at den manglende finansieringen først hadde manifestert seg gradvis utover det følgende året. Endringene ble imidlertid mest sannsynlig utført på initiativ av Leon og Helland-Hansen, som begge forstod viktigheten av å legge nyheten varsomt frem.²¹⁰ For hva ville skjje om Amundsen vendte tomhendt hjem? Da ville han stå lagelig til for hogg, fra samtlige hold.

Det Amundsen skjulte, var ikke at den økonomiske begrunnelsen var tynn, men at han personlig fant utvidelsen av ekspedisjonen til å være verdifull i seg selv. Slik sammenfalt det kommersielle og det rent subjektive. Amundsen var både presset av ytre finansielle faktorer og drevet av personlige ambisjoner om å nå polpunktet. Det kan forklare resolutheten han handlet med da nyhetene først ble sluppet i september 1909. Påstanden om at den økonomiske situasjonen var et heldig påskudd overser den psykiske belastningen finansielle problemer gjerne medfører. Få mennesker vil finne det kjærkomment å stå på randen av konkurs, uansett om det kan brukes som et påskudd til handling. Visst fremstilte de norske polfarerne seg på mandig vis, men det er uansvarlig å ta dem på ordet og anta at de var følelsesmessige uberørte av alt annet enn egen vilje og styrke.

Vitenskap på en «sportsfærd»

I redegjørelsen for kursendringen gjentok Amundsen fremstillingen av den tredje «Fram»-ekspedisjonen som «en vitenskapelig expedition i alle dele», hvor målet «ikke var rekordjageri, men en streng vitenskapelig utforskning av nordpolarbasinet».²¹¹ Nå endret han målet og gjorde samtidig retorisk helomvending: Turen sydover var like rekordorientert som turen nordover var vitenskapelig! Fra Madeira, samtidig med brevene til kongen og Nansen, sendte Amundsen et brev til Aksel Steen ved det Meteorologiske Institutt i Kristiania, og presiserte at

²⁰⁹ Norges Sjøfartstidende 03.10.1910

²¹⁰ I arkivet etter Helland-Hansen foreligger det et redigert utkast av redegjørelsen i sistnevntes håndskrift. Det altererer ytterligere fra utkastet som ble trykket i avisene. Se «Utkast til pressemelding» september 1910, SB, Privatarxiv 44:7. Det finnes også korrespondanse mellom Leon og Helland-Hansen hvor de diskuterer «gemyttene» seg i mellom – og virker fornøyd med egeninnsatsen. Se Leon Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 18.10.1910, SB, Privatarxiv 44:7; Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 05.10.1910, NBO, Brevs. 812:1

²¹¹ Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

du maa intetsomhelst av verdi vente dig av denne avstikker. Jeg er denne gang nøtt til at sætte alt tilside for mynten. Mynt maa jeg ha for at kunne faa gjort et alvorlig arbeide nordpaa [...] I 1912 haaper jeg atter at være ute, og istann til for alvor at ta fatt på mit arbeide.²¹²

Innholdet er i tråd med den økonomiske begrunnelsen jeg har drøftet ovenfor. Det interessante i denne sammenheng er at vitenskapen ble – i alle fall retorisk sett – fullstendig tilsidesatt av det økonomiske hensynet. Den samme distinksjonen ble også frontet hjemme i Norge. Avisen *Kysten*, som tidligere vist støttet Amundsens økonomiske begrunnelse, skrev at det var «sørgeligt, at hans eget Folk har tvunget ham til at hasardere den vel planlagte Forskerfærd til de Nordlige Farvande paa noget, der i al Fald ser ud som Deltagelse i Kapløbet til Sydpolen».²¹³ Avisinnlegget var del av en debatt om verdien av rekordmotiverte versus vitenskapelige mål på polarekspedisjoner. I forrige kapittel argumenterte jeg for at det ikke nødvendigvis var noen motsetning mellom rekord og vitenskap. Det er sant når det gjelder den faktiske utførelsen av polarekspedisjonene. På en annen side fantes det et klart verdisyn, hvor vitenskapen ble ansett for å være ærefull og *gentlemanlike*, mens såkalte rene rekordforsøk, som Peary og Cooks sledeferder mot Nordpolen, gjerne ble avskrevet som «sportsaffærer».²¹⁴ Slike rekordekspedisjoner var det riktignok nesten utelukkende amerikanere som utførte, i kontrast til de europeiske ekspedisjonene hvor dualiteten mellom rekord og vitenskap utgjorde normen.²¹⁵ Til tross for at folk flest interesserte seg mest for bragdene, var det uvanlig for ekspedisjonslederne selv å fronte en slik målsetting offentlig. Nansen uttalte at «det går da ialfald ikke an åbent at si at *det er målet*».²¹⁶ Én ting var hensynet til de sparevillige politikerne på Stortinget som måtte overtales med vitenskapelige målsettinger. Samtidig var det også et spørsmål om å være en hedersmann. Da gjaldt det å fremstå som uegennyttig. Kommersielle hensyn kunne forsvares som et middel, men vanskelig som et mål i seg selv. Når en rekord eller sensasjon først forelå derimot, kom vitenskapen som regel i skyggen under de offentlige hyllestene. Det gir derfor mening å snakke om en retorisk dimensjon mellom vitenskap og rekord, som skilte seg fra dualiteten i utførelsen av ekspedisjonene.

²¹² Roald Amundsen til Aksel Steen 24.08.1910, NBO, Brevs. 480:B

²¹³ *Kysten* 04.10.1910

²¹⁴ Se f.eks. Norges Sjøfartstidende 02.09.1909 og 1ste Mai 02.09.1909

²¹⁵ Mens de norske og europeiske ekspedisjonene i økende grad inkluderte vitenskap, var det en motsatt trend i Amerika. Fra et nært samarbeid mellom vitenskapelige miljøer og utforskere på 1850 og 1860-tallet, skilte de to interessegruppene lag innen 1890-tallet var omme. Se Michael F. Robinson, *The Coldest Crucible : Arctic Exploration and American Culture* (Chicago: The University of Chicago Press, 2006), s. 110

²¹⁶ Jølle, *Nansen*, s. 318

At Amundsen med helomvendingen gikk så tydelig fra det ene til det andre, fra vitenskap til rekord, brakte liv i verdidebatten. Det var langt fra nytt her til lands, og Nansen hadde gjennomgått flere liknende runder i sin tid.²¹⁷ Før den første «Fram»-ekspedisjonen var rekordmotivet lite uttalt, akkurat som med Amundsens planlagte ferd nordover. Med ekspedisjonen sydover meldte derimot Amundsen åpent at polpunktet var den eneste målsettingen. I April 1911 telegraferte Scotts ekspedisjon at de hadde møtt Amundsen i Antarktis, «som aabent tilstod at hans Fremstød mod Sydpolen ikke var nogen videnskabelig Færd».²¹⁸ I ekspedisjonsberetningen *Sydpolen* gjentok Amundsen det samme:

Den engelske ekspedisjon var helt og holdent basert på vitenskapelige undersøkelser. Polen var bare en bisak, mens mine forlengede planer gjaldt Polen i første rekke. Videnskapen fikk på denne lille avstikker skjøtte sig selv [...] hadde vi første innlatt oss på denne rekordjakt, måtte vi for enhver pris være de første på stedet. Alt måtte settes inn derpå.²¹⁹

Retorisk sett var det klokt. Amundsen hadde allerede stemplet Peary og Cooks fremstøt mot Nordpolen som «sportsfærder», og nå skulle han selv begi seg ut på det samme. Viktigere var det at sportsretorikken plasserte hans nye mål i et gunstig forhold til den opprinnelige planen. Jo mer rekordorientert turen ble fremstilt, jo mer fremstod den som et middel fremfor et mål i seg selv. Amundsen må ha håpet det skulle styrke påstanden hans om at avstikkeren til Antarktis bare var «en utvidelse av expeditionens plan[,] ingen forandring».²²⁰ Samtidig understreket rekordjakten akkurat hvor vitenskapelig ferden nordover skulle være – Sydpolesekspedisjonens rake motsetning.

Retorikken var imidlertid basert på premisset at mottakeren var overbevist om at dette var en type polarekspedisjon Amundsen egentlig ikke drev med. Oseanografen ombord på «Fram», Alexander Kutschin, kjøpte tilsynelatende budskapet: «Jeg er virkelig overrasket over at [Amundsen] ble med på denne ekspedisjonen. Siden han alltid sier at de har bare et sportslig mål.»²²¹ Det står i direkte motsetning til oppfatningen av Amundsen siden, hvor det generelt har vært antatt at han nesten utelukkende var opptatt av rekorder.²²² Med premisset ute av bildet har retorikken mistet sin effekt, og Sydpolesekspedisjonen sees ikke lenger som et ledd i ferden nordover. Det vises tydelig i litteraturen hvor Amundsen og Scotts antarktiske ekspedisjoner sammenliknes. I anledning hundreårsjubileet i 2011, viet tidsskriftet *Endeavour* de to et helt nummer, uten at det så mye som ble nevnt at Amundsens

²¹⁷ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 184, 189-191

²¹⁸ Fædrelandsvennen 01.04.1911

²¹⁹ Amundsen, *Sydpolen*, s. 119, 124

²²⁰ Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

²²¹ Kløver, *Mannskapets Dagbøker*, s. 106

²²² Se f.eks. Peder Roberts, «Heroes for the past and present : a century of remembering Amundsen and Scott», *Endeavour*, 2011, Vol.35(4), s. 142, 144, 146

ekspedisjon var, kan ha vært, eller bør vurderes som en del av den øvrige planen om å reise nordover.²²³ I sitt bidrag til nummeret kontekstualiser Robert Marc Friedman Amundsens forhold til vitenskap på ypperlig vis, men om fortsettelsen av turen nordover, og Sydpolsekspedisjonens rolle i denne, sier artikkelen lite. Faktisk antyder Friedman at Amundsen ikke lenger hadde tenkt seg nordover.²²⁴ Det står i kontrast til perspektivet «Maud»-ekspedisjonens vitenskapelige leder, Harald Ulrik Sverdrup, fremsatte i 1950: «[Amundsen's] one all-absorbing idea, from 1908 to 1926, was to cross the Polar Sea and reach the North Pole. The attainment of the South Pole was incidental.»²²⁵

Debatten om vitenskapens rolle på Sydpolsekspedisjonen er uløselig knyttet til spørsmålet om hvorvidt Amundsen endret seg med tiden, eller om han var en statisk figur. Var det slik at rekordjakt *ble* karakteristisk for Amundsens ekspedisjoner, eller var det det egentlige målet hele veien? Amundsen forsøkte å overbevise andre – og kanskje også seg selv – om at ekspedisjonen sydover var et unntak i en ellers mer vitenskapelig orientert karriere. I samtiden var dette en nærmest ubestridt oppfatning. Siden, og særlig med overgangen fra skip til fly i 1920-årene, orienterte Amundsen seg i større grad mot rekorder og sensasjon. Det betyr ikke automatisk at Amundsen *alltid* hadde orientert seg i den retningen, men med de senere rekordforsøkene i luften stod ikke kappløpet mot Scott lenger ut som et unntak. Det forklarer langt på vei hvorfor Sydpolsekspedisjonen ikke lenger sees i lys av turen nordover. Et interessant kontrafaktisk spørsmål er hvordan ekspedisjonen ville blitt oppfattet dersom Amundsen aldri hadde tatt til luften, om han for eksempel døde i vitenskapens tjeneste under «Maud»-ekspedisjonen – noe som faktisk nesten hendte.²²⁶ Det er et godt metodisk eksempel på hvordan en fremstilt helhet kan prege oppfatningen av en del.

Mens Amundsen frontet ekspedisjonen som et rent rekordforsøk, var det, som Chris Turney skriver i boka *1912: The year the world discovered Antarctica*, «more science to the

²²³ Se bidrag fra Roberts, *Heroes for the past and present*; Edward J. Larson, «Poles apart : Scott, Amundsen and science»; Robert Marc Friedman, «Amundsen, Nansen, and the question of science: dramatizing historical research on the polar heroic», *Endeavour*, 2011, Vol.35(4)

²²⁴ Friedman, *Amundsen, Nansen and the question of science*, s. 157. Dette baserer Friedman på bakgrunn av Amundsens «dash to the South Pole and subsequent release of his crew from their contracts to remain through a drift across the Arctic». Som vist er det mulig, og i mine øyne klokt, å se ekspedisjonen som en del av den større planen – uavhengig av hva som skjedde siden. Hva kontraktene angår tar ikke Friedman innover seg det faktum at Amundsen selv brøt alle kontraktene i det han dro til Antarktis. Deretter arbeidet han faktisk iherdig for å rekruttere den samme besetningen til ferden videre.

²²⁵ Sverdrup, *Roald Amundsen*, s. 25

²²⁶ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 330-331. Amundsen var nær å bli kvalt av kombinasjonen av et nærmest hermetisk lukket magnetisk observatorium og en stor bensinlampe.

Norwegian effort than was generally supposed».²²⁷ Som én av få som har sammenliknet alle de ulike ekspedisjonene til Antarktis i årene 1911-1912, inkluderer han de vitenskapelige observasjonene som faktisk ble utført. Nansen kunne heller ikke forstå hvorfor det florerte «alskens tale om at det bare er sportsbedrifter».²²⁸ Mest sentralt for han stod det faktum at kaptein Nilsen og sjøpartiet på sitt oseanografiske tokt visstnok hadde utført flere såkalte stasjoner (ulike oseanografiske undersøkelser på en gitt posisjon i havet) «enn der er tatt lignende oseanografiske stasjoner i hele Syd-Atlanterhavet på alle tidligere ekspedisjoner tilsammen».²²⁹ Det er et perspektiv som har blitt neglisjert også i ettertiden. I det omtalte nummeret av *Endeavour* fremhever historikeren Edward J. Larson utrolig nok oseanografi som ett av de britiske bidragene som bidro til å gjøre Scott og Amundsens ekspedisjoner «poles apart» hva vitenskapen angikk.²³⁰ Uten begrunnelse eller drøfting har Larson utelatt «Fram»s tverrsnitt over Atlanteren som en del av Amundsens ekspedisjon. Det var nettopp «den slags nonsense» Nansen ville til livs.²³¹ Han ønsket å «tvinge folk at forstå at dette er et vitenskapelig foretagende av stor rang [ettersom] de andre ekspedisjoner omtrent ingenting av betydning har fått gjort med oseanografien i disse sydlige og antarktiske farvand endnu».²³²

For Nansen må derfor Amundsens insistering på at det ikke var noe å vente seg av vitenskapelig verdi ha vært frustrerende. Amundsen hadde på sin side gode grunner til å avstå fra å påberope seg vitenskapelige mål for ekspedisjonen, ettersom han kun i liten grad kunne garantere at disse ble etterfulgt. Som nevnt var finansene så dårlige i 1911 at kaptein Nilsen i prinsippet var strandet i Buenos Aires, noe som også innebar at det oseanografiske toktet stod på vent. Amundsen hadde presisert overfor Nilsen at «forøvri maa jo disse unnersøkelser være avhængie av de heskenne forhold».²³³ Det er uvisst om Amundsen selv forstod at «Fram» heller ikke var i stand til å hente ut landpartiet. Kan hende satset han på at utsikten til en slik dypt kritisk situasjon ville tvinge frem økonomisk støtte, som forhåpentligvis også ville velsigne ekspedisjonskassa med nok midler til å utføre det oseanografiske tverrsnittet. Leon fryktet at støtte fra Stortinget «kun vilde blive bevilget for at tage 'Fram' ret hjem for at lægge op».²³⁴ Slik det utspilte seg kom det hjelp fra uventet

²²⁷ Chris Turney, *1912: The year the world discovered Antarctica*, s. 112

²²⁸ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 25.05.1912, NBO, Brevs. 812:1

²²⁹ Amundsen, *Sydpolen*, s. 687

²³⁰ Larson, *Poles apart*, s. 129

²³¹ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 25.05.1912, NBO, Brevs. 812:1

²³² Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 24.08.1911, NBO, Brevs 812:1

²³³ Roald Amundsen til Thorvald Nilsen 02.01.1911, gjengitt i Geir O. Kløver (red.) *Thorvald Nilsens dagbøker : Sydpolekspedisjonen 1910-1914* (Oslo: Frammuseet, 2011), s. 65

²³⁴ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 151

holdt fra den utvandrede norske rikmannen Peter «Don Pedro» Christophersen, bosatt i Buenos Aires. Han tilbød seg å dekke alle «Fram»s utgifter, og realiserte med det både det oseanografiske toktet og returreisen for landpartiet i Antarktis.²³⁵ Satt litt på spissen var det en økonomisk håndsrekning i grevens tid.

Med såpass magre utsikter for å garantere eller prioritere vitenskapelige resultater, lovet Amundsen ingenting, men visste at de bidragene han likevel produserte ville være interessante. For retorikken gjaldt nettopp målsettingene: Amundsen sa aldri at han *ikke* skulle observere eller samle vitenskapelig materiale. I tillegg til tverrsnittet satte Amundsen opp en værstasjon på basen «Framheim» som kokken Lindstrøm holdt oppsyn med gjennom hele oppholdet på barrieren.²³⁶ Om enn noe sparsommelig ble det samlet geologiske prøver underveis, og det var også Amundsens intensjon å ha magnetikeren og legen Harry Edmonds med sydover.²³⁷ Selv om brevene mellom dem tyder på at Amundsen anså legeekspertisen som det mest kritiske behovet, er det nærliggende å tenke seg at Edmonds ville ha utført magnetiske studier fra basen.²³⁸ At Edmonds likevel ikke ble med, skyldtes hans egen beslutning om å ikke tiltre i Norge – uvitende som han var om de endrede planene – men vente til «Fram» kom til San Fransisco.²³⁹

Om selve turen innover det antarktiske kontinentet skrev Amundsen i *Sydpolen* at «jeg visste jo godt, at vi ikke kunde rekke Polen ad den vei, jeg hadde bestemt meg for å ta, uten i betraktelig grad å berike flere forskjellige grener av videnskapen».²⁴⁰ Det er lett å glemme i dag, som Urban Wråkberg minner om i *Norsk Polarhistorie*, at «det store vitenskapelige spørsmålet i polarforskningen var tross alt hvordan de sentrale polarsonene overhodet så ut».²⁴¹ Ruten Amundsen hadde valgt var fullstendig usett hele veien inn til polpunktet. Det måtte resultere i ny viten, i det minste geografisk sett. Geografien har hatt en omdiskutert rolle i polarhistorien, da den tidvis faller midt mellom vitenskapelige og rekordbaserte motiver, og mellom beskrivende og forskende vitenskap.²⁴² Likevel er det

²³⁵ Thorvald Nilsen til Leon Amundsen 25.07.1911, NBO, Brevs. 812:1

²³⁶ Chris Turney, 1912: *The year the world discovered Antarctica*, s. 118

²³⁷ Jacob Schetelig, «De geologiske prøver», Amundsen, *Sydpolen*, s. 705-707; Roald Amundsen til Harry Edmonds 30.04.1910, NBO, Brevs. 812:3; Roald Amundsen til Louis Bauer 07.05.1910, samme sted.

²³⁸ Roald Amundsen til Harry Edmonds 22.07.1910, NBO, Brevs. 812:3

²³⁹ Harry Edmonds til Roald Amundsen, 01.07.1910, NBO, Brevs. 812:1

²⁴⁰ Amundsen, *Sydpolen*, s. 119

²⁴¹ Urban Wråkberg, «Polarområdenes Gåter» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene* (Oslo: Gyldendal, 2004), s. 35

²⁴² Michael T Bravo og Sverker Sörlin (red.) *Narrating the Arctic : a cultural history of Nordic scientific practices* (Canton: Science History Publications, 2002), s. 15; Hestmark, *Kartleggerne*, s. 14

viktig å huske at geografisk kunnskap, både i praktisk og vitenskapelig forstand, var en forutsetning for videre forskning i, og utforskning av, ethvert perifert område.

Et siste poeng vedrørende sportsretorikken gjelder mediene. Amundsen hadde akutte behov for inntekter og regnet med å kapitalisere på en rekord lengst syd. I masteroppgaven *Myten om polfareren : en studie av pressedekningen av fire polarekspedisjoner gjennom hundre år*, skriver Merete Habberstad at «konkurransen var også avisenes hovedinteresse. Pressen stilte seg bak Amundsen som Norges utsendte mann. Da var det ikke så viktig *hva* han hadde oppdaget som at han hadde oppdaget det *først!*»²⁴³ Videre skriver Habberstad at Amundsen var «svært moderne i sin medieorientering», og trekker frem uttalelsen fra redegjørelsen om helomvendingen at Sydpolen var det eneste «som med sikkerhet kunde paaregne publikums interesse».²⁴⁴ Tilsvarende skriver medieviteren Espen Ytreberg at «in the case of the South Pole conquest, it seems clear that the very decision to embark on it was premised on contemporary public interest – or, more precisely, on how Amundsen perceived public interest and sought to shape it».²⁴⁵ Det blir gjerne hevdet at vitenskap var nødvendig for å finansiere polarekspedisjoner, men Amundsen hadde nettopp gjort seg den motsatte erfaring med turen nordover, at vitenskapen alene ikke var i nærheten av nok.²⁴⁶ Når han nå søkte inntekter, var han av den oppfatning at det var det rekorden som bevegede massene – en oppfatning avisene også delte.

Dette medieperspektivet leder til to interessante betraktninger. For det første kan det være en av årsakene bak Amundsens «subsequent turn to sport and sensation», som Friedman uttrykker det.²⁴⁷ Mens Amundsen i forkant av turen nordover hadde antatt at den uuttalte forventningen om muligheten for geografisk måloppnåelse var tilstrekkelig til å vekke publikums interesse, erfarte han nå at denne nærmest eksploderte i møte med et uttalt konkurransenarrativ.²⁴⁸ Den lærdommen må ha spilt inn da han senere oppgav den fastfrosne «Maud»-ekspedisjonen og tok til luften. For det andre kan forståelsen av mediedekningen og masseinteressen for rekordene dels forklare de norske vitenskaps-

²⁴³ Merete Habberstad, *Myten om polfareren : en studie av pressedekningen av fire polarekspedisjoner gjennom hundre år* (Hovedoppgave i medievitenskap, Universitetet i Oslo, 1995) s. 73-74

²⁴⁴ Habberstad, *Myten om polfareren*, s. 66

²⁴⁵ Espen Ytreberg, «The 1911 South Pole Conquest as Historical Media Event and Media Ensemble», *Media History*, 2014, 20:2: s. 170

²⁴⁶ I femte kapittel analyserer jeg statsbidragene Amundsens mottok gjennom hele perioden.

²⁴⁷ Friedman, *Amundsen, Nansen and the question of science*, s. 151

²⁴⁸ I redegjørelsen for kursendringen skrev Amundsen: «muligheten for, at Framfærden, tiltrods for dens helt vitenskapelige formaal, allikevel ville naa hen til [nordpolen] ville være en spore til assistance for manges vedkommene». Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

folkenes jevnlige påminnelser, både offentlig og privat, om at vitenskapen tross alt *også* var viktig. Disse har først og fremst blitt tolket som et press overfor Amundsen.²⁴⁹ Min hensikt er ikke å hevde at det aldri var tilfellet, men å fremheve at påminnelsene også var tuftet på mediedekningen og det norske publikummet. Når for eksempel geografen Ole Jacob Skattum, under en bankett for Det norske Skogselskap i mai 1911, oppfordret til å «huske paa, at Utforskningen av Nordpolen er Hovedopgaven for Amundsens Ekspedition», var dette utelukkende ment for å vekke giverviljen hos det norske folk, og ikke for å legge press på Amundsen.²⁵⁰ Tilsvarende bør Nansens ønske om å «vise for al verden, at Framekspeditionen er [...] et alvorlig foretagende» sees som et ledd i en større vitenskapelige ambisjon.²⁵¹ For som Jølle skriver, inngikk ekspedisjonen nordover «som en sentral ingrediens i Nansens plan for å styrke og bygge ut havforskningen og geografifaget ved Universitetet i Kristiania».²⁵² At Amundsen gjennomførte prosjektet var selvsagt viktig, men Nansen visste også å bruke oppmerksomheten rundt Sydpolsekspedisjonen til å fremme viktigheten av sitt eget fag og prosjekt.

Til Nordpolen, via Norge?

Et tredje spørsmål er hvorvidt Amundsen, da beslutningen om helomvendingen falt, faktisk hadde tenkt seg nordover etter ekspedisjonen i Antarktis. Til Nansen skrev han: «Maatte mit kommende arbejde hjælpe til at sone, hvad jeg har forbrutt.»²⁵³ I litteraturen om Amundsen har hendelser som skjedde senere fått dominere dette spørsmålet. Spesielt gjelder dette Amundsens tilsynelatende sviktende motivasjon for fortsettelsen nordover tidlig i 1913, noe jeg ser nærmere på i neste kapittel. Poenget her er å følge historien slik den utspilte seg, og undersøke Amundsens disposisjoner før, under og umiddelbart etter Sydpolsekspedisjonen. Om han senere slet med motivasjonen, betyr ikke det automatisk at han til å begynne med hadde andre intensjoner enn å fortsette nordover.

I deler av polarlitteraturen, spesielt den biografiske, står *viljen* helt sentralt – da forstått både som pågangsmot og som lyst. Bomann-Larsen skriver for eksempel at «alle

²⁴⁹ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 280, 288; Wisting, *Roald Amundsen*, s. 255, 259; Næss, *De tre store*, s. 165; Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 217

²⁵⁰ Skattum talte umiddelbart etter Axel Heiberg, leder for Amundsens innsamlingskomité, som «rettet en indtrængende Opfordring til Indsamling av de fornødne Penge til Dækkelse av Ekspeditionens Utgifter». Morgenbladet 03.05.1911

²⁵¹ Fridtjof Nansen til Thorvald Nilsen 25.08.1911, gjengitt i Kløver, *Thorvald Nilsens dagbøker*, s. 156

²⁵² Dag Harald Jølle, «Polar prestisje og vitenskapelig ære. Fridtjof Nansens kamp for havforskning ved Universitetet.», *Historisk Tidsskrift*, 2009, Vol.88(4): s. 612

²⁵³ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 22.08.1910, NBO, Ms.fol. 1924:5

Roald Amundsens triumfer var utpregede viljeanstrengelser. *Ville han nordover?*²⁵⁴ Det er et legitimt spørsmål, men det er flere utfordringer knyttet til en slik tilnærming. Her skal jeg først og fremst vise at det ikke alltid var helt opp til Amundsen selv å bestemme sin umiddelbare fremtid. For som nevnt i forrige kapittel ble de vitenskapelige aspektene av den tredje «Fram»-ekspedisjonen i stor grad skjøttet av andre. I økende grad satte Amundsen bort også andre deler av foretaket, mens han selv var opptatt med foredrag, bokskriving eller private affærer. Det resulterte naturlig nok i en minkende grad av personlig frihet. I tillegg hadde han på flere måter, og overfor flere personer, forpliktet seg til å fortsette. Ved siden av at det er vanskelig å belegge hva Amundsen hadde mest lyst til, vil et overdrevet fokus på vilje miste de faktiske prioriteringene og forberedelsene som fant sted av syne.

På vei sydover i 1910 skrev Amundsen til broren Leon: «Med hensyn til fremtiden, saa vet jeg sandelig intet at si for øieblikke. Du ser besst, vad der skall jøres, og faar du derfor innrette alt paa den maate, du mener er fordelaktigst.»²⁵⁵ Selv skulle han være utenfor all kontakt med omverdenen i halvannet år, og han hadde offentlig lovet å å fortsette direkte til San Francisco, «hvor de endelige forberedelser til driften over polarbasinet gjøres».²⁵⁶ Skulle løftet holdes måtte noen andre lede forberedelsene videre i mellomtiden, og Leon fikk frie tøyler: «Om, vad der skal jøres ved ankomsten til San Francisco, saafremt maale er naaet faar du la mig faa greie paa.»²⁵⁷ Med det var Amundsens vilje for øyeblikket ute av bildet, ettersom broren umulig kunne motta eventuelle oppdateringer om denne. Hva intensjonen om å gjennomføre prosjektet angår, er overføringen av ansvaret til Leon interessant. Broren var forretningsfører av yrke, og hadde vært Amundsens høyre hånd siden hjemkomsten etter «Gjøa»-ekspedisjonen. Om Amundsen ønsket å forsake forberedelsene fordi han *ikke* ville nordover, var avgjørelsen om å overgi ansvaret til broren en gedigen tabbe. Med kyndig hånd gikk Leon til verks. Først satte han opp et kommersielt program med foredrag, avisavtaler og bokutgivelse, for å omsette Sydpolen «i kroner og øre», som Bomann-Larsen uttrykker det.²⁵⁸ Som forretningsfører visste Leon at pengene måtte på plass før en tur nordover kunne realiseres. Brødrene kunne ha argumentert for at forberedelsene videre måtte avvente resultatet i syd og eventuelle inntekter av dette.

²⁵⁴ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 247

²⁵⁵ Roald Amundsen til Leon Amundsen 09.11.1910, NBO, Brevs. 812:1

²⁵⁶ Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

²⁵⁷ Roald Amundsen til Leon Amundsen 09.11.1910, NBO, Brevs. 812:1

²⁵⁸ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 178

Istedenfor gav Amundsen broren frie tøyler til å planlegge ferden videre, noe Leon fulgte opp for alvor.

Allerede før avgangen fra Norge hadde Amundsen opprettet kontakt med det norske konsulatet i San Fransisco, ved Henry Lund. Det var hit ekspedisjonen opprinnelig var på vei før rekordforsøket mot Sydpolen ble offentliggjort. Bare dager etter at Amundsen røpet det nye målet for mannskapet ombord på «Fram», skrev Lund til Leon og etterspurte en rekke detaljer.²⁵⁹ Fra Amundsen hadde Lund forståelig nok verken mottatt informasjon om ankomst, utrustning eller planene videre. I samarbeid med Lund startet nå Leon konkrete forberedelser av «Fram»s ankomst og ferden nordover. De fikk innvilget tollfrihet, arrangert gratis dokksetting og istandsettelse av skuta, og startet arbeidet med å bestille amerikansk proviant.²⁶⁰ Forsøket på å tegne en lokal avisavtale samt å oppdrive norskamerikanske bidragsyttere, var imidlertid mislykket. Lund kjente årsaken: «Faktum er vel, at [...] publikum [har] tapt interessen for arktiske og antarktiske expeditioner, og der trænges nu nogen ny opdagelse for igjen at vække den gamle interesse tillive.»²⁶¹

Mens Leon ordnet med det praktiske, ettersom Helland-Hansen og Nansen det vitenskapelige utstyret. Helland-Hansen skrev til Leon: «Jeg søker også at få istand forskjellig som [Amundsen] endnu mangler for det oceanografiske arbeide under driften for at ha det klar til han kommer til S. Francisco.»²⁶² Til dette fikk han også bistand fra Nansen. Sistnevnte var på sin side, til tross for at han selv var ute på tokt, i kontakt med alle de nåværende ansvarlige for ekspedisjonen: Helland-Hansen, Leon og «Fram»-kapteinen Thorvald Nilsen. I et brev til Amundsen datert august 1911 skrev Nansen: «Om hvad De bør gjøre når De kommer tilbake, har jeg talt litt med Deres bror.»²⁶³ Deretter skisserte Nansen opp et lite program for hvordan Amundsen på hurtig og effektivt vis kunne skrive bokmanuskript og holde foredrag på vei nordover mot Polhavet. Han anbefalte også å utvide det vitenskapelige programmet ytterligere, med «mest mulig oceanografiske observationer, på veien hjem fra Deres vinterkvarter til New Zealand og derfra til Amerika og San Fransisco». Nansen levnet ingen tvil om hvor hans eget fokus lå: «Om de når Sydpolen eller ikke, kommer jo som de skjønner for mig i anden række, skjønt det jo unegtelig var utmerket at ta med, om det virkelig blir så.»

²⁵⁹ Henry Lund til Leon Amundsen 14.09.1910, NBO, Brevs. 812:2

²⁶⁰ Henry Lund til Leon Amundsen 14.07.1911 og 10.11.1911, NBO, Brevs. 812:2; Jos. A. Moore til Henry Lund 22.07.1911, NBO, Brevs. 812:2

²⁶¹ Henry Lund til Leon Amundsen 14.12.1911, NBO, Brevs. 812:2

²⁶² Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 01.07.1911, NBO, Brevs. 812:1

²⁶³ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 24.08.1911, Brevs. 812:1

Dagen etter sendte Nansen et brev direkte til kaptein Nilsen og ba ham gjøre alt han kunne «for at få tat så mange observationer av temperaturer og vandprøver fra flest mulig stationer og flest mulig dyp [...] på veien fra Argentina til Amundsens vinterkvarter».²⁶⁴ Etter å ha brakt Amundsen og landpartiet trygt til isbarrieren i Antarktis, hadde Nilsen blitt overlatt ansvaret for «Fram» og det oseanografiske tverrsnittet over Syd-Atlanteren. I henhold til instruksene skulle han returnere til Buenos Aires, istandsette skuta og gjennomføre toktet over Atlanteren, for siden å hente landpartiet ut igjen.²⁶⁵ Ellers fikk Nilsen, i likhet med Leon, frie tøyler: «I, hva der forøvri maatte berøre expeditionens interesser, gir jeg Dem full handlefrihet.» Deretter la Amundsen til:

Skulle De ved tilbakekomsten til barrieren finne, at jeg ved sykdom eller død er forhindret fra selv at overta expeditionens ledelse, saa overgir jeg denne i deres hender, og ber Dem paa det instændigste at søke expeditionens oprindlie plan – norpolarbassinets unnersøkelse – utført.

Med det hadde Amundsen delegert bort ansvaret for alle ekspedisjonens bestanddeler, nåtidige og fremtidige, med unntak av den han selv ledet i Antarktis. At Amundsen overlot den neste fasen av den tredje «Fram»-ekspedisjonen til dyktige støttespillere, vitner om en genuin intensjon om å fortsette ferden nordover. Det virker også som alle de involverte oppfattet dette som en selvfølge.²⁶⁶ Det er derfor ikke helt riktig som Atle Næss skriver i *Norsk Polarhistorie* at «alle skjønnte jo at det ville oppstå en helt ny situasjon etter at skuta kom tilbake fra Antarktis».²⁶⁷

At Amundsen delegerte bort ansvaret for den neste fasen, betyr derimot ikke at han var uvitende om hva som ville skje. Det var i grunn ganske opplagt, ettersom planen – med unntak av Nansens formodninger om å utføre observasjoner på veien til San Fransisco – var uforandret. Det kan forklare hvorfor Amundsen med tilsynelatende letthet overførte ansvaret til sine nærmeste støttespillere. Dessuten visste han at det ville være høvelig med tid til rådighet etter ekspedisjonen i Antarktis. Dette siste ser ut til å ha skapt en viss forvirring. I den offentlige redegjørelsen skrev Amundsen at de kunne ventes tilbake i februar eller mars 1912, og at «vi fortsetter da til San Fransisco, hvor de endlige

²⁶⁴ Fridtjof Nansen til Thorvald Nilsen 25.08.1911, gjengitt i Kløver, *Thorvald Nilsens dagbøker*, s. 156

²⁶⁵ Roald Amundsen til Thorvald Nilsen 02.01.1911, gjengitt i Kløver, *Thorvald Nilsens dagbøker*, s. 65

²⁶⁶ Se f.eks. utkast til artikkel av Bjørn Helland-Hansen, SB, Privatarkiv 44:7; Morgenbladet gikk ut mot diverse rykter om at Amundsen skulle krysse hele det Antarktiske kontinentet, da dette ville «sinke hans store oprindelige plan: Nordpolsfærden». Gjengitt i Stavanger Aftenblad 01.11.1911; I tråd med sine instruksjoner fra Amundsen la Kaptein Nilsen planer for turen nordover allerede før Sydpolen var nådd. Se Thorvald Nilsen til Leon Amundsen 25.07.1911, 05.09.1911 og 22.09.1911, NBO, Brevs. 812:1

²⁶⁷ Næss, *De tre store*, s. 139

forberedeleser til driften over polarbasinet gjøres».²⁶⁸ Hvor lenge de skulle oppholde seg i USA sa han derimot ingenting om. Enkelte trodde kanskje ekspedisjonen skulle seile direkte inn i Polhavet sommeren 1912, og kaptein Nilsen skrev også fortrolig til Leon om mulighetene for å komme avsted umiddelbart.²⁶⁹ Det var ikke helt umulig, dersom alt det praktiske forelå, men tiden var knapp. Spørsmålet kom opp da Lund og Leon bestilte proviant til ferden:

Det fremgår imidlertid tydelig nok, at utrustningen vil medta det meste av neste år, og at det nærmest er umulig at gjøre Fram færdig til avgang før sommeren 1913. Dette hadde Capt. Amundsen vistnok betænkt.²⁷⁰

Med andre ord hadde Amundsen nærmere halvannet år på å omsette beretningen fra Antarktis, og til å gjøre i stand «Fram» for isdriften. Det meddelte han da også umiddelbart fra første ankomststed etter ekspedisjonen i Antarktis. I sitt telegram til kongen skrev Amundsen: «Afgaar til Buenos Ayres, herfra til St. Francisko. Begynder isdrift 1913. Alt vel.»²⁷¹ Om Amundsen ikke *ville* nordover, slik som Bomann-Larsen hevder, hadde han i alle fall *tenkt* seg nordover – også etter at Sydpolen var nådd.

Det eneste funnet jeg har gjort fra 1912 som indikerer et eventuelt ønske om å fravike planen, er et telegram sendt til Nansen 26. mai, 1912. Amundsen befant seg da med «Fram» i Buenos Aires. Nå meddelte han: «Would like to take the 'Fram' to Norway [...] for repairs and equipment continuing northeast passage [to] point barrow icedrift 1913 am asking your consent.»²⁷² Nansen svarte kontant: «Afraid alteration might cause criticism here and england icehindrance siberia causing years delay reaching alaska.»²⁷³ Kritikken gjaldt Amundsens hemmelighold og beskyldningene om usportslig adferd overfor Scott, noe som særlig florerte i England. Der mente flere at Amundsens ekspedisjon over Polhavet fra begynnelsen av hadde vært et skalkeskjul for fremstøtet mot Sydpolen.²⁷⁴ Dro Amundsen direkte tilbake til Norge, ville dette gi vann på mølla for kritikerne i England. Viktigere for Nansen var nok faren for ytterligere forsinkelser. Å komme seg til Alaska via Nordøstpassasjen ville innebære opptil flere overvintringer langs nordkysten av Russland. Nansen må derfor ha oppfattet Amundsens uttalelse om at isdriften skulle begynne derfra

²⁶⁸ Roald Amundsen, September 1910, NBO, Ms.fol. 1253

²⁶⁹ Thorvald Nilsen til Leon Amundsen 22.09.1911, NBO, Brevs. 812:1

²⁷⁰ Henry Lund til Leon Amundsen 10.11.1911, NBO, Brevs. 812:2

²⁷¹ Telegram fra Roald Amundsen til Haakon VII, gjengitt i Stavanger Aftenblad 09.03.1912

²⁷² Roald Amundsen til Fridtjof Nansen, 26.05.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

²⁷³ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen, 30.05.1912, NBO, Brevs. 812:1

²⁷⁴ Benjamin Vogt til Fridtjof Nansen 21.05.1912, NBO, Ms.fol. 1924:5

allerede i 1913 som svært pussig. Motsatt vei, via Beringstredet, var det til sammenlikning en smal sak å nå Alaska. Ville Amundsen hjem?

I svarbrevet begrunnet Amundsen valget med følgende: «Grunden til at jei gjerne vilde ta Fram hjem, var den, at alle mand gjør fordring på at komme hjem en tur. Utgiftene for reparationer og videre utrustning vilde også faldt så meget billigere.»²⁷⁵ Var dette et vikarierende motiv? At folkene ville hjem, er forståelig nok. De hadde vært ute i snart to år, og måtte ta sikte på å være borte i ytterligere fire til seks år. Hva reparasjonen angår, hadde som vist Leon og Lund allerede mottatt gode tilbud i San Francisco. Hva utrustningen gjaldt derimot, var denne utvilsomt dyrere i USA. Det hadde Lund informert om allerede i 1911: «Priserne herute stiller sig vel adskillig høiere end i Norge.»²⁷⁶ Endelig var ferden rundt Kapp Horn på ingen måte et lystseilas, og skroget på polarskuta «Fram» hadde definitivt ikke godt av å ligge i tropiske farvannene. De neste to årene satte alt fra rotter, larver, fluer, råte, rur og alger sitt preg på den tredje «Fram»-ekspedisjonen, noe jeg kommer tilbake til i femte kapittel. Her er det tilstrekkelig å vite at forslaget om å returnere til Norge slett ikke var så dumt, og at forsinkelsen Amundsen ville ha opplevd i Nordøstpassasjen var langt mindre enn den Nansen til syvende og sist måtte tåle. Spørsmålet er om dette stod klart for noen av dem på forsommeren 1912, eller om det var andre hensyn som lå bak ønsket om å returnere hjem.

Seks uker etter at Amundsen telegraferte forslaget til Nansen mottok han en rapport om «Fram»s tilstand fra kaptein Nilsen: «Skuddet i agterkant av salonen er revet ned. Det var aldeles raaddent; hele dækket under pianoet, ved dørene og delvis ind i Prestrud (og muligens mit) lugar, samt enkelte planker i arbeidsrummet kan smuldres mellem fingrene.»²⁷⁷ Andre steder var det «saa raaddent, at et bor gaar gjennom det, som en stav i sneen [...] Jeg er ræd, det vil bli dyrt». Tilbudet Leon hadde fra San Fransisco gjaldt gratis opphold i tørrdokk, bunnskraping og påleggelse av nytt bunnstoff. Dette var noe helt annet, men nå var det for sent. Amundsen hadde allerede føyd seg etter Nansens råd om å holde seg til den opprinnelige planen. I polarlitteraturen har det vært viet mye oppmerksomhet til forholdet mellom Nansen og Amundsen, og sistnevntes underdanighet overfor Nansen er velkjent. Det er fristende å forklare Amundsens fremtreden her som et uttrykk for denne, men en annen mer håndfast forklaring er også mulig. Meg bekjent finnes det ingen andre spor etter forslaget om å reise via Norge i de øvrige primærkildene – ikke engang i den

²⁷⁵ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 01.06.1912, NBO, Ms.fol. 1924:5

²⁷⁶ Henry Lund til Leon Amundsen 10.11.1911, NBO, Brevs. 812:2

²⁷⁷ Thorvald Nilsen til Roald Amundsen 18.07.1912, NBO, Brevs. 812:1

fyldige korrespondansen med Leon.²⁷⁸ To dager før forslaget ble fremlagt sendte imidlertid Leon et telegram til Amundsen, på oppfordring fra nettopp Nansen, hvor han ba Amundsen «hurtigst [sende] alt Observasjonsmaterialet Samlinger Efterskrift [til] Nansen».²⁷⁹ Dette var også en av grunnene Amundsen oppgav i det første telegrammet til Nansen, at han ønsket å returnere med «collections observations crew etc.»²⁸⁰ Nansen ivret etter å undersøke det vitenskapelige materialet, og forslaget om å ta «Fram» til Norge var Amundsens respons på tiltalen. Om Amundsen så Nansens etterspørsel som et påskudd, eller om han resonnererte at mange nok faktorer talte for å returnere til Norge, er uvisst. Sikkert er det at han uansett følte seg avhengig av en tillatelse, og at han tilsynelatende kastet fra seg idéen like fort som den kom opp. Veien nordover gikk fortsatt rundt det amerikanske kontinentet.

Store metaforer har blitt tatt i bruk for å beskrive både Amundsens løfte om å gjennomføre den opprinnelige planen og Nansens påminnelser om akkurat det. Tor Bomann-Larsens tretti år gamle påstand om at Nansen naglet «Amundsen som en hjelpeløs Kristus til sin ufravikelige skjebne» er fortsatt en etablert oppfatning.²⁸¹ Med andre ord var Amundsen uvillig, mens Nansen presset ham til å utføre oppdraget. Wisting mener løftet om å holde ord lå «som en renneløkke rundt [Amundsens] hals», mens både Næss og Fulsås i *Norsk Polarhistorie* også antyder at Amundsen ikke hadde tenkt seg nordover.²⁸² Dette perspektivet er riktignok basert på Amundsens nevnte sviktende motivasjon utover året 1913. Jeg utelukker ikke at Amundsens motivasjon endret seg, men funnene jeg har presentert i dette kapittelet tilsier at Amundsen naglet seg selv til turen nordover lenge før Nansen eller noen andre rakk å uttale seg om saken. I redegjørelsen om kursendringen fra september 1910 lovet Amundsen å fortsette direkte til San Fransisco i 1912 og forberede ferden videre derfra. Deretter delegerte han ansvaret for utførelsen av denne delen av ekspedisjonen til sin svært kapable bror Leon som fikk frie tøyler. Dersom Amundsen ønsket å skrinlegge turen over Polhavet, var dette en merkelig avgjørelse. For Leon fikk tilsynelatende ingen instruksjoner om å avvente situasjonen. Tvert imot startet han

²⁷⁸ Amundsen omtalte episoden flere år senere, i ekspedisjonsberetningen *Nordostpassasjen*. Da hadde han nettopp seilt gjennom Nordøstpassasjen i tråd det opprinnelige forslaget fra 1912, noe som hadde krevd to overvintringer. Med det kunne han gi Nansen et lite stikk, om ikke det lureste hadde vært å gå for dette alternativet allerede den gang. Han hevdet «det var motstrebende og med stor sorg jeg oppgav [planen]». Spørsmålet er om ikke sorgen hadde kommet snikende med erindringen, ettersom oppholdet i de sydlige færvannene ble «Fram»s endelikt. Se Amundsen, *Nordostpassasjen*, s. 3

²⁷⁹ Leon Amundsen til Roald Amundsen 20.05.1912 og 23.05.1912, NBO, Brevs. 812:3

²⁸⁰ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen, 26.05.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

²⁸¹ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 180

²⁸² Wisting, *Roald Amundsen*, s. 314; Næss, *De tre store*, s. 165; Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 217

forberedelsene til «Fram»s ankomst til San Fransisco og istandsettelsen til ferden videre derfra. Ved returen fra Antarktis lå planene klare, og Amundsen gjentok umiddelbart løftene fra 1910, blant annet i telegrammet til kongen. Da Nansen den 13. Mars 1912 gikk på talerstolen i Det norske geografiske selskap og fortalte at «nu stevner 'Fram' gjennom Behringstrædet atter ind i Isen» – et hyppig brukt eksempel på Nansens såkalte press – gjentok han i grunn bare innholdet i Amundsens telegram.²⁸³ To dager tidligere hadde Amundsen latt seg intervju, og *Aftenposten* siterte han på at «fra Buenos Aires er det min Mening at gaa nordover via Behringstrædet og saa udføre min oprindelige Plan».²⁸⁴ I denne omgangen var det faktisk ikke Nansen som spikret Amundsen til korset, det gjorde Amundsen selv. Denne distinksjonen er viktig, fordi det innebar at da Amundsen tidlig i 1913 vaklet i viljen, var det ikke gamle løfter han truet med å bryte, men rykende ferske. Kanskje bør Nansens påminnelse i denne omgangen leses som et budskap til mediene og offentligheten, som i større grad enn Amundsen tenderte mot å miste vitenskapen av syne.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg for det første vist at den økonomiske begrunnelsen var reell, og at det var noe helt annet Amundsen ønsket å skjule, nemlig at han på ingen måte fant fremstøtet mot Sydpolen fortvilende. For det andre har jeg slått fast at Amundsen hadde intensjoner om å fortsette nordover, både før og umiddelbart etter oppholdet i Antarktis. Mitt tredje funn er at den retoriske fremstillingen av Sydpolekspedisjonen som en «sportsaffære» var bevisst og overdrevet. Dette siste var viktig. Amundsen hadde både handlet i hemmelighet og utført Nansens store drøm – den mentoren hadde oppgitt til fordel for nye forskningsresultater fra Polhavet. Derfor gjaldt å legge frem saken på en skånsom måte, særlig med tanke på et scenario der Amundsen vendte tomhendt hjem. Det innebar på én side å fremheve de økonomiske problemene og på en annen side å sette ekspedisjonen i en absolutt kontrast til den planlagte turen nordover. Jo mer sportslig ekspedisjonen ble fremstilt, jo større var tiltroen til uttalelsen om at dette var et middel fremfor et mål. At Amundsen interesserte seg personlig så vel som kommersielt for rekorden, endret imidlertid ikke de økonomiske realitetene bak helomvendingen. Tvert imot er kombinasjonen av ytre presserende faktorer og indre motivasjon den beste forklaringen på Amundsens resolute helomvending.

²⁸³ Aftenposten 14.03.1912

²⁸⁴ Aftenposten 12.03.1912

Studerer Sydpolekspedisjonen isolert sett, fremstår Amundsen som en uttalt rekordjeger. Det er derfor helomvendingen først og fremst har spilt en avslørende rolle i litteraturen om Amundsen, hvor konklusjonen er at Amundsen her viste sitt sanne jeg. Ergo må den geografiske rekorden også ha vært målet og meningen med ferden nordover. Sett i sammenheng med den opprinnelige planen derimot, fremstår dette mindre svart-hvitt. Amundsen overdrev sportsaspektet av taktiske årsaker og insisterte på at Sydpolen var et middel for finansiering av den vitenskapelige utforskningen av Polhavet. Kildene fra denne perioden tyder på at han mente hva han sa. At Amundsen vaklet i viljen i 1913, endrer ikke det faktum at han før avreise til Antarktis gav Leon klare instruksjoner på å forberede ferden videre, noe broren fulgte opp for alvor. Ved returen i 1912 gjentok Amundsen umiddelbart løftene fra 1910. Selv om Amundsen på et tidspunkt ville ta «Fram» hjem til Norge, tyder heller ikke dette på at han ønsket å skrinlegge fortsettelsen. Det var flere gode grunner til å seile hjemom, og i etterpåklokskap ville det faktisk ha vært en fordelaktig avgjørelse.

I sum indikerer dette at det er på tide å børste støvet av samtidens perspektiv der Sydpolekspedisjonen ble omtalt som en utvidelse eller en avstikker, av og fra den planlagte utforskningen av Polhavet. Heller enn å også her dyrke motsetningsforhold, bør helomvendingen sees som et genuint forsøk på å skape sensasjon og dermed kapital, med intensjon om å fullføre det opprinnelige oppdraget. At Amundsen samtidig fikk oppleve å stå som førstemann på ett av verdens to geografiske polpunkter endrer ikke ved dette. Tvert imot lå styrken i dualismen mellom rekord og vitenskap nettopp i populariteten denne oppnådde, og særlig i pengestrømmen som fulgte. Uten rekorden i syd ville det mest sannsynlig aldri blitt noen ekspedisjon nordover, verken i 1909 eller i 1918. Om ikke annet var det slik Amundsen begrunnet helomvendingen: Sydpolen var målet som skulle bli det finansielle middelet for fortsettelsen nordover. Denne intensjonen bør ikke avskrives, selv om motivasjonen for ferden over Polhavet åpenbart sviktet tidlig i 1913.

4 Fortsettelsen

Som lovet tok Amundsen opp tråden nordover etter returen fra Antarktis. Planen var den samme, men Amundsens holdning til prosjektet var i endring. Gradvis gikk det opp for ham at kappløpet til Sydpolen ikke resulterte i de inntektene han og Leon hadde forespeilet seg. Dessuten stod han overfor det samme problemet som før: Etter Pearys angivelige besøk på Nordpolen hadde ekspedisjonen over Polhavet mistet mye av sin kommersielle verdi. Når ikke engang det høydramatiske kappløpet om Sydpolen lot seg omsette i økonomisk trygghet, vegret Amundsen seg mot å finansiere forskningsferden over Polhavet på kreditt. Jakten på kapital ledet han ut på en stadig lengre foredragsturné, bort fra studiene i Bergen og til slutt opp i luften med fly.

I dette kapittelet undersøker jeg hvorvidt Amundsen egentlig ønsket å oppgi ekspedisjonen, slik mange har blitt hevdet. Bakgrunnen er den mye omtalte episoden der Amundsen stilte den norske regjeringen et ultimatum hvor han truet med å utsette eller avbryte hele ekspedisjonen. Selv presenterer jeg et nytt funn som tyder på det motsatte: Nøyaktig samtidig som Amundsen satte seg på bakbeina overfor den norske regjeringen, relanserte han ekspedisjonen i et amerikansk tidsskrift. Her gav han også viktig innsikt i vitenskapens rolle som ettertiden nærmest har oversett fullstendig. Helt til slutt lanserer jeg en alternativ forklaring på hvorfor flyverkunsten var av så stor interesserte for Amundsen. Etter Sydpolekspedisjonen er det i den senere litteraturen nemlig flyene som har spilt rollen som motvekt til vitenskapen, og jeg drøfter derfor hvorvidt denne satsingen gikk på tross av, eller på bekostning av forskningen. Aller først ser jeg nærmere på den vitenskapelige bemanningen av ekspedisjonen, som også i denne perioden viste seg uløselig.

En ubemannet havforskningsreise

Umiddelbart etter Amundsens retur fra Antarktisk meldte spørsmålet seg igjen om hvem som skulle ta seg av oseanografien. Ingen av de tre deltakerne fra Sydpolekspedisjonen som hadde blitt kurset i Bergen, ville være med nordover.²⁸⁵ Dessuten meddelte Amundsen til Helland-Hansen at han selv hadde «glemt alt og må stives op».²⁸⁶ Brevet er skrevet i en kameratslig og spøkefull tone, men Amundsen ønsket tilsynelatende at Helland-Hansen

²⁸⁵ De tre var Kristian Prestrud, Alexander Kutschin og Hjalmar Fredrik Gjertsen. Helland-Hansen ønsket å videreutdanne sistnevnte, men Gjertsen hadde bestemt seg for – i likhet med Amundsen året etter – å utdanne seg som flyver. Se f.eks. Stavanger Aftenblad 04.07.1912

²⁸⁶ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 08.03.1912, SB, Privatarkiv 44:7

skulle komme til San Fransisco for å forberede ham selv og ekspedisjonen: «Uten det kan vi ikke gå inn i isen med håb om at bringe noe godt ut hjem.»²⁸⁷ Imidlertid hadde «Fram»-kapteinen Thorvald Nilsen fått førstehånds erfaring med å «hale opp» vann under tverrsnittet av Syd-Atlanteren, og overfor Nansen presiserte Amundsen at de to gjerne kunne operere instrumentene, men at de var «mindre vel beredt med [beregningene]».²⁸⁸ Situasjonen var med andre ord uendret fra perioden før avstikkeren til Sydpolen, hvor fraværet av en teoretisk kyndig oseanograf utgjorde ekspedisjonens akilleshæl. Amundsen ba derfor meteorologen Birkeland å overta dette ansvaret, ved siden av oppgavene innenfor eget fagfelt.²⁸⁹ Birkeland responderte positivt: «[Jeg] skal med fornøielse gjennomgaa et kursus, naar og hvor De ønsker.»²⁹⁰ Det ble i tradisjonen tro hos Helland-Hansen i Bergen, allerede sommeren 1912.²⁹¹

Mens Helland-Hansen mente at Birkeland kunne tilby Amundsen kyndig assistanse, advarte han imidlertid om at Birkeland vanskelig kunne «overkomme baade meteorologien og oceanografien».²⁹² Han hadde derfor flere «forskjellige tråde ute for at hale frem en flink og brukbar realist til assistent».²⁹³ Som Geir Hestmark har påpekt i *Norsk polarhistorie* foregikk det et generasjonsskifte innen polarforskningen: «*Geofysikere* kalte de seg, de unge forskerne som nå tok jobben.»²⁹⁴ Det var en slik Helland-Hansen lette etter. Ifølge ham selv hadde den vestlige sivilisasjonen trådt inn i «naturvidenskapernes tidsalder», og kompetansen på prestisjeprosjektet over Polhavet måtte stå i stil.²⁹⁵ Allerede i august fikk de napp. Birkeland hadde på oppfordring fra Helland-Hansen oppdrevet en lovende realfagsstudent med kunnskaper innen fysikk, matematikk og kjemi.²⁹⁶ Med et halvt år til rådighet for utdanning hos Helland-Hansen, representerte studenten Jørg Tofte Jebsen løsningen på den tredje «Fram»-ekspedisjonens største vitenskapelige svakhet: oseanografien.

²⁸⁷ I munter stil avsluttet Amundsen oppfordringen med: «Gud bevare dei for leven vi skal ha i Frisco!»

²⁸⁸ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 01.06.1912, NBO, Ms.fol. 1924:5

²⁸⁹ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 01.06.1912, SB, Privatarkiv 44:7

²⁹⁰ Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 28.06.1912, NBO, Brevs. 812:1

²⁹¹ Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 13.08.1912, NBO, Brevs. 812:1

²⁹² Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 01.11.1912, NBO, Brevs. 812:1

²⁹³ Bjørn Helland-Hansen til Roald Amundsen 03.08.1912, NBO, Brevs. 812:1

²⁹⁴ Hestmark, *Kartleggerne*, s. 101-102

²⁹⁵ Foredrag av Helland-Hansen gjengitt i Bergens Tidende 07.11.1914

²⁹⁶ Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 14.08.1912, NBO, Brevs. 812:1; Bernt Johannes Birkeland til Bjørn Helland-Hansen 24.08.1912, SB, Privatarkiv 44:1

Idéen om å utdanne en assistent for Amundsen ser ut til å ha kommet fra Leon, som minnet broren om at «du faar ingen Tid til saadant».²⁹⁷ Leon hadde lagt opp en svært omfattende foredragsturné, og i tillegg skulle Amundsen skrive bok. Som forretningsfører var det Leons oppgave å sikre finansene, og for ham stod det klart at mens oseanografien kunne skjøttes av andre, var det bare Amundsen selv som kunne holde foredragene og skrive ekspedisjonsberetningen. For Helland-Hansen og det vitenskapelige miljøet representerte dette en gylden mulighet til å sikre ekspedisjonen en utdannet geofysiker til å håndtere de «mange teoretiske spørsmål som vil melde seg under arbeidet».²⁹⁸ For i virkeligheten lette de ikke etter en assistent til Amundsen, men en forsker Amundsen kunne assistere i det praktiske arbeidet. At det ikke ble omtalt slik, må sees som et retorisk grep i anerkjennelsen av Amundsens rolle som ekspedisjonsleder. I prinsippet etterspurte Amundsen og Leon å overføre ansvaret for oseanografien, som Amundsen hadde hatt på papiret siden 1908, til en annen. Birkeland mente også at en slik kollega trengtes «i høi grad, hvis man skal kunne faa gjort alt det, som kan gjøres, paa en saadan expedition».²⁹⁹ Med andre ord var løsningen ikke bare akseptabel, men direkte ønskelig for alle parter, Amundsen inkludert.

Fra et vitenskapelig synspunkt var ikke det eneste problemet at Amundsen ikke var utdannet forsker. Han hang også etter med de mer praktisk orienterte kursene i Bergen. Om Amundsen skulle være oseanografen ombord, mente Helland-Hansen at selv et halvt år med kursing egentlig ikke var nok.³⁰⁰ Skulle ekspedisjonen avgå i 1913, var det ifølge Leon en umulighet for Amundsen å bruke seks måneder på skolebenken. Han drøftet derfor saken med Helland-Hansen, som gikk med på at dersom Birkeland satte seg godt inn i de teoretiske aspektene, kunne Amundsen klare seg med et lynkurs på tre måneder.³⁰¹ Selv det var for lenge etter Leons oppfatning: «Fra et økonomisk Standpunkt vil jeg foreslå at [Amundsen gjennomgår et] kortest mulig Kursus.»³⁰² Leon skrev at Amundsen kunne avse én måned, men la også til: «Kjære, Helland-Hansen la dette foreløbig bli mellom os – jeg ved jo ikke engang hvad Roald selv vil.»

Ved en nærmere titt på Amundsens personlige involveringer i spørsmålet om oseanografien, er det tydelig at han i forslaget om en assistent fant en måte å både fremstå dedikert på, samtidig som han selv kunne frasi seg ansvarsområdet. Til Nansen skrev han:

²⁹⁷ Leon Amundsen til Roald Amundsen 02.05.1912, NBO, Brevs. 812:3; Forslaget fra Leon om å finne en erstatter er datert én måned tidligere enn Amundsens henvendelse til Birkeland.

²⁹⁸ Bjørn Helland-Hansen til Bernt Johannes Birkeland 01.10.1912, NBO, Brevs. 812:3

²⁹⁹ Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 14.08.1912, NBO, Brevs. 812:1

³⁰⁰ Bjørn Helland-Hansen til Bernt Johannes Birkeland 01.10.1912, NBO, Brevs. 812:1

³⁰¹ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 01.11.1912, NBO, Brevs. 812:1

³⁰² Leon Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 22.10.1912, NBO, Brevs. 812:3

Jeg ønsker av hele mit hjerte at få en assistent utdannet [...] For mei står nu disse oceanografiske undersøkelser som de største og første [...] Kan derfor en duelig mand skaffes, som er villig til helt ut at ofre sei for saken, vilde jei være Dem overordentlig taknemlig.³⁰³

Om Birkelands utdannelse i Bergen skrev Amundsen tilsvarende til Helland-Hansen: «Slip ikke Birkeland fra dei, men la ham klemme på for fuld steam.»³⁰⁴ Amundsen hadde gode minner fra havforskningskursene i 1908, men det er ingenting som tyder på at han denne gangen hadde tenkt seg tilbake til skolebenken. Dels skyldtes dette prioriteringene med foredragene og økonomien, men en sviktende motivasjon for faget syntes åpenbar. For det vitenskapelige miljøet representerte ikke dette et problem, men et potensielt vinn-vinn-scenario for alle parter.

Problematisk ble det først da Jebsen trakk seg allerede én måned etter at han hadde meldt seg villig.³⁰⁵ Selv før det hadde Helland-Hansen uttalt at han var «ræd for at det er vanskelig at finde nogen i Norge».³⁰⁶ Det var Birkeland som hadde funnet Jebsen, men nå var også han tom for idéer. Hans beste forslag til Amundsen var «at sætte op et ‘opslag’ paa døren til det matematisk og til det fysiske auditorium».³⁰⁷ Med den beskjeden gikk det opp for både Amundsen og de andre involverte at ekspedisjonen hang i en tynn tråd. Uten en skikkelig oseanograf ombord var det nærmest meningsløst å reise ut for å utforske Polhavet. På oppfordring fra Nansen ble derfor ekspedisjonens avgang utsatt med et år, til sommeren 1914. Bare 11 dager etter Jebsens forfall sendte Nansen et brev til Amundsen og ba ham overveie

om det ikke skulde være det rigtigste at utsætte ekspeditionens avreise endnu et år, for at de videnskapelige forberedelser kan bli saa grundige at ekspeditionens oceanografiske undersøkelser blir fuldt på høide med hva vor tids teknik og bedste metoder gjør mulig.³⁰⁸

Nansen understreket også at Amundsen var «den bedst skikkede til at lede disse undersøkelser», og at en utsettelse ville kjøpe Amundsen tid til å studere. Til Nansen skrev Helland-Hansen: «Det er sandelig udmerket at Du har faat utsat Framdriften et aar. Det var nødvendig efter at Jebsen meldte forfald.»³⁰⁹ Likevel var Helland-Hansen som vist skeptisk til hvorvidt Amundsen egentlig ville strekke til, selv etter et halvt år på skolebenken.

³⁰³ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 16.10.1912, NBO, Ms.fol. 1924:5

³⁰⁴ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 06.12.1912, SB, Privatarkiv 44:7

³⁰⁵ Jørg T. Jebsen til Bjørn Helland-Hansen 10.09.1912, SB, Privatarkiv 44:3

³⁰⁶ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 02.07.1912, NBO, Brevs. 812:1

³⁰⁷ Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 16.09.1912, NBO, Brevs 812:1

³⁰⁸ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 21.09.1912, RA, Kirke- og undervisningsdep., 1. Skolekontor D: Eh - 0594

³⁰⁹ Bjørn Helland-Hansen til Fridtjof Nansen 29.09.1912, NBO, Ms.fol. 1924:4

Det interessante er hvorfor både Nansen og Helland-Hansen stadig gjentok at utfordringen var å finne noen akkurat i Norge. Blant Leons etterlatte papirer finnes en henvendelse fra den skotske oseanografen og polfareren William Speirs Bruce, grunnlegger av institusjonen Scottish Oceanographical Laboratory:

Several students and others have been approaching me about your expedition wishing to volunteer. I do not know what arrangements you have about it or what I should tell them. Can you give me some information?³¹⁰

Leon svarte enkelt at «I do not think that [Amundsen] will engage more members for his coming expedition».³¹¹ Det var altså ikke helt sant. Tilsvarende skal en tysk oseanograf ha vist interesse.³¹² Det er velkjent at polarekspedisjonene helst skulle være nasjonale foretak, men hva vitenskapen angikk, var det også vanlig å anse denne som et overnasjonalt anliggende. Eksempelvis skriver Fulsås om den første «Fram»-ekspedisjonen at «Nansen kunne ikkje ha med ein britisk *eventyrar*, men han kunne altså ha med en britisk geolog. Han kunne jamvel ha med ein svensk geolog, men ikkje ein svensk *sjømann*».³¹³ Amundsen var likedan: Som nevnt var det lenge meningen at den amerikanske legen og magnetikeren Harry Edmonds skulle følge med. Interessant nok var det Nansen som denne gangen virket mest opptatt av å nasjonalisere prosjektet, og da særlig hva vitenskapen angikk! For mens Nansens arktiske drift med «Fram» hadde vært et pionerprosjekt på alle måter, dro Amundsen ut som en del av et gryende norsk vitenskapelig miljø. Nansen og Helland-Hansens søken etter en *norsk* oseanograf må sees i lys av deres vitenskapelige ambisjoner om å bygge opp et verdensledende geofysisk miljø i Norge. Jølle trekker frem eksempelet da Helland-Hansen foreslo at den nevnte oseanografen Adolf Schröer, som deltok på Amundsen prøvetokt med «Fram» i 1910, skulle skrive rapporten om resultatene fra turen. Dette fryktet Nansen «vilde virke uheldig for Amundsen», ettersom sistnevnte fortsatt befant seg i Antarktis og at den første beretningen som vedrørte ekspedisjonen da ville komme fra en tysker.³¹⁴ Mer interessant i denne sammenheng er Jølles vurdering at

det ville heller ikke sett bra ut for det norske fysisk-geografiske miljøet, som Nansen hadde markedsført som verdensledende, om de ikke klarte å stå for de vitenskapelige rapportene fra ekspedisjonene.³¹⁵

Dette hensynet må også ha vært gjeldende i spørsmålet om bemanningen av ekspedisjonen. Det er et interessant trekk ved krysningen mellom vitenskap og nasjonalisme i perioden, at

³¹⁰ William Speirs Bruce til Leon Amundsen 07.03.1913, NBO, Brevs. 812:2

³¹¹ Leon Amundsen til William Speirs Bruce 11.03.1913, NBO, Brevs. 812:3

³¹² Leon Amundsen til Roald Amundsen 09.07.1913, NBO, Brevs. 812:1

³¹³ Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 192

³¹⁴ Fridtjof Nansen til Bjørn Helland-Hansen 30.01.1911, NBO, Brevs. 48

³¹⁵ Jølle, *Nansen*, s. 445

mens både Nansen og Helland-Hansen fastholdt at vitenskapen var universal, skulle bidragene til denne helst være norske. Tilsvarende skriver Jølle om holdningen etter den første «Fram»-ekspedisjonen: «'Fram' hadde bidratt med kunnskap til hele menneskeheten, men det var nordmenn som sto bak denne store dåden!»³¹⁶

Uten en villig norsk kandidat falt ansvaret tilbake på Amundsen.³¹⁷ Problemet var bare at utsettelsen medførte løpende og økte utgifter, noe som igjen betydde at Amundsen måtte holde flere foredrag. Til Helland-Hansen skrev han:

Min job blir at skaffe penge, uten nytter det jo ikke. Jei arbeider jevnt. Har nu holdt 88 foredrag i Staterne og skal holde ca. 60 til [...] Utdan altså 'manden' besst mulig og grei af med utstyret. Du skjønner nok, at min tid blir temmelig knap.³¹⁸

Her forsøkte han altså å overlate ansvaret over både den vitenskapelige bemanningen og det oseanografiske utstyret til Helland-Hansen. Som vist i andre kapitler var Amundsen totalavhengig av de vitenskapelige støttespillerne allerede før turen til Sydpolen, og det kan neppe ha kommet som en stor overraskelse at han nå ønsket å omprioritere slik. Tro til oppgaven ledet Helland-Hansen den fortsatte jakten på en avløser, og flere kandidater ble vurdert.³¹⁹ Valget falt på Ludvig Ameln.³²⁰ Han hadde allerede gått i lære i Bergen og samarbeidet tett med Birkeland der.³²¹ I sine brev vedrørende Ameln la Nansen utelukkende vekt på oseanografien.³²² Birkeland så derimot en annen dimensjon, som talte direkte til brødrene Amundsen:

Han er ogsaa en meget flink fotograf, virkelig en dyktighed i det fag, og eier flere udmerkede kamera'er. Jeg tror han vil være en god tilvækst til expeditionen og han har jo næsten et aar igjen til at lære oseanografien.³²³

Fotografi hadde vært et økende interessefelt for Amundsen selv, og utgjorde samtidig et økonomisk element for ekspedisjonen. Amundsen var kjent for sine lysbildeframvisninger, og i Antarktis hadde han utvidet repertoaret med levende bilder – kinematografi. Alt dette kunne selges. Ameln ble ansatt med det samme, og Leon ville umiddelbart «vite naar det

³¹⁶ Jølle, *Nansen*, s. 249

³¹⁷ Stavanger Aftenblad 28.09.1912

³¹⁸ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 27.04.1913, SB, Privatarkiv 44:7

³¹⁹ Nansen foreslo en viss student From, Helland-Hansen en av sine assistenter, mens Leon foreslo «Fram»-kapteinen Thorvald Nilsen. Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 10.02.1913, NBO, Brevs. 812:1; Bernt Johannes Birkeland til Bjørn Helland-Hansen 24.08.1912, SB, Privatarkiv 44:1; Leon Amundsen til Roald Amundsen 28.10.1912, NBO, Brevs. 812:3; Thorvald Nilsen til Leon Amundsen 21.10.1912, NBO, Brevs. 812:1

³²⁰ Bernt Johannes Birkeland til Bjørn Helland-Hansen 24.08.1912, SB, Privatarkiv 44:1

³²¹ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 07.05.1913, NBO, Brevs. 812:1

³²² Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 07.05.1913, NBO, Brevs. 812:1; Fridtjof Nansen til Bjørn Helland-Hansen 03.08.1913, NBO, Brevs. 48

³²³ Bernt Johannes Birkeland til Leon Amundsen 26.04.1913, NBO, Brevs. 812:1

vilde passe bedst at han [gjennomførte] det nødvendige Kursus i Optagning af levende Bilder i Stockholm».³²⁴ Der Nansens korrespondanse med brødrene ofte hadde et noe ensidig fokus på oseanografien, visste Helland-Hansen å balansere egne særinteresser i møte med brødrenes finansielle hensyn. Leons forespørsel om å sende Ameln til Stockholm – og dermed vekk fra studiene i Bergen – ble slett ikke møtt med skepsis.³²⁵ Dels skyldtes nok det at Ameln selv hadde interesse for både fotografi og kinematografi, men det kom også av at Helland-Hansen oppfattet at «det fotografiske arbeide ombord vil være saa særdeles viktig for expeditionen og dens senere økonomi».³²⁶

Ameln var en ypperlig kandidat for alle parter, og var selv villig. Problemet var at moren nødig ville se sønnen ta sine sjanser i skruisen. Hensyn til familien var en av grunnene til at studenten Jebsen først hadde trukket seg, og nå gjorde Ameln det samme.³²⁷ Gitt ekspedisjonens risiko og varighet var terskelen for deltakelse høy. Helland-Hansen skrev oppgitt til Nansen: «Dette er jo meget sørgelig og jeg forstaar ikke rigtig, hvad man skal gjøre nu.»³²⁸ Med det måtte Amundsen inn på banen igjen, og Leon telegraferte den omreisende broren umiddelbart: «Ameln deltar ikke Telegraf Instruksjoner.»³²⁹ Ikke bare manglet de fortsatt en oseanograf, men nå manglet de også en foto- og kinematograf. Det gav Helland-Hansen en lysende idé:

[Det er] en tanke til overveielse, om De ikke simpelthen skulde gjøre et forsøk paa at faa en fotograf med paa turen [...] Han vilde kunne overta en del av oceanografisk laboratoriearbeide som Birkelands assistent foruten fotograferingen, og da det maatte antas, at han hadde let for at sætte seg in i det specielt fotografiske vilde han vel kunne faa en del tid til utdannelse ogsaa i de andre ting.³³⁰

Forslaget bar aldri frukter, men Helland-Hansens søken etter kompromiss er interessant på en annen måte, da den står i kontrast til Nansens mer konfronterende involveringer. Dels har dette bakgrunn i ulike oppfatninger av Amundsens personlige ambisjoner. På dette tidspunktet hadde Amundsen nærmest fullstendig trukket seg ut av den vitenskapelige planleggingen, og blitt desto mer engasjert i bemanning, opplæring og innkjøp innenfor

³²⁴ Leon Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 13.11.1913, SB, Privatarkiv 44:7

³²⁵ Se svarbrevet fra Helland-Hansen, Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 15.11.1913, SB, Privatarkiv 44:7

³²⁶ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 16.12.1913, NBO, Brevs. 812:1

³²⁷ Leon Amundsen til Roald Amundsen 03.12.13, NBO, Brevs. 813:3; Om Jebsen: Bernt Johannes Birkeland til Roald Amundsen 16.09.1912, NBO, Brevs. 813:1

³²⁸ Bjørn Helland-Hansen til Fridtjof Nansen 02.12.1913, NBO, Ms.fol. 1924:4; Det var fortsatt et lite håp om at studenten From ennå ville være med, noe som aldri materialiserte seg. I likhet med de andre var han «uvisst om han nu vilde gå med». Fridtjof Nansen til Bjørn Helland-Hansen 26.12.1913, *FNB*, bind 3, s. 216

³²⁹ Leon Amundsen til Roald Amundsen 03.12.1913, NBO, Brevs. 812:3

³³⁰ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 16.12.1913, NBO, Brevs. 812:1; Helland-Hansen foreslo også å utdanne From innen fotografering og kinematografi i Amelns sted.

hans nye satsningsområde: fly.³³¹ Det betyr ikke nødvendigvis at Amundsen ønsket å utradere ferdens vitenskapelige innhold, men at han selv prioriterte andre aspekter av ekspedisjonen. Til tross for at Amundsen åpenbart manglet både interesse og anledning til å sette seg skikkelig inn i havforskningen, manet Nansen ham til å gjøre nettopp dette.³³² Hvorfor var han så opptatt av at akkurat Amundsen måtte utføre dette arbeidet? Det mest åpenbare svaret er at Amundsen overfor Nansen til tider nærmest karikerte seg selv som en seriøs vitenskapelig aktør, og at hans seneste prioriteringer fravek det bildet. Som sitert ovenfor hevdet Amundsen at de «oceanografiske undersøkelser» var de «største og første», men fulgte det aldri opp personlig. Det må ha provosert Nansen. Til Helland-Hansen skrev Amundsen langt mer ærlige brev, som da han returnerte fra Antarktis og meddelte at «silkeflagget jei fik er ført frem. Kanskje vi skal ji det litt luft igjen på den modsatte kant? Skal forsøke».³³³ Noe slikt skrev han aldri til Nansen. Det er ingen tvil om at Amundsen tidvis opptrådte taktisk overfor sistnevnte, men det samme gjorde Nansen tilbake. Det første brevet Amundsen mottok fra Nansen etter ekspedisjonen til Sydpolen var, for å sette det litt på spissen, en oseanografisk skyllebøtte.³³⁴ Kanskje ikke så rart at Amundsen da gikk varsomt frem. I det hele tatt virker det som om kommunikasjonen mellom dem kjørte seg fast i dype spor, hvor både dynamikk og gjensidig forståelse uteble – i alle fall sammenliknet med korrespondansen med Helland-Hansen. I møte med den uløselige problematikken med å finne en villig oseanograf samt Amundsens omprioritering bort fra vitenskapen, barket de to polarkjempene sammen i brevets form vinteren 1913.

Nordover – så langt pengene rekker

I sin nekrolog over Amundsen i *Norsk Geografisk Tidsskrift* skrev Nansen:

Men så er det som han er gått trett [...] Det synes som at nu slukte kampen for å reise de nødvendige midler til hans nye ferder så megen tid og kraft, at det blev mindre tid til den omhyggelige gjennentenkning, planlegning og forberedelse, og dette arbeid måtte for en del overlates til andre.³³⁵

³³¹ Når den tyske luftforskeren Hergesell inviterte Amundsen til å delta på en konferanse i København for å gjenoppta planene om et omfattende, samkjørt meteorologisk program for ferden nordover, meddelte Amundsen kontant: «Hergesell får Birkeland klare. Jeg overlater ham min plass i 'komiteen'.» Roald Amundsen til Leon Amundsen 11.12.1913, NBO, Brevs. 812:1; Tilsvarende, når Amundsen omsider dro til Bergen for å avlegge Helland-Hansen et besøk, var dette kortet ned til knappe åtte dager – dels fordi Amundsen prioriterte å besøke sin eldre bror i Stavanger. I avisene stod det at Amundsen skulle studere, men til Kaptein Nilsen meddelte Leon at Amundsen dro til Bergen «for at discutere Havforskning med Helland-Hansen». Leon Amundsen til Thorvald Nilsen 11.08.1913, NBO, Brevs 812:3; Morgenbladet 15.08.1913; Stavanger Aftenblad 16.08.1913

³³² Se Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 10.02.1913, NBO, Brevs 812:1; Morgenbladet 28.07.1913

³³³ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 08.03.1912, SB, Privatarkiv 44:7

³³⁴ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 24.08.1911, Brevs. 812:1

³³⁵ Fridtjof Nansen, «Roald Amundsen», *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 1928, 2:3-4, s. 144

For på nyåret 1913 ser det ut til at Amundsen rett og slett hadde fått nok. Helt konkret gjaldt det en rekke mindre løfter Amundsen mente å ha mottatt, i muntlig form, fra den forrige statsministeren Jens Bratlie. Disse krevde Amundsen nå innfridd, i det han selv kalte et ultimatum til regjeringen.³³⁶ Til Nansen meddelte han: «Like til denne tid har jei kun arbeidet med fortsættelsen av Framekspeditionen for øie men må jeg nu – indtil alle løfter er indfriet – holde an en stund.»³³⁷ Til Leon gikk han hakket lenger og truet med at ekspedisjonen ville bli «utsat eller – muligens – helt avsluttet».³³⁸ Nansen ble ifølge Leon «høist forundret», da løftene det var snakk om gjaldt «småtteri». ³³⁹ Amundsen satte seg på bakbeina over lovnader om forfremmelser av, og stillinger til, deltakerne til ferden nordover, samt tre dekorasjoner – til kaptein Nilsen og to støttespillere. I sitt svarbrev lanserte Nansen to alternative tolkninger av innholdet:

Deres brev av 26. febr. har bedrøvet mig meget, da jeg derav forstår at De har det ikke godt, er nedstemt og ser livet svart. Jeg tænker mig at disse mange foredrag derover i dette nerveslitende land, har tat også på Deres kræfter og har gjort Dem nervøs og ute av likevegt [...] Slik mener jeg at måtte forklare mig indholdet av Deres brev, som ellers vilde være nokså uforståelig for mig; med mindre da at De er blit lei av hele den kommende ekspedition med Fram, og helst vil opgi den; men da vilde De vel heller si mig det bent ut.³⁴⁰

Med andre ord hadde det enten svartnet for Amundsen, eller så ville han oppgi ekspedisjonen og lette etter en unnskyldning til å gjøre det. De to alternativene – som også kan kombineres i én forklaring – har siden dannet tolkningsrammen for Amundsens ultimatum, med særlig vekt på sviktende motivasjon. Bomann-Larsen beskriver det som et «løsrivelsesforsøk – fra nordpolsekspedisjonen, fra Nansen [...] fra hele det livet som lå fastlåst og urokkelig og ventet på ham».³⁴¹ Wisting tolker på sin side hendelsen mer i retning av ren frustrasjon, som Nansen også vektla mest.³⁴² Da Amundsen hadde spurt deltakerne fra Sydpolsekspedisjonen om de ville fortsette nordover, hadde de alle takket nei. Derimot, som Wisting skriver, endret de fleste ståsted «etter en runde med kreativ overtalelse og betydelige løfter [...] Det var mye [Amundsen] hadde lovet mange, og han skulle sannelig være mann for sine ord».³⁴³ Amundsen hadde i sin «naive vildfarelse», som

³³⁶ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 223

³³⁷ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 26.02.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

³³⁸ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 223

³³⁹ Leon Amundsen til Roald Amundsen 12.03.1913; Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 02.04.1913, *FNB*, Bind 3, s. 190

³⁴⁰ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 02.04.1913, *FNB*, Bind 3, s. 189

³⁴¹ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 233

³⁴² Wisting, *Roald Amundsen*, s. 290

³⁴³ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 288-289

han senere beskrev det, gitt mannskapet en rekke løfter i den tro at myndighetene ville innfri dem.³⁴⁴

Minnetalen fra «Maud»-ekspedisjonens vitenskapelige leder, Harald Ulrik Sverdrup, kaster lys over Amundsens sinnsstemning:

det stod for ham som skrikende uretfærdig, at han blev møtt med skuldertræk og avslag, naar han fremla en plan som, hvis den lyktes, vilde kaste glans over fædrelandet, mens hædersbevisninger strømmed ind og folk kappedes om at vise sig i hans selskap, naar seiren var vundet, slaget slaat.³⁴⁵

Sverdrup skrev også senere at «when funds were not forthcoming from expected sources [Amundsen] was likely to ascribe this to lack of appreciation or even to take it as a personal affront».³⁴⁶ Med det i bakhodet er det mulig å snu det hele på hodet: det faktum at det nettopp var «småtteri» på spill, kan forklare hvorfor Amundsen ble så oppbrakt over at det ikke ble utført. Med et slikt perspektiv svekkes også tesen om at Amundsen brukte dette som påskudd for å droppe ferden, all den tid han fant det innenfor rimelighetens grenser å få løftene innfridd.

Til Nansen svarte Amundsen at «brevet jei skrev til Dem, var, som De sier, avfattet i et meget mørkt øieblik. Alt syntes at tørne sammen på den dag».³⁴⁷ Til Leon sendte han to litt motstridende beskjeder, hvor han først antydte at han i sitt svar hadde avledet Nansen med «knaldbonbons», mens han senere skrev at «[Nansen] hadde ganske ret, når han mente jei var irritert».³⁴⁸ Deretter presiserte han at «min mening om Bratlies opførsel er formet efter en temmelig lang tids forløp. Det var ikke produktet av en sindsstemning».³⁴⁹ Med andre ord hadde han tatt litt vel hardt i, men budskapet var overveid. Debatten som fulgte ser ut til å bekrefte dette. Etter en rekke brev, møter og henvendelser frem og tilbake, endte saken til slutt i avisene. Så seint som i september 1913 debatterte Amundsen «De brudte løfter til Nordpolsfarerne» offentlig med tidligere statsminister Bratlie.³⁵⁰ I mellomtiden hadde Leon fungert som diplomat mellom Amundsen og den nye statsminister Gunnar Knudsen. Sistnevnte var i utgangspunktet uvitende om løftene Brattli skulle ha gitt, men imøtekom brødrene og ba dem papirfeste de konkrete detaljene så han kunne ta saken fatt.³⁵¹ Med disse lovende signalene tok Amundsen opp arbeidet igjen. Til Nansen

³⁴⁴ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 26.02.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

³⁴⁵ Bergens Tidende 03.09.1928

³⁴⁶ Sverdrup, *Roald Amundsen*, s. 26

³⁴⁷ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 26.04.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

³⁴⁸ Roald Amundsen til Leon Amundsen 30.04.1913 og 19.05.1913, NBO, Brevs. 812:1

³⁴⁹ Roald Amundsen til Leon Amundsen 19.05.1913, NBO, Brevs. 812:1

³⁵⁰ Aftenposten 02.09.1913

³⁵¹ Leon Amundsen til Roald Amundsen 06.02.1913 og 01.04.1913, NBO, Brevs. 812:3

telegraferte han med det samme: «Kindly train Oceanographic Observer».³⁵² Uka etter utdypet han: «det nye ministerium har tænkt at opfylde de løfter, det foregående ministerium gav. Jei sentte da straks [telegrammet].»³⁵³ Med det var krisen avverget, i stor del takket være Leon, som ved siden av skytteldiplomatiet hadde meddelt Amundsen at «jeg [...] fortsetter alt Arbeide her uden Forandring».³⁵⁴ At Amundsen overlot visse aspekter av ekspedisjonen til nære støttespillere, hadde tidvis en stabiliserende effekt.

Den følelsesladde brevvekslingen mellom Amundsen, Nansen og Leon har blitt viet mye oppmerksomhet, ikke minst fordi den illustrerer, om enn noe tilspisset, motsetningene og forholdet mellom Amundsen og Nansen. Problemet er at brevene er skrevet med en så høy grad av affekt at det er utfordrende å tolke dem. Dessuten har innholdet vært så forlokkende, at de færreste har undersøkt hva som ledet opp til disse utblåsningene. Brevvekslingen mellom Leon og Amundsen i de to foregående månedene avslører nemlig at det ikke var over disse «småtteriene» Amundsen eksploderte: de var simpelthen dråpene som fikk begeret til å renne over. Saken om dekorasjonene hadde pågått siden september 1912, og Leon hadde vært i en rekke møter med Bratlie siden. Saken dro seg imidlertid ut og Amundsen mistet tålmodigheten. Han og Leon hadde nemlig på uklokt vis, akkurat som med stillingene til mannskapet, lovet å dekorere sønnen til «Fram»-ekspedisjonens største private velgjører, Peter «Don Pedro» Christophersen, med et ridderkors. Nå lå det an til, som Leon skrev, å «bli noget af en Skandale».³⁵⁵ På dette tidspunktet var det svært viktig for brødrene å anerkjenne og opprettholde støtten fra Christophersen. Amundsen hadde allerede spurt Leon om mulighetene for å motta ytterligere statsstøtte, men fikk til svar at de først måtte vente til det var mulig å gjøre et overslag over hva ferden kom til å koste, før de igjen kunne prøve seg hos myndighetene.³⁵⁶ Sett fra Amundsens ståsted var økonomien langt fra sikret, foredragene og boken solgte dårligere enn forventet, og når regjeringen ikke engang fikk ordnet dekorasjonene, hvordan skulle det da gå med den videre statsstøtten Amundsen følte ville bli nødvendig?³⁵⁷ I sin forklaring til Nansen skrev Amundsen: «Skal expeditionen

³⁵² Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 07.04.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

³⁵³ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 14.04.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

³⁵⁴ Leon Amundsen til Roald Amundsen 12.03.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁵⁵ Leon Amundsen til Roald Amundsen 06.02.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁵⁶ Leon Amundsen til Roald Amundsen 07.01.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁵⁷ Inntektene fra boken og foredragene utgjorde i sum bare halvparten av hva Nansen hadde oppnådd etter den første «Fram»-ekspedisjonen. Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 237

fortsætte blir jei nøtt til at søke staten om en ny bevilgning. Efter den erfaring jei nu har – tør jei ikke risikere alt mit eget.»³⁵⁸

Det interessante er at Amundsen allerede hadde satt seg på bakbeina over en måned tidligere. Leon undret seg: «Jeg har Indtryk af at Du ikke selv agter at ofre noget paa Expeditionen videre men simpelt hen at fortøie ‘Fram’ godt i Frisco indtil tilstrekkelige Midler erholdes.»³⁵⁹ Med andre ord: når støtten uteble, hvorfor skulle Amundsen stavre seg alene til verdens ende? Når andre holdt lommebøkene sine lukket, hvorfor skulle han åpne sin? Det virker å ha vært Amundsens tenkemåte i perioden. Leon fulgte opp instruksene: «Financerne[:] Skal stoppe naar Midlerne er opbrugt.»³⁶⁰ Amundsen skulle fortsette nordover, men bare så langt pengene rakk. Denne gangen kom han ikke til å seile fra kreditorene og sette sin stadig minkende lit til hjemlandet, politikerne eller folkemassene. Når han ikke engang hadde lyktes i å omsette kappløpet om Sydpolen, hvordan skulle han da komme økonomisk helskinnet ut av en høyst spesialisert forskningsferd over Polhavet?

Det er opp mot dette bakteppet utblåsningen over «småtteriene» må sees. Amundsen ser til og med ut til å ha vurdert å droppe «Fram», til fordel for et annet skip.³⁶¹ Det ville vært et ekte løsrivelsesforsøk. Om ultimatumet var et forsøk på slippe unna, var det i så fall et svært labert et. For det første var ultimatumet gjensidig bindende, ettersom Amundsen stilte krav for ferdens fortsettelse. Fikk han det han ba om, måtte han nesten dra nordover. For det andre var det relativt enkelt å innfri kravene, og resultatet ble som nevnt gjenopptakelse av foretaket. Det leder til spørsmålet om disse brevene mellom Amundsen og Nansen gir belegg for å hevde at Amundsen helst skulle vært fortsettelsen nordover foruten. Jeg har to innvendinger. For det første har ingen inkludert foranledningen til utblåsningene i regnestykket. På mange måter vitner de negative økonomiske vurderingene Amundsen meddelte Leon om en større motvilje til å gjennomføre prosjektet enn ultimatumet til regjeringen gjør. For det andre mener jeg mange har vært for raske med å konkludere. I tråd med den biografiske illusjon har ultimatumet blitt stående som et bevis for hva Amundsen *egentlig* mente og følte – både før og etter vinteren 1913. Brevene gir absolutt belegg for å si at Amundsen vaklet i viljen, og at ekspedisjonen ikke tiltalte ham i samme grad som før. Spørsmålet er hvor langt dette kan strekkes ut i tid. Amundsen re-dedikerte seg ganske snart til prosjektet, og gav seg ikke før ni år senere, da «Maud»-ekspedisjonen etter hele tre år

³⁵⁸ Roald Amundsen til Fridtjof Nansen 26.02.1913, NBO, Ms.fol. 1924:5

³⁵⁹ Leon Amundsen til Roald Amundsen 21.01.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁶⁰ Leon Amundsen til Roald Amundsen 28.02.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁶¹ Leon Amundsen til Roald Amundsen 09.02.1913, NBO, Brevs. 812:3

fortsatt ikke hadde klart å trenge inn i isen og starte driften. Sett opp imot dette er det tvilsomt å hevde, med bakgrunn i en kort periode i 1913, at Amundsen så å si hadde gitt opp turen for godt.

Én ting episoden faktisk viste var at Amundsen ikke var villig til å stille seg bak forskningsferden på samme måte som han hadde gjort med «Gjøa»- og Sydpolekspedisjonen. Samtidig hadde han ikke vært i økonomisk likevekt siden 1908, og lærdommen av turen sydovert ble at heller ikke denne genererte nok kapital til å sikre fortsettelsen nordover. Med andre ord hadde planen om å finansiere ekspedisjonen over Polhavet med rekorden i syd feilet. Amundsen skyldte på sviktende inntekter, men ønsket om i størst mulig grad å finansiere ekspedisjonen i forkant spilte også inn, ettersom det naturligvis stilte høyere krav til inntektene. Sikkert er det at Amundsen ikke vurderte forskningsferden som et spesielt kommersielt verdifullt foretak, og at han heller ikke interesserte seg nevneverdig for de forestående vitenskapelige resultatene. Igjen er det derfor et spørsmål om hvorvidt det økonomiske hensynet skal sees som en vikarierende forklaring, eller om den var en reell årsak til Amundsens handlinger. I likhet med spørsmålet om avstikkeren til Sydpolen vil jeg hevde at en slik dikotomi er et blindspor. Økonomien kan vanskelig avskrives som en faktor bak Amundsens motiver og handlinger, uansett hvor urimelige disse kan syntes. Nansen antydte denne urimeligheten da han i minnetalen poengterte at «økonomien gav kanskje for mange sorger, uaktet han fikk mere støtte i Norge, både av regjering og storting og av private, enn noen annen før ham».³⁶² Mitt mål her er ikke å avgjøre hvorvidt Amundsen handlet rett eller galt, men å forsøke å forklare hvorfor han handlet som han gjorde – å se saken slik den kan ha fortonet seg for ham. Amundsen var langt fra alene om å holde det norske folket delansvarlig for finansieringen av ferden. Eksempelvis sendte Videnskapsselskapet i Kristiania, representert ved en rekke prominente vitenskapsfolk, en anmodning til regjeringen om å støtte fortsettelsen av ekspedisjonen:

Det er da en æressak for vort folk nu at skaffe ham de midler, som trænges for at han skal kunne gennemføre sin oprindelige plan. Vi tviler ikke om, at vort folk her vil forstaa sin pligt. Og [...] at ogsaa vort folks valgte representanter deler vor opfatning.³⁶³

Det var denne oppfatningen som lå til grunn for Amundsens følelse av å bli sviktet. Berettiget eller ei, er det ingen tvil om at økonomien var og ble en torn i polfarerens side, og

³⁶² Nansen, *Roald Amundsen*, s. 144; Nansens ord er fra 1928. Store deler av statsstøtten Amundsen til slutt mottok ble bevilget først etter 1913, og uttalelsen er derfor langt mindre gjeldende akkurat for hendelsene i 1913.

³⁶³ Videnskapsselskapet i Kristiania til den Kongelige Norske Regjering 09.03.1912, RA, Kirke- og undervisningsdep., 1. Skolekontor D: Eh – 0594

at inntektene etter Sydpolen ikke nådde opp til Amundsens ønske om å betale for ekspedisjonen i forkant.

Vitenskapens rolle på ekspedisjonen nordover

Timingen var nok noe tilfeldig, men den samme dagen som Amundsen forfattet sin forklaring til Nansen, 26. Februar 1913, prydet han forsiden av *Aftenposten* med ordene: «Nordpolen er opdaget, men min plan er uforandret».³⁶⁴ Avisen siterte artikkelen «The North and South Poles: The Steam Boilers of the Earth» som Amundsen fikk trykket i *The American Scandinavian Review* måneden etter.³⁶⁵ Her gjentok han budskapet fra «Plan for en polarfærd» fra 1908, og poengterte at foretaket var viktigere enn noensinne: «The time has surely come when we human beings can no longer be content without knowing even the little planet on which we live.»³⁶⁶ Deretter holdt Amundsen, som i 1908, en liten naturvitenskapelig lektyre i viktigheten av å undersøke og avdekke polarområdenes påvirkning på jordens øvrige klima:

The North Pole and the South Pole have been aptly called the two steam boilers of the earth. If the power they generate were suddenly to cease, all activity on the earth would come to an end. It is a new thought to most of us that life and power come out of the frozen fastnesses of the Poles, and yet it is true.³⁶⁷

Amundsen understreket betydningen av Nansen og Helland-Hansens forskning, men fremhevet også sin egen rolle i fortsettelsen av denne: «It is the Polar Basin that holds the key to the Atlantic Ocean, and without it our knowledge must always remain fragmentary.»³⁶⁸ Det var nettopp dette Nansen med flere hadde investert og assistert i siden 1907. Nok en gang viste Amundsen at han både var klar over hva som var ventet av ham fra det norske vitenskapelige miljøet, og at han var villig til å gjennomføre det. Hvorvidt Nansen eller Helland-Hansen hadde medvirket til artikkelens utforming, slik som tilsynelatende var tilfellet med «Plan for en polarfærd», er uvisst. Gitt gjengivelsen av budskapet i *Aftenposten* er det imidlertid rimelig å anta at de begge kjente til innholdet. Et par uker senere mottok altså Nansen forklaringen fra Amundsen om ultimatumet til

³⁶⁴ *Aftenposten* 26.02.1913

³⁶⁵ Amundsen, «The North and South Poles: The Steam Boilers of the Earth», *The American Scandinavian Review*, Mars 1913; Det kan virke som om *Aftenposten* ble tilsendt artikkelen før den faktisk ble trykket i det amerikanske tidsskriftet, ettersom avisen refererte til artikkelen før den forelå i mars-nummeret.

³⁶⁶ Amundsen, *The North and South Poles*, s. 5

³⁶⁷ Amundsen, *The North and South Poles*, s. 6

³⁶⁸ Amundsen, *The North and South Poles*, s. 7

regjeringen, et budskap som etter artikkelen må ha fremstått som en kontrabeskjed.³⁶⁹ Ikke rart Nansen var høyst forundret.

Artikkelens innhold, publiseringskanal og timing er alle interessante. Amundsen var for øyeblikket på en langvarig foredragsturné i Amerika, og «Fram» skulle som nevnt komplementeres i San Fransisco før endelig avreise. I tillegg gikk det rykter om at skuta skulle seiles gjennom den snart fullførte Panamakanalen som første sivile eller utenlandske skip, noe som ville spare ekspedisjonen for den risikofylte og fem måneder lange seilturen rundt Kapp Horn. For øyeblikket var det derfor minst like viktig å promotere i Amerika, som i hjemlandet. Endelig var flere av Amundsens private velgjørere nordmenn bosatt i utlandet, og valget av det skandinavisk-amerikanske tidsskriftet bør sees som et ledd i strategien om å bevege det nasjonale engasjementet også utenfor Norge.

Hva tidspunktet angår er det ikke helt lett å bli klok på. Akkurat når artikkelen er forfattet er usikkert, men som vist hadde Amundsen satt seg på bakbeina allerede i januar. Om Amundsen virkelig lette etter et påskudd til å droppe ekspedisjonen gir publiseringen av artikkelen liten mening. Den er langt mer forståelig om ultimatumet og frustrasjonen overfor politikere og fraværende støtte i Norge leses bokstavelig. Amundsen hadde for øyeblikket snudd hjemlandet ryggen og lette nå etter støtte andre steder. Ja, faktisk raljerte han overfor Leon at han var tilbøyelig til å søke amerikansk statsborgerskap.³⁷⁰ I artikkelen var det likevel ingen anklager, men snarere en varm appell til alle skandinavere i utlandet:

And last, because nearest my heart, I wish to thank the many Scandinavians – for I wish to think of them all as standig together; racial differences look small when seen from the Poles – who are always the first to greet me and the last to wish me Godspeed, who with their often slender means are ever the most generous, and who never fail me, whatever port the *Fram* is seeking.³⁷¹

Dette gjaldt åpenbart ikke politikerne i hjemlandet. Om den stadige debatten om dekorasjonene skrev Amundsen til Leon: «Jeg er lutlei igrunden av det hele – og mine kjære landsmænd. Løfter, løfter og løfter igjen – det er alt.»³⁷² Kanskje sier det varme innlegget om den skandinaviske generøsiteten først og fremst noe om hvordan Amundsen ønsket eller forventet at han og ekspedisjonen skulle bli mottatt.

At Amundsen lette etter alternative inntektskilder og markeder, betyr ikke at truslene hjemover om å utsette eller oppgi ferden var tomme, men det svekker tesen om at

³⁶⁹ Både Leon og Nansen ser ut til å ha mottatt sine versjoner av ultimatumet 12. Mars. Leon Amundsen til Roald Amundsen 12.03.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁷⁰ Roald Amundsen til Leon Amundsen 01.04.1913, NBO, Brevs. 812:1

³⁷¹ Amundsen, *The North and South Poles*, s. 10

³⁷² Roald Amundsen til Leon Amundsen 01.04.1913, NBO, Brevs. 812:1

Amundsen forsøkte å løsrive seg fra hele prosjektet. Hovedbudskapet i artikkelen var også at ekspedisjonen var minst like viktig, om ikke mer, enn tidligere. Til norske aviser uttalte Amundsen at han «ansaa det som heldig, at han ikke kom avsted i 1910, ti nu er apparatene saa forbedret, at der kan haabes paa ganske anderledes værdrifulde resultater».³⁷³ Dersom Amundsen absolutt ikke ville nordover, var relanseringen av ekspedisjonen og understrekingen av dens vedvarende betydning snodige prioriteringer, særlig med tanke på at artikkelen ble publisert nøyaktig samtidig som ultimatumet overfor de norske politikerne ble forfattet.

«Is it worth while? [...] Are the results such as to justify the enormous expenditure of human energy and the wealth consumed by Polar expeditions?»³⁷⁴ Slik åpnet Amundsen artikkelen. At han selv syntes det hele var verdt det, overrasket nok ingen. Han var imidlertid ikke alene om å stille spørsmålet. Tidlig i 1913 hadde Amundsen vært på besøk hos den tidligere amerikanske presidenten Theodore Roosevelt, som siden var blitt en eventyrlysten ekspedisjonsleder.³⁷⁵ Hva de snakket om er uvisst, men det er neppe tilfeldig at de i hver sin artikkel i mars 1913 åpnet med å drøfte spørsmålet om hvorvidt polarekspedisjoner var verdt kostnadene. I innlegget «Is polar exploration worth while» frontet Roosevelt det samme argumentet som Amundsen, at akkumulasjon av kunnskap – uspesifisert som sådan – var et edelt nok mål til å rettferdiggjøre kostnadene.³⁷⁶ Roosevelt kunne fortelle at «[people] who are not interested in knowledge as such [...] possess limited imaginative power».³⁷⁷ Mer interessant var derimot vurderingen han gjorde av fremtidige polarekspedisjoner:

This is not to say that all exploration in the future should be like polar exploration in the past. It was highly desirable from the standpoint of geographical knowledge that we should know what the Poles are like. A decade ago we did not know. Now we do. [...] There is no particular point in visiting either pole again, no particular reason for another 'dash' toward either pole; but there is ample room for extensive, unquestionably toilsome, and even dangerous scientific work.³⁷⁸

Det var innenfor denne oppfatningen Amundsen nå måtte promotere ekspedisjonen. Heldigvis var ståstedet det samme som han hadde tatt i 1908, da han insisterte på det

³⁷³ Stavanger Aftenblad 21.08.1913

³⁷⁴ Amundsen, *The North and South Poles*, s. 5

³⁷⁵ Leon Amundsen til Roald Amundsen 01.02.1913, NBO, Brevs. 812:3; Roosevelt var én av lederne på «the Roosevelt – Rondon Scientific Expedition» hvor målet var å kartlegge den såkalte «River of Doubt» i Brasil. I 1914 publiserte Roosevelt ekspedisjonsberetningen «Through the Brazilian Wilderness» om sine opplevelser i den brasilianske jungelen.

³⁷⁶ Theodore Roosevelt, «Is polar exploration worth while», *The Outlook* 01.03.1913. Her gjengitt fra *The Works of Theodore Roosevelt*, Volume 14 (New York: Charles Scribner's sons, 1924): s. 584-588

³⁷⁷ Roosevelt, *Is polar exploration worth while*, s. 585

³⁷⁸ Roosevelt, *Is polar exploration worth while*, s. 586, 588

sterkeste at han ikke ville delta i noen rekordjakt. Nå var det ingen rekord å jakte, og dermed stod den vitenskapelige målsettingen igjen ganske alene. Det er noe av det paradoksale med artikkelen og hele prosjektet, at vitenskapen ble mer fremtredende samtidig som Amundsen ble mindre interessert i denne. Nansen fant det nok forunderlig og anbefalte at Amundsen tok seg tid til studiene «som jeg tror vil være meget nyttig for Dem og gjøre den hele ekspedisjonen ganske anderledes interessant for Dem selv end den ellers vilde være».³⁷⁹ Det er lett å tenke ut fra dette at det ikke var en forskningsferd Amundsen først og fremst ville lede, men det kan ikke automatisk slutes ut fra hans manglende interesse for selv å sitte på skolebenken. For om den vitenskapelige målsettingen ikke appellerte nevneverdig til ham personlig, utgjorde vitenskapen en av de aller viktigste funksjonene på ekspedisjonen: sysselsetting.

Som nevnt i andre kapittel var lediggang ifølge Amundsen roten til alt ondt, og han anså det som lederens oppgave å unngå slike situasjoner. Vitenskapelig arbeid hadde vist seg å være et effektivt remedie for lediggang under både «Gjøa»-ekspedisjonen og det oseanografiske prøvetoktet i 1910. I «The North and South Poles» forklarte Amundsen hvorfor behovet for meningsfull sysselsetting under isdriften over Polhavet var større enn ved andre ekspedisjoner:

In the Antarctic regions the time passed all too quickly; we hardly knew how to make it reach to our numerous tasks of hut building, hunting, preparing food and laying depots. During our North Polar trip, on the contrary, we shall be cooped up interminably in the tiny ship, and I shall face the most difficult task of an Arctic explorer, to keep the minds of his men occupied and their fingers busy.³⁸⁰

På isen over Polhavet var nemlig ordinære adspredelsesoppgaver som jakt, ski- og sledeturer og kartlegging ute av bildet. Det fantes få dyr så langt mot nord, og gitt isens bevegelser var faren for å ikke finne tilbake til «Fram» igjen for stor til å bevege seg i noen betydelig retning unna skipet. Det fikk som nevnt den utålmodige Vilhjalmur Stefansson erfare da jaktlaget han ledet ble skilt fra det fastfrosne ekspedisjonsskipet «Karluk» under The Canadian Arctic Expedition. I tillegg utelukket livet på isen en rekke vitenskapelige grener, som geologi, zoologi og – en av Amundsens favoritter fra «Gjøa»-ekspedisjonen – etnografi.³⁸¹ Selv med omfattende meteorologiske og oseanografiske arbeidsoppgaver ville det derfor bli

³⁷⁹ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 10.02.1913, NBO, Brevs. 812:1

³⁸⁰ Amundsen, *The North and South Poles*, s. 8

³⁸¹ Det kunne utføres magnetiske observasjoner underveis, men gitt isens bevegelser ville målingene inneholde en betydelig feilmargin. Disse burde heller tas fra land, der systematiske observasjoner kunne utføres uten

much opportunity for his majesty, the Prince of Darkness, to find mischief for our idle hands to do [...] With this in view all my men are now engaged in acquiring some new trade. One is learning bookbinding [...] Another is learning watchmaking, another tailoring, another shoemaking.³⁸²

Hva sysselsettingen angår, kan ikke Roland Huntfords bastante påstand om at «vitenskap [aldri] betydde noe annet for [Amundsen] enn et nødvendig onde» være mindre treffende: Vitenskapen var et nødvendig *gode* – spesielt under den arktiske isdriften.³⁸³

Dette var langt fra noen ny innsikt for verken Amundsen, mannskapet eller støttespillerne hans. Gjennom de to foregående ekspedisjonene hadde Amundsen gjort seg den erfaringen at det særlig gjaldt å bruke ulike arbeidsoppgaver som en måte å fysisk adskille mannskapet på. For å unngå at deltakerne gikk rundt og trakk hverandre på tærne ble de skolert og sysselsatt i varierte emner, som helst skulle utøves i separate arbeidsrom. I isen ville dette bli mer utfordrende ettersom de i større grad var sentrert rundt «Fram», men fordelene med de vitenskapelige oppgavene var at disse krevde flere hender i sving av gangen. Det var med andre ord ikke bare slik at Amundsen var avhengig av vitenskap for å sysselsette det øvrige mannskapet – vitenskapsfolkene var tilsvarende avhengig av arbeidskraft. Da meteorologen Vilhelm Bjerknes i 1909 oppfordret Amundsen til å satse større på det meteorologiske feltet, presiserte han også hvilken betydning arbeidet ville ha for mannskapet:

Denne Seilads med Drager og Balloner vil være noget for hver Mand ombord, ikke bare for Videnskabsmændene. Alle følger med Spænding Dragens eller Ballonens Flugt i Luften. [...] Dette Arbeide med Luftens Udforskning vil bringe et Liv og en Afveksling, som nok kan trænges til Opmuntring under den uendelig langsomme Drift gennem Isen.³⁸⁴

Tilsvarende skrev Helland-Hansen til Leon at det nok var ønskelig å «lære opp endel av folkene til det mere automatiske arbeide; det vil visst bli godt for folkene ogsaa».³⁸⁵ Mannskapet ytret seg tilsvarende positivt om sysselsettingen. På spørsmål om han ikke fryktet «det arktiske humør», svarte islosen Helmer Hanssen at «efter alle de videnskapelige opgaver at dømme faar hver mand sikkert hænderne fulde av arbeide».³⁸⁶

Når det er sagt, er det viktig å fremheve at vitenskapen inngikk som en del av et større sett av arbeidsoppgaver. Dels var dette helt naturlig, da det fantes en rekke andre oppgaver

påvirkende variabler fra instrumentet selv. Når det gjelder geologien er det klart en geolog ville være viktig om ekspedisjonen skulle finne nye landområder. Sannsynligheten for det var ifølge Nansens teorier små – Polhavet er som nevnt ekstremt dypt – og for Amundsen var det helt utelukket at en geolog skulle gå mer eller mindre arbeidsledig i fem til syv år om de ikke oppdaget noe.

³⁸² Amundsen, *The North and South Poles*, s. 8-9

³⁸³ Huntford, *Scott og Amundsen*, s. 74

³⁸⁴ Morgenbladet 13.06.1909

³⁸⁵ Bjørn Helland-Hansen til Leon Amundsen 01.10.1912, NBO, Brevs. 812:1

³⁸⁶ Tromsø Stiftstidende 27.04.1910

knyttet til mer praktiske behov, som matlaging, vedlikehold og hundepass. Samtidig var det åpenbart at ikke alle kunne holde på med vitenskapelig oppgaver, selv på en forskningsferd. Det ville nok resultert i mange kokker og mye søl, et direkte brudd på Amundsens prinsipp om adskillelse. Det var her de øvrige fagene større deler av mannskapet var blitt skolert i spilte inn. For Amundsen gjaldt det å finne oppgaver som både var praktiske og adspredende på samme tid. Fotografi var et slikt fag, skomakeri et annet. Leon skrev for eksempel i jakten på en oseanografisk assistent at «den bedste Combination vilde være Læge og Oceanograf i en Person» – eller en «altmuligmand» som brødrene likte å kalle det.³⁸⁷ Harald Ulrik Sverdrup beskrev fremgangsmåten treffende:

In selecting his men, [Amundsen] apparently looked for one particular characteristic: resourcefulness [...] He established a strict daily routine broken by festive occasions during which he more than anyone else knew how to create a congenial atmosphere.³⁸⁸

Det er i dag kjent at Amundsen selv også kunne spre dårlig stemning, men når han satte seg ned bak pianoet ombord i «Fram» og spilte favorittlåten «In the Shade of the Old Apple Tree» var han utvilsomt i sitt ess. Tilsvarende var biblioteket, grammofonen og måltidene viktige ingredienser i en vellykket ekspedisjon. Etter å ha vært på havforskningskurs hos Helland-Hansen i 1908 skrev Amundsen: «Også det storartede, at vi så vel fik forbundet det nyttige med dette behagelige – ja, se det er en kunst, som igrunnen så få kjender til.»³⁸⁹ Det var denne kunsten Amundsen mente enhver ekspedisjonsleder måtte mestre, og for driften over Polhavet var vitenskapen den beste leverandøren for både nyttige og adspredende oppgaver. Det er et nærmest fullstendig oversett aspekt i polarlitteraturen, hvor vitenskapen først og fremst beskrives som et middel for å motta statsstøtte – eller som en særinteresse Nansen presset på Amundsen. Tvert imot kan det hevdes at Amundsen ville ha inkludert vitenskapelige oppgaver selv uten statsstøtte. Nettopp dette forsøkte han å få til, som jeg viser i neste kapittel, ved å fullfinansiere den høyst vitenskapelig orienterte «Maud»-ekspedisjonen med egne midler.

Gjenopptagelse av Nordpolen

I litteraturen om Amundsen er det i hovedsak to hendelser som har blitt stilt i motsetning til vitenskapen: avstikkeren til Sydpolen, og den senere overgangen til fly. Problemstillingen er den samme i begge tilfeller, at dette var mål og metoder Amundsen prioriterte over vitenskapelig arbeid. I likhet med avgjørelsen om å gå til Sydpolen skal jeg derfor

³⁸⁷ Leon Amundsen til Roald Amundsen 09.02.1913, NBO, Brevs. 812:3

³⁸⁸ Sverdrup, *Roald Amundsen*, s. 26

³⁸⁹ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 16.09.1908, SB, Privatarkiv 44:7

gjennomgå Amundsens første planer med flyene og undersøke om ikke dikotomien mellom vitenskap og rekord eller sensasjon er noe overdrevet også her. For når Bomann-Larsen for eksempel skriver at Amundsen ikke egentlig ville fortsette nordover, legger han til: «I hvert fall ikke på denne måten.»³⁹⁰ Med det mener han at Amundsen ikke ville på *forskningsreise*, men antyder samtidig at Amundsen kunne tenkt seg nordover om dette innebar fly. For Bomann-Larsen er overgangen til luften Amundsens forsøk på å

heve [seg] over Nansen [...] Så viktig var det for Roald Amundsen å befri seg fra Fridtjof Nansens lånte pelskostyme – å få sagt at han var en pionér, en foregangsmann fullt på høyde med landsmannen.³⁹¹

Det er ikke usannsynlig, men det er også mulig å tenke seg en annen forklaring. Siden den gang har polarekspedisjoner nærmest utviklet seg til en sportsgren, hvor det kappes om å finne nye måter å gjenoppdage polpunktene på. Om polarekspedisjoner siden 1990-tallet skriver Matti Goksøyr i *Norsk Polarhistorie* at «det som var gjort kunne gjøres enda mer ekstremt og spesielt enn tidligere».³⁹² Med sin satsning på fly var Amundsen med på å starte denne trenden.³⁹³ Peary hevdet å ha nådd polpunktet med hundesleder, men ingen hadde sirklet høyt over det i et fly.³⁹⁴ Den første flyturen på norsk jord fant sted i 1910, og da med svensken Carl Cederström bak spakene.³⁹⁵ Når Amundsen allerede i 1913 var nær å sikre Cederströms deltakelse i ferden nordover, illustrerer det hvor nytt, spennende og sensasjonelt forslaget var.³⁹⁶ Mengden avisoppslag fra perioden om Amundsens planer med flyene er overveldende, og peker i retning av at dette, i likhet med kappløpet til Sydpolen, var et forsøk på å sikre seg en historie å selge. Inntektene etter Sydpolen hadde ikke satt Amundsen i stand til å finansiere fortsettelsen i forkant, og han var derfor igjen avhengig av noe sensasjonelt. Med flyene vekket han interessen for polpunktet, og økte dermed foretakets kommersielle verdi.

³⁹⁰ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 248

³⁹¹ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 248

³⁹² Goksøyr, *Kappløp i gamle spor*, s. 312

³⁹³ Til sammenlikning hadde flere forsøkt å nå polen med luftskip, men da mens den ennå var uopptatt. Amundsen ble senere den første til å utføre dette, med luftskipet «Norge N1». Samtidig hadde kappløpet til Sydpolen også innebåret en stor diskusjon om ulike måter å reise på, hvor både hund, ponni, reinsdyr og motorslede inngikk. Peary tok i sin tid opp kampen med «Fram», med den dampdrevne isbryteren «Roosevelt». For ham var det et poeng at mens «Fram»s isdrift hadde vært en passiv affære, skulle «Roosevelt» på særdeles aktivt vis brøyte seg vei nordover – ikke med, men på tross av isen. Robinson, *The Coldest Crucible*, s. 129

³⁹⁴ Det er på sin plass å presisere at det heller ikke denne gangen var et uttalt mål om å nå polpunktet, men at ryktene om det i seg selv fungerte som et enormt kommersielt trekkplaster. Senere var ikke Amundsen først og fremst opptatt av å nå polpunktet, men å gjennomføre det han kalte den transpolare flukt – tvers over hele polarbassenget. Se Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 351

³⁹⁵ Friedman, *Appropriating the weather*, s. 72

³⁹⁶ Se korrespondanse mellom Leon Amundsen og Carl Cederström i oktober 1913, NBO, Brevs. 812:3

Amundsen kjøpte først to fly, og planla å utdanne opptil fire ekspedisjonsmedlemmer som piloter, seg selv inkludert.³⁹⁷ Flyene fungerte med andre ord i likhet med vitenskapen også som sysselsetting. I tillegg var det stadig snakk om å ha med en erfaren pilot, i første rekke Cederström. Han trakk seg etter å ha fått kalde føtter på grunn av reisens varighet.³⁹⁸ Akkurat hva Amundsen så for seg å oppnå med flyene i skruisen kom det motstridende meldinger om, også fra ham selv. Mediene spekulerte naturligvis i det lengste:

Roald Amundsen siger disse ord [...] med en slik betoning, at de i hans mund, ved den forsigtighed, han pleier at bruge, vil sige saa meget som, at «driver ikke 'Fram' over Polen, sætter jeg mig med kaptein Doxrud og flyver til den».³⁹⁹

Leon fremhevet på sin side at flyene var til rekognosering, noe også kaptein Nilsen understreket betydningen av:

Fra 'Fram's tønne kan man jo ikke se saa særlig vidt. Med et aeroplan derimod kan man paa et par timer farte over svære strekninger og fra en betydelig høide faa glimrende oversigt. Paa den maade kan 'Fram' navigeres op gennem raaker og klarer og komme meget længer nordover end om vi bare havde tøndemanden at stole paa. Ja, det kan gjerne fri os for et helt aar i isen.⁴⁰⁰

Utsikten til å korte ned ekspedisjonen appellerte naturlig nok til alle involverte. Amundsen uttalte seg også om bruk av flyene til rekognosering, da

slædereiser [...] ville være umulige, fordi vi ikke kan være sikre paa at finde 'Fram' igjen. Hensigten er først og fremst at gaa høit op og se saa langt som mulig for at orientere os over terrænet [...] Dette er meget viktigere end det at naa selve Nordpolen som folk snakker saa om. Det har jo meget mindre at si.⁴⁰¹

Den siste bemerkelsen er gjenkjennelig fra tiden før Sydpolsekspedisjonen, den dels tvetydige appellen til både vitenskap og geografisk måloppnåelse. *Aftenposten* rapporterte tidligere i 1913 at Amundsen hadde uttalt at «hvis isdriften ikke fører os lige til Nordpolen, vil det blive en meget stor skuffelse for os. Men det skal dog ikke hindre os fra at naa vort maal. Jeg har besluttet at tage aeroplan med».⁴⁰² Allerede dagen etter meddelte den samme avisen at Amundsen svarte «at han ikke brød sig særlig om, hvorvidt han naaede polen eller ei. Han drog ud væsentlig for at studere luftens og vandets strømninger».⁴⁰³ Amundsen var på dette tidspunktet på turné i Amerika, og sitatene stammer fra avisene der. Troverdigheten deres er derfor så som så, men de føyer seg likevel inn i rekken av motstridende

³⁹⁷ Aftenposten 23.07.1913

³⁹⁸ Aftenposten 11.10.1913

³⁹⁹ Aftenposten 17.08.1913

⁴⁰⁰ Aftenposten 29.08.1913; Trondhjems Adresseavis 10.04.1913

⁴⁰¹ Trondhjems Adresseavis 21.08.1913

⁴⁰² Aftenposten 12.02.1913

⁴⁰³ Aftenposten 13.02.1913

meldinger.⁴⁰⁴ At han igjen kunne appellere i begge retninger viser at han med flyene hadde satt polpunktet på dagsordenen igjen. Dette var flyenes fremste bidrag til ekspedisjonen.

Ikke dermed sagt at et polbesøk med hunder og slede nå var fullstendig verdiløst, eller at Amundsen var fremmed for tanken å være den første som hadde stått på begge polene – det være seg med slede eller fly. I et brev til Amundsen responderte Leon på ryktene om at broren nå skulle ha fattet interesse for arktisk flyving:

Aeroplan. Det er vel ikke Meningen at Du selv vil benytte dette til Fremstødet; jeg tror mere paa Hunde, Ski og Slæder og synes ikke Du bør gaa fra det System. Men en flink Flyver til Recognoseringen vilde naturligvis være godt at ha med.⁴⁰⁵

Dette er den eneste primærkilden jeg kjenner til fra denne perioden hvor et fremstøt mot polpunktet overhodet nevnes. Måten Leon refererer til et slikt forsøk på, i bestemt form, tyder på at det fortsatt var i Amundsens tanker å avlegge polen et besøk.

Så kan det spørres om ikke satsingen på flyene fant sted på tross av, eller på bekostning av, vitenskapen. Det ligger derimot ingen automatikk i dette, og heller ingen motsetning. I sin bok om meteorologen Vilhelm Bjerknes viser Robert Marc Friedman hvor sentral luftforskningen ble for flyverkunsten, og vice versa.⁴⁰⁶ Når Cederström utførte den første flyturen i Norge i 1910, deltok nettopp Bjerknes i planleggingen av «the scientific, sporting and social aspects of the occasion».⁴⁰⁷ Det er ingen tvil om at Amundsen interesserte seg mer for flyene enn for oseanografien. Likevel var ikke dette nødvendigvis til hinder for vitenskapen. Som vist var det ønskelig for alle involverte parter, Amundsen inkludert, å overlate ansvaret for oseanografien til en bedre kvalifisert kandidat.⁴⁰⁸ På et lovende tidspunkt inkluderte mannskapslista meteorologen Birkeland, oseanografstudenten og fotografen Ameln, samt legen og magnetikeren Edmonds.⁴⁰⁹ Amundsen kan vanskelig alene klandres for at de to sistnevnte meldte avbud, og at jakten på andre villige norske kandidater

⁴⁰⁴ Amundsen sendte også en rekke motstridende meldinger til Leon vedrørende flyene. Først meddelte han referanse til de amerikanske avisene at «Aeroplan er bare amer. tull!», før han to uker senere instruerte Leon per telegram: «offentliggjøre intet aeroplane». Akkurat hvorfor Amundsen gikk frem på denne måten er uvisst, men en mulighet er at han ikke ønsket publisitet rundt flyene før det var overveid og bestemt at de skulle inkluderes. For med det samme ryktene begynte å gå, meldte en rekke flyvere seg som frivillige til ekspedisjonen. Det var på Leons meddelelse om at Cederström ønsket å delta at Amundsen svarte at det hele bare var tull. Se Leon Amundsen til Roald Amundsen 13.02.1913 og 20.02.1913 (Amundsens svar er påskrevet de opprinnelige brevene), NBO, Brevs. 812:1; Roald Amundsen til Leon Amundsen 27.03.1913, samme sted.

⁴⁰⁵ Leon Amundsen til Roald Amundsen 13.02.1913, NBO, Brevs 812:1

⁴⁰⁶ Friedman, *Appropriating the weather*, s. 67-68

⁴⁰⁷ Friedman, *Appropriating the weather*, s. 72

⁴⁰⁸ Med forbehold om at brødrene Amundsen nok var mest opptatt av å få avløst Roald, mens Helland-Hansen og Nansen var mer opptatt av kvaliteten på den som skulle avløse ham.

⁴⁰⁹ Aftenposten 30.05.1913

viste seg fruktesløs. Fraværet av en skikkelig oseanograf ombord utgjorde et større hinder for forskningen enn flyene noensinne kunne gjøre.

Oppsummering

Amundsen hadde dratt til Sydpolen blant annet med et håp om at rekordbesøket ville finansiere ekspedisjonen nordover. Til å begynne med var prognosen god, men verken foredragene eller bokutgivelsen brakte de inntektene Amundsen hadde forespeilet seg. Forskningen i drivisen ville neppe produsere tilstrekkelige inntekter til å dekke sin egen kostnad, og ifølge Amundsen viste staten begrenset godvilje mot prosjektet. Amundsen instruerte derfor Leon om å stoppe når midlene var oppbrukt. Selv dedikerte han seg i økende grad til foredragene, og i minkende grad til de vitenskapelige forberedelsene. Det utgjør den store forskjellen fra perioden før turen til Sydpolen, hvor Amundsen sammenlagt tilbrakte flere måneder hos Helland-Hansen. Ellers var planen uforandret, også hva et eventuelt fremstøt mot polpunktet gjaldt. Basert på brevet fra Leon ser dette ut til å ha vært på programmet, selv uten flyene. Det var altså ikke slik at et besøk til polpunktet ad tradisjonelle metoder var fullstendig verdiløst, men sensasjonelt var det ikke lenger.

Det var her flyene kom inn i bildet. Roosevelt hadde uttalt at det ikke var noe poeng i å besøke polpunktene igjen. Riktignok var det sett fra et mer vitenskapelig verdisyn, men den gamle presidenten tenkte nok ikke i det øyeblikket på muligheten av å gjenoppdage polpunktet ved bruk av nye metoder. Siden har det gått sport i den slags, og med flyene var Amundsen med på å starte denne trenden. Kan hende var maskinene aldri tiltenkt noen annen funksjon enn rekognosering, men selve utsikten til å fly over polen – og det bare tre år etter den første flyturen på norsk jord fant sted – var nok til å gjøre polpunktet verdifullt igjen både for media og folkemassene – og for Amundsen selv.

Så er det et spørsmål om dette nødvendigvis fant sted på tross av, eller på bekostning av vitenskapen. Hva flyene angår er det et motsetningsforhold Bjerknes tilsynelatende ikke opererte med. Det var heller ingen direkte motsetning mellom polpunktet og vitenskapen, ettersom et fremstøt mot polen verken ville avkorte eller endre det vitenskapelige programmet nevneverdig. Innelåst i isen ville forskningsbasen «Fram» drive over de samme havstrekningene med eller uten en fly- eller sledetur nordover. Gitt at Amundsen gav Nansen og Helland-Hansen muligheten til å utdanne en kvalifisert oseanograf, er det heller ikke rimelig å si at Amundsen neglisjerte de vitenskapelige aspektene ved ekspedisjonen. Tvert imot ville det være en fordel. Da Nansen i sin tid forlot «Fram» og satte kursen mot

nord, mistet ekspedisjonen sin eneste vitenskapsmann. Med Amundsen løst fra de vitenskapelige oppgavene utgjorde det påtenkte fremstøtet ingen tilsvarende trussel mot det vitenskapelige programmet. Amundsens vegring mot å sette seg på skolebenken ble først og fremst problematisk når det verken lyktes Helland-Hansen, Birkeland eller Nansen å oppdrive en villig og kompetent kandidat.

Alt dette er viktig å ha i bakhodet når Amundsens ultimatum overfor regjeringen behandles. Som vist bør «småtteriet» forstås som dråpene som fikk begeret til å renne over. Amundsen hadde allerede satt seg på bakbeina i januar og proklamert: nordover – så langt pengene rekker. Nansen antydte i minnetalen at holdningen var urimelig, ettersom Amundsen mottok betydelig støtte. Spesielt ydmyk oppførsel var det ikke, men Amundsen var langt fra alene om å holde hjemlandet – både folket og deres valgte representanter – delansvarlige for finansieringen av ekspedisjonen. Denne oppfatningen lå til grunn for den skuffelsen han åpenbart følte, og som han tok personlig. Ultimatumet til regjeringen og krangelen med Nansen vedrørende dette, har av mange blitt brukt som belegg for å hevde at Amundsen helst skulle vært foruten fortsettelsen nordover. Det var utvilsomt sant i de første månedene i 1913, men deretter re-dedikerte han seg til prosjektet, og stod ved det i de følgende ni årene. Brevene fra Nansen bidro utvilsomt til re-dedikasjonen, men det er et spørsmål om hvor mye de kan strekkes til å omfavne, både i periodene før og etter.

Endelig var Amundsen denne gangen åpen om viktigheten av det vitenskapelige programmet for sysselsettingen av mannskapet. Det var langt fra noe nytt for Amundsen, og selv vitenskapsfolkene rundt ham hadde oppfordret til å bruke vitenskapelige oppgaver som adspredelse helt fra prosjektets begynnelse. Ikke bare var det prekært at mennene ikke gikk ledige, vitenskapsfolkene trengte også arbeidskraft. Om ikke den vitenskapelige mål-oppnåelsen interesserte Amundsen direkte, var han helt avhengig av vitenskap som sysselsettende middel. Det gjaldt særlig på isen over Polhavet, hvor en rekke andre adsprende oppgaver – og flere vitenskapelige – var utelukket. Etter Amundsens syn mestret en god leder kunsten å kombinere det nyttige med det behagelige, og her spilte vitenskapen en meget sentral rolle. Viktig var det også at arbeidet produserte noe faktisk. Det gikk igjen i alle Amundsens sysselsettende oppgaver, også i de vitenskapelige. Det, og ikke nødvendigvis hans personlige interesse, var drivkraften bak det møysommelige arbeidet han allerede i en årrekke hadde nedlagt for Nansen og det norske vitenskapelige miljøet som omgav og støttet ham.

5 En lang og brokete vei mot Polhavet

Etter å ha vaklet i viljen vinteren 1913, rettet Amundsen igjen blikket nordover mot Polhavet, med luftige tanker om hva arktisk flyving kunne tilføre ekspedisjonen. Året etter tvang en serie uheldige hendelser Amundsens fokus ned fra skyene, idet han måtte innse at ekspedisjonen ikke bare måtte utsettes, men kanskje også skrinlegges. Så brøt verdenskrigen ut. Om Amundsen ikke ønsket seg nordover, fikk han nå servert tidenes mulighet til å oppgi ferden. Likevel valgte han, ut av ruinene av den tredje «Fram»-ekspedisjonen, å realisere prosjektet med sin egen nybygde polarskute, «Maud». Spørsmålet er hvorfor. I polarlitteraturen fremstilles «Maud»-ekspedisjonen i hovedsak som en pliktetappe overfor Nansen, noe som impliserer at Amundsen fortsatt ikke ville nordover. Om det var tilfellet, er det store spørsmålet ikke hvorfor Amundsen realiserte ekspedisjonen, men hvorfor han ikke benyttet seg av den skakkjorte situasjonen som oppstod i 1914, til å slippe unna.

Problemstillingen «hvorfor Maud?» står sentralt i dette kapittelet. Da Amundsen seilte nordover i 1918, var det uten fly, som leder for en geofysisk forskningsferd. Dermed gav han seg i kast med nettopp den type ekspedisjon han i 1909 hadde vegret seg for å gjennomføre. Hva var annerledes denne gangen? I stor kontrast til innstillingen fra 1913, da han ikke ønsket å bruke mer av sine egne penger, forsøkte han nå å selv finansiere hele ekspedisjonen – uten hjelp fra staten. Samtidig fortsatte samarbeidet med de vitenskapelige miljøene, og forskningsprogrammet var mer omfattende enn noensinne. Dette utfordrer påstanden om at Amundsen inkluderte vitenskap først og fremst for statsstøtten, og at han helst skulle vært forskningen foruten.

I dette kapittelet viser jeg først at Amundsen fikk en gylden mulighet til å oppgi prosjektet nordover, men lot være å gripe den. Så kommer spørsmålet om hvorfor «Maud». Det dreier seg i stor grad om hvorfor Amundsen var villig til å starte over nesten helt fra begynnelsen, men også om hvorfor ekspedisjonen forble en seriøs forskningsferd – uten fly. I tredje underkapittel undersøker jeg statsbidragene Amundsen mottok gjennom hele perioden, og prøver å slå fast både vitenskapens rolle for finansieringen generelt, og Amundsens helomvending vedrørende bruken av egne midler. Til sist ser jeg nærmere på de vitenskapelige forberedelsene til «Maud»-ekspedisjonen, og finner heller ikke her noen tegn på at Amundsen forsøkte å begrense det vitenskapelige programmet. Tvert imot lyktes det ham endelig å ansette en vitenskapsmann nummer to, slik han hadde forespurt helt siden 1912.

En gylden mulighet

Etter en rekke uheldige hendelser, ankom «Fram» Horten i juli 1914. Bare to uker senere brøt Den første verdenskrig ut. Det så ut til å være spikeren i kista for den tredje «Fram»-ekspedisjonen. I kjølvannet av Sydpolsekspedisjonen hadde «Fram» først blitt liggende i Buenos Aires i påvente av videre forberedelser, før det ble forsøkt å få skuta gjennom den nesten ferdigbygde Panama-kanalen. Det hele viste seg å bli en kostbar blindvei: stadige jordras hindret passasje, og både skute, last og mannskap var skadelidende i det tropiske klimaet.⁴¹⁰ Ikke bare måtte ekspedisjonen utsettes nok en gang, med forespeilet avgang 1915. I tillegg var tilstanden ombord var så dårlig, at kaptein Nilsen fikk ordre om å returnere «Fram» til Norge.⁴¹¹ Den forrige utsettelsen, høsten 1912, hadde kommet etter forslag fra Nansen, grunnet fraværet av en oseanograf. Denne gangen skyldtes det bokstavelig talt forfall. «Fram» trengte grundig ettersyn og reparasjon, ekspedisjonen måtte provianteres på nytt og mannskapet måtte understøttes i mellomtiden. Amundsen gikk derfor ut i norske aviser og la ferdens skjebne i statens hender:

Jeg vil med det første fremkomme med et andragende til Stortinget om bidrag til at dække endel av omkostningerne [...] Hvis Stortinget – efter hvad ekspeditionen har gjort og fremdeles er villig til at sætte ind – ikke finder at ville yde mig bidraget – vel, saa vil jeg ikke klage [...] Men da er det ogsaa fra min side slut.⁴¹²

Holdningen minner om ultimatumet Amundsen sendte til regjeringen året før, vedrørende dekorasjonene og stillingene. Ved en nærmere titt på søknaden Amundsen nå sendte, er det åpenbart at intensjonen var å få tilslag, ikke å få avslag og dermed påskudd for å droppe ekspedisjonen. Den totale kostnadsrammen var anslått til 400.000 kroner, og Amundsen søkte Stortinget om å bidra med halvparten:

Kr. 150.000 herav kunde utbetales i aarlige bidrag paa kr. 30.000 i fem aar, første gang i budgetaaret 1915 – 16. De resterende kr. 200.000 garanterer jeg. Likesaa garanterer jeg mulige overskridelser.⁴¹³

Med andre ord hadde Amundsen endret innstilling fra året før, hvor han hadde gitt Leon inntrykket av at han ikke aktet å bruke noe av sine egne midler på ekspedisjonen. Til *Aftenposten* uttalte han nå at «selv vil jeg naturligvis strække mig længst mulig med mine private midler».⁴¹⁴ I et annet intervju modererte han dette noe, men det virker som om

⁴¹⁰ Thorvald Nilsen til Roald Amundsen 18.07.1912, 21.10.1912 og 07.10.1913, NBO, Brevs. 812:1

⁴¹¹ Roald Amundsen til Thorvald Nilsen 29.03.1914, NBO, Brevs. 812:1

⁴¹² Stavanger Aftenblad 28.03.1914

⁴¹³ Roald Amundsen til «Regjeringen», udatert, Brevs. 812:1

⁴¹⁴ Aftenposten 28.03.1914

Amundsen var mer innstilt på å gjennomføre enn året før, utsettelsen til tross.⁴¹⁵ Kirkedepartementet, som behandlet søknaden, fant «paa det bedste at maatte anbefale ogsaa nærværende adragende til indvilgelse», og i Stortinget var det bare to som stemte imot forslaget.⁴¹⁶ Med det var fortsettelsen sikret et godt stykke på vei, men lite visste Amundsen hva sommeren 1914 hadde i vente.

Ved krigsutbruddet bekreftet Amundsen at ekspedisjonens avgang ble utsatt enda et år, til sommeren 1916. Skadene på «Fram» hadde sitt å si, men *Aftenposten* fremhevet at det med krigen ville «blive umulig at faa et komplet udstyr af flyvemaskiner og materiel dertil, et departement, som Roald Amundsen lægger særlig megen vegt paa».⁴¹⁷ Dessuten spurte enkelte aviser om det nå, i møte med krigssituasjonen, ikke var det beste om Amundsen frasa seg den økonomiske støtten han nettopp hadde mottatt fra staten. Amundsen svarte at dersom myndighetene ba om å heve bevilgningen, ville han etterkomme dette, men inntil videre ville han «gjøre alt for at komme afgaarde saa tidlig som mulig».⁴¹⁸ Til Helland-Hansen skrev han

skulde du dumpe på meddelelser om den berømte og længst påbegynte Framfærd – ja kanskje mest berømt herfor – så ber jei dei at behandle [de på] skeptisk måte. Jeg ser dagens og delvis gårsdagens aviser opsætter exp. Til 1916 [...] selvom helvete erklærer os krig [...] skal vi dog avsted i 1915. Nu er jei jagu lei av at vente.⁴¹⁹

Bare dager etter ga han likevel avkall på bevilgningen, og *Aftenposten* meddelte at «dermed maa [ekspedisjonen] anses som definitivt opgivet».⁴²⁰ Amundsen løste mannskapet fra kontraktene og forberedte seg på å selge unna proviant og utrustning.⁴²¹ Usikkerheten rundt skadeomfanget på «Fram» og reparasjonskostnadene knyttet til dette var stor. Med andre ord stod ekspedisjonen uten skip, mannskap og kapital. Hva nå?

Den håpløse situasjonen har fått enkelte til å spørre seg hva verdenskrigen egentlig la en hindring for. I sin biografi stiller Wisting spørsmålet: «Kom skuddene i Sarajevo beleilig for Roald Amundsen?»⁴²² Implikasjonen er, inspirert av Bomann-Larsens kjente fokus på kvinnene i Amundsens liv, at «verdenskrigens utbrudd [kom] som bestilt», ettersom

⁴¹⁵ «Men for mig gjælder det baade at sikre mig selv og dessuten til en viss grad sætte mig istand til at hjælpe mine kamerater, saa de ikke skal staa paa bar bakke ved hjemkomsten.» Stavanger Aftenblad 28.03.1914

⁴¹⁶ *Aftenposten* 22.05.1914; Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 219

⁴¹⁷ *Aftenposten* 24.08.1914

⁴¹⁸ *Aftenposten* 26.08.1914

⁴¹⁹ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 25.08.1914, SB, Privatarkiv 44:7

⁴²⁰ *Aftenposten* 29.08.1914

⁴²¹ Stavanger Aftenblad 02.09.1914

⁴²² Wisting, *Roald Amundsen*, s. 300

Amundsen ikke ønsket «å forlate forelskelsens rus».⁴²³ Amundsen hadde møtt og falt hodestups for en gift kvinne. Forholdet til Kristine Elisabeth Bennett kom til å prege Amundsen sterkt i årene som fulgte. Likevel er argumentet om at han ikke ville nordover grunnet henne lite overbevisende. Amundsen hadde gitt fra seg støtten fra Stortinget, sagt opp mannskapet og dokksatt den utslitte, statseide polarskuta «Fram». Verdenskrigen dro seg ut. Om det fantes et påskudd for å oppgi ferden, var det nå. Glem ultimatumet i 1913, glem blindveien i Panama. At Amundsen ikke oppgav ekspedisjonen i 1914, er rett og slett bemerkelsesverdig, ikke minst med tanke på den manglende motivasjonen året før. Forholdet til Bennett endret heller ikke ved dette. Sant nok unnet Amundsen seg kvalitetstid med sin elskede, men som Wisting motstridende nok skriver bare sider tidligere, sådde Amundsen «ingen tvil om opprettholdelsen av løftet til Nansen og den videre ferden».⁴²⁴ Amundsen gikk ut og tilbakeviste *Aftenpostens* spekulasjon om at han ved å frasi seg statsstøtten hadde oppgitt ekspedisjonen.⁴²⁵ Nå gjaldt det å få gjort et overslag på reparasjonskostnadene av «Fram». Dersom disse var innenfor rimelighetens grenser, var prosjektet fortsatt i live.

Utover høsten 1914 viste det seg som fryktet at skadene var omfattende, og at det ville bli dyrt. Selv ikke denne muligheten brukte Amundsen til å skrinlegge prosjektet: «Skulde jeg senere bestemme mig for ikke at reparere ‘Fram’, vil jeg dog have betonet, at min Nordpolsexpedition ikke dermed er opgivet. Den staar og falder ikke med ‘Fram’.»⁴²⁶ Med det lanserte han muligheten for å gjennomføre ekspedisjonen med et annet fartøy. Tre måneder senere, i februar 1915, kunne *Aftenposten* meddele at Amundsen

efter et sikkert forlydende skal have henvendt sig til enkelte norske skibsverfter og forhørt sig om betingelser for bygning af en ny, kraftig isskude af dimensioner noget mindre end ‘Fram’ [...] Det ligger derfor nær at antage at ‘Fram’ har seilet sin sidste tur i isregionerne omkring polerne.⁴²⁷

Turen hjem fra Argentina ble «Fram»s siste reis. For Amundsen innebar det at han nærmest måtte starte om igjen. Krigen satte ekspedisjonen delvis på vent, og det gav Amundsen tid til både romantikk og sosialt liv. Wisting og Bomann-Larsen tolker dette som et tegn på at Amundsen ikke ville ut i isen igjen. Spørsmålet er da hvorfor Amundsen fortsatt forsøkte å realisere ekspedisjonen, når han hadde et historisk godt påskudd til å la være.

⁴²³ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 305

⁴²⁴ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 299

⁴²⁵ *Aftenposten* 30.09.1914

⁴²⁶ *Aftenposten* 21.11.1914

⁴²⁷ *Aftenposten* 03.02.1915

Hvorfor «Maud»?

I 1918, mens verdenskrigen ennå pågikk, snek Amundsens flunkende nye polarskute «Maud» seg nordover langs norskekysten med driften over Polhavet som mål. Slik ble Amundsens «Plan for en polarfærd» fra 1908 omsider realisert, og vitenskapelig sett ble det til slutt en stor suksess, til tross for verken utførelsen eller selve driften gikk helt etter planen.⁴²⁸ Selve ekspedisjonen faller utenfor denne oppgaven, men dens tilblivelse er sluttproduktet av Amundsens over ti år lange arbeid med å gjenta Nansens bedrift fra den første «Fram»-ekspedisjonen. For med unntak av at «Maud» seilte opp i isen via Nordøstpassasjen heller enn Beringstredet (startpunktet for driften i isen var mer eller mindre det samme, spørsmålet gjaldt transportetappen dit), var det den samme ekspedisjonen, med de samme målene og metodene, som Amundsen først planla i 1908. «Maud»-ekspedisjonen avgikk nemlig i 1918 uten fly, med ski, hunder og sleder som eneste fremkomstmiddel.

Det er overraskende, gitt fokuset Amundsen, mediene og publikum hadde hatt på flyene helt siden 1913. I februar 1917 ble foretaket rett og slett omtalt i *Aftenposten* som en «aeroplansfærd til Nordpolen».⁴²⁹ Uavhengig av hvilke aspekter av ekspedisjonen Amundsen gledet seg mest til, var det en overdrivelse. Ferden var fortsatt beregnet til å vare i minst fire år. Sammenliknet kunne en flytur over polen i prinsippet gjennomføres på bare noen få timer. En slik prestasjon ville selvsagt ha skapt de største overskriftene, men ville bare ha utgjort en liten del av ekspedisjonen som helhet. I et senere intervju spøkte Amundsen med at «det kan jo hænde at vi ogsaa – som tidsfordriv! – finder paa at ta en liten avstikker op til selve Nordpolen».⁴³⁰ Det var en av Amundsens etterhvert så klassiske underdrivelser av egen interesse for å nå polpunktet, men i utsagnet plasserte han den «lille avstikkeren» i faktisk størrelse til de vitenskapelige undersøkelsene. Det var utvilsomt ikke disse som interesserte Amundsen mest, men vitenskapen ville like fullt utgjøre en hoveddel av ferden, dag ut og dag inn, uavhengig om Amundsen nådde polpunktet eller ikke. Dette var han fullstendig klar over, og som meningsfylt arbeid og sysselsettende middel var vitenskapen det fremste vern mot den lange polarnatten. Den norske filosofen Peter Wessel Zapffe blir ofte sitert på sin beskrivelse av «Maud»-ekspedisjonen, som han hevdet endret seg «fra et raid gjennom Polhavet til hverdagens anonyme dont i videnskapens tjeneste».⁴³¹ Det er bare delvis treffende, ettersom vitenskapens kanskje viktigste oppgave for Amundsen

⁴²⁸ Friedman, *Nansenismen*, s. 155

⁴²⁹ *Aftenposten* 06.02.1917

⁴³⁰ *Dagbladet* 23.06.1918

⁴³¹ Peter Wessel Zapffe, *Spøk og alvor* (Oslo: Pax, 1998), s. 92

var å sørge for at dagene nettopp ikke ble for anonyme.⁴³² Denne viktigheten kom av at Amundsen visste så altfor godt at dette ikke var et raid, men en tålmodighetsprøve av de sjeldne. Derfor var – og er – betegnelsen *forskningsferd* den mest treffende for «Maud»-ekspedisjonen, selv når de påtenkte flyene tas med i bildet.

I forrige kapittel argumenterte jeg for at Amundsen med flyene fant en måte å gjenoppdage polpunktet på. I løpet av krigsårene kom han derimot med svært sprikende uttalelser om hvorvidt han skulle ha med fly eller ikke. Amundsen drømte åpenbart om å nå polen ad luften og arbeidet med det for øye, men praktiske forhold ser ut til å ha hindret realiseringen. Både plassproblematikk, økonomi og knapphet på ledige flyvere i krigstiden ble listet opp som hindringer.⁴³³ Den franske polfareren Charles Rabot uttalte på sin side at «den virkelige grund er vel heller, at Amundsen er opmerksom paa, at kulden vil være generende for aeroplan-motorene».⁴³⁴ Hva som enn lå bak, var det den klassiske kombinasjonen av hunder og sleder Amundsen brakte ombord. I 1910 hadde han dratt til Sydpolen under påskudd av at en forskningsferd ikke var økonomisk gjennomførbar uten kommersiell utsikt til noe mer enn å være tredjemann på polen. Senere fant han med flyene en alternativ måte å ferdes i de arktiske egne på, som utvilsomt vekket publikums interesse. Da han seilte nordover uten fly i 1918, begav han seg ut på nettopp den type ekspedisjon han hadde vegret seg for å gjennomføre i 1909. Hva var annerledes denne gangen?

Jeg vil peke på tre faktorer. For det første hadde Amundsen omsider akkumulert en betydelig egenkapital, ikke gjennom foredrag eller boksalg, men med suksessfull aksjeinvestering i norsk skipsfart under krigen.⁴³⁵ Det ledet ham til å drømme om å fullfinansiere hele ekspedisjonen og til å bygge sitt eget ekspedisjonsfartøy. Grunnet dyrtiden under krigen måtte han likevel ty til statsstøtte, men kontrasten var stor til situasjonen i 1909, da Amundsen seilte lånt skute og satset på å betale for seg i ettertid. Nedenfor gjør jeg en mer inngående økonomisk analyse av de ulike statsbidragene og egenfinansieringen av ekspedisjonen nordover. Her er det tilstrekkelig å påpeke at Amundsens økonomiske utgangspunkt i 1918 gjorde ham langt mindre avhengig av en kommersiell sensasjon enn tilfellet var i 1909, ettersom han i større grad kunne betale i forkant. For det andre hadde Frederick Cooks angivelige besøk på Nordpolen blitt stemplet som en ren bløff, og flere spekulerte i hvorvidt det samme var tilfellet med Robert Peary. Kanskje var ikke Nordpolen

⁴³² Jeg skriver «delvis treffende» fordi det er riktig at lufta gikk ut av ballongen for Amundsen underveis, og at den manglende geografiske progresjonen fikk Amundsen til å satse fullt og helt på fly istedenfor.

⁴³³ Nordisk Tidende 22.11.1917

⁴³⁴ Aftenposten 10.06.1916

⁴³⁵ Amundsen, *Nordostpassasjen*, s. 15

nådd likevel? Før avreisen i 1918 skrev *Dagbladet* ironisk: «Baade Cook og Peary har været der før, om ikke andet saa i hvertfald i fantasien.»⁴³⁶ Dersom Amundsen kunne bli den første til å *dokumentere* et besøk på Nordpolen – så godt det lot seg gjøre med datidens midler – er det ikke urimelig å anta at de som allerede betvilte Peary ville ha utropt Amundsen som polpunktets egentlige oppdager. Den tredje faktoren dreier seg om tid og alder. Med et mulig unntak av Sydpolekspedisjonen hadde Amundsen arbeidet for å realisere ekspedisjonen i ti år, og selv hadde han rukket å bli 47 år gammel før han omsider seilte nordover med «Maud». Allerede i 1914 hadde han som vist ytret overfor Helland-Hansen at han var grundig lei av å vente. I 1918 hadde han et bedre økonomisk utgangspunkt enn noen gang før, og egen skute. Dessuten hadde ingen dokumentert at de faktisk hadde vært på Nordpolen. Helst skulle han nok hatt med fly, men viktigere var det tross alt å komme seg avsted og omsider gjennomføre planen fra 1908.

Relatert til disse tre faktorene er spørsmålet om i hvilken grad «Maud»-ekspedisjonen bør sees som en oppfyllelse av «løftet til Nansen» – som et rent pliktløp. Særlig har biografiene om Amundsen hevdet at dette var nærmest den eneste grunnen til å dra nordover.⁴³⁷ En slik oppfatning er også å finne innenfor den historiefaglige retningen, blant annet i *Norsk Polarhistorie*.⁴³⁸ Tesen impliserer at Amundsen egentlig ikke ville nordover, og at det først og fremst var Nansen som befalte ekspedisjonen gjennomført. Wisting skriver at i kjølvannet av suksessen på Sydpolen var det kun én mann som brydde seg om Polhavet – Nansen.⁴³⁹ Som vist i tredje kapittel stemmer ikke dette: Amundsen proklamerte selv umiddelbart at han skulle nordover, og både mediene og publikum startet en omfattende kronerulling for å finansiere fortsettelsen. Med den kontroversielle kursendringen hadde Amundsen satt seg selv i en prekær situasjon overfor langt flere enn Nansen. Løftet var også adressert til hele den norske offentligheten, ettersom det var en rekke bidragsytere og enkeltskjebner Amundsen hadde satt på vent i 1909. Det er riktig at Nansen var både spesielt interessert og dypt investert i foretaket, og at han spilte en markant rolle i Amundsens liv. Ekspedisjonen over Polhavet var bindeleddet mellom dem i årevis.⁴⁴⁰ Likevel er det for lett å anta at Amundsen spyttet inn nærmest hele sin nyervervede formue og ofret flere år av sitt gjenværende liv kun basert på pliktfølelse overfor Nansen.

⁴³⁶ *Dagbladet* 23.06.1918

⁴³⁷ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 232-233; Wisting, *Roald Amundsen*, s. 314

⁴³⁸ Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 217; Næss, *De tre store*, s. 165

⁴³⁹ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 255

⁴⁴⁰ Friedman, *Amundsen, Nansen, and the question of science*, s. 151

Sistnevnte hadde jo skrevet i 1913: «Med mindre [...] De er blitt lei av hele den kommende ekspedition med Fram, og helst vil opgi den; men da vilde De vel heller si mig det bent ut.»⁴⁴¹ Dette var før bomturen til Panama, før «Fram»s siste reis og før verdenskrigen. Tidlig i 1913 var det Amundsens personlige motivasjon Nansen fryktet ville sette en strek for utforskingen av Polhavet. Etter krigsutbruddet var ekspedisjonen nærmest avvirket av økonomiske, praktiske og situasjonsbetingede årsaker.⁴⁴² Oppga Amundsen det hele på dette tidspunktet, kunne han vanskelig klandres i samme grad som tidligere. Meg bekjent har ingen verken stilt eller besvart spørsmålet hvorfor Amundsen ut av ruinene av den tredje «Fram»-ekspedisjonen valgte å realisere det hele med «Maud». Forklaringen om «løftet til Nansen» er utilstrekkelig fordi den forutsetter at Amundsen ikke ville nordover, noe han i 1914 hadde en historisk mulighet til å slippe unna.

Alternative forklaringer har vært lansert, blant annet det nevnte forholdet til Bennett. Bomann-Larsen spekulerer i hvorvidt Amundsen dro nordover i en slags tro om at han ved å erobre Nordpolen samtidig ville vinne hennes hjerte.⁴⁴³ Wisting legger mer vekt på at Amundsen først dedikerte seg til ekspedisjonen etter at han hadde fått avslag hos den gifte Bennett.⁴⁴⁴ Problemet er at Amundsen aldri virker til å ha lagt fra seg prosjektet. Som vist forhørte han seg om muligheten til å bygge en ny skute ganske umiddelbart etter at skadeomfanget på «Fram» ble kjent.⁴⁴⁵ Denne sonderingen fant sted etter at Amundsen hadde returnert statsstøtten på 200.000 kroner, og før han hadde forsterket egenkapitalen sin gjennom skipsaksjer – med andre ord mens finanseringen var ekstremt usikker. En mer interessant forklaring stammer fra et brevsitat Bomann-Larsen viser til i sin biografi, hvor Amundsen begrunnet hvorfor han dro ut: «Saken er den at jeg absolutt ikke har noe å gjøre hjemme!»⁴⁴⁶ Utsagnet henspiller riktignok på avslaget han fikk av Bennett, men det belyser også et mer generelt trekk ved Amundsen: Polarekspedisjoner var og ble hans lidenskap livet ut. Selv etter at han ifølge seg selv avgikk med pensjon etter zeppelin-turen over Nordpolen i 1926, skal han ha overveid å lede en amerikansk-finansiert etnografisk

⁴⁴¹ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 02.04.1913, *FNB*, Bind 3, s. 189

⁴⁴² Det kan argumenteres for, som Nansen gjorde i sin minnetale i 1928, at Amundsens manglende motivasjon hadde skyld i uhellene som fulgte i årene mellom Sydpolsekspedisjonen og verdenskrigen. Samtidig må det sies at «Fram»s tilstand hadde vært tvilsom helt siden han overtok skuta i 1908, at gjennomseilingen av Panama-kanalen ville vært en suksess om den stod ferdig som avtalt, og at Amundsen naturlig nok ikke hadde noen kausal effekt på utbruddet av verdenskrigen. Skyldig eller ikke, hadde Amundsen i 1914 definitivt dette påskuddet flere hevder han hadde lett etter i 1913 med ultimatumet overfor den norske regjeringen.

⁴⁴³ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 233, 257, 265

⁴⁴⁴ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 306; Se også Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 255

⁴⁴⁵ Bomann-Larsen hevder på sin side at prosjektet lå brakk i perioden mellom skadeomfanget ble kjent høsten 1914 og «gjenopptakelsen [...] to år senere». Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 255

⁴⁴⁶ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 306

ekspedisjon til Beringstredet.⁴⁴⁷ Det er fort gjort å glemme at det tross alt var Amundsen som tilbake i 1907 hadde rettet blikket nordover. Etter triumfen i syd var det for ham et naturlig mål å gi det norske silkeflagget «litt luft igjen på den modsatte kant», som han skrev til Helland-Hansen.⁴⁴⁸ Det fantes med andre ord også gode grunner til å relansere prosjektet etter krigsutbruddet, selv uten fly. Løftet til Nansen var bare én av flere drivkrefter bak «Maud»-ekspedisjonens tilblivelse, og Amundsen innsats og oppofrelse kan vanskelig alene forklares utfra pliktfølelse. Så kan det stilles et kontrafaktisk spørsmål om Amundsen ville dratt avsted dersom Bennett hadde gitt ham sin hånd. Når hun ikke gjorde det, nølte i alle fall ikke Amundsen med å lede en forskningsferd nordover, og det helst *uten* statsstøtte!

Vitenskap og finansiering

I begynnelsen av 1913 satte Amundsen seg, som vist i forrige kapittel, på bakbeina og nektet å bruke mer av sine egne midler. Fire år senere forsøkte han selv å fullfinansiere hele prosjektet. Det er en helomvending som krever nærmere undersøkelse. Med det for øye skal jeg her analysere statsbidragene Amundsen mottok i de ulike forberedelsesfasene av ekspedisjonen nordover, og dessuten kontrastere disse med de kanadiske myndighetenes finansielle og politiske involvering i The Canadian Arctic Expedition.

I Amundsens tilfelle var det han, som leder for et privat foretak, som søkte staten om delfinansiering. Som tidligere nevnt returnerte Amundsen fra «Gjøa»-ekspedisjonen med 80.000 kroner i gjeld – halvparten av den totale kostnaden – hvorpå Stortinget bevilget 40.000 i støtte. I retur fikk staten det innsamlede materialet fra turen. Etter det var betingelsene for innvilgelse stadig de samme. I 1917 ble det formulert slik i Stortinget:

Ligesom ved de tidligere bevilgninger til expeditionen anbefaler departementet at ogsaa denne bevilgning gives under forudsætning af, at det forbeholdes Universitetet af det indsamlede materiale at udtage til sine samling og til andre videnskabelige norske institutioner de gjenstande, som maatte have videnskabelig interesse. Det vil endvidere være en forudsætning for bevilgningen, at mulige overskridelser bliver staten uvedkommende.⁴⁴⁹

Det var altså det vitenskapelige materialet som legitimerte støtten. Ikke dermed sagt at andre hensyn, som nasjonalt samhold eller internasjonalt ry, ikke spilte en viktig rolle for representantene på tinget. Ifølge Narve Fulsås var det først og fremst nasjonal ære staten og

⁴⁴⁷ Skattum, *Roald Amundsen som geografisk opdager*, s. 173

⁴⁴⁸ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 08.03.1912, SB, Privatarkiv 44:7

⁴⁴⁹ Aftenposten 30.03.1917; Forutsetningene er nærmest identiske med det første bidraget til oppussingen av «Fram» i 1909. Se Indst. S. Nr. 33, RA, Kirke- og undervisningsdep., 1. skolekontor D: Eh - 0594

private bidragsytere investerte i.⁴⁵⁰ På Stortinget og i Amundsens søknader var vitenskap likevel det uttalte formålet.

Den neste bevilgingen var de omtalte 75.000 til oppussing av den lånte polarskuta «Fram» i 1908 – et bidrag som viste seg å ikke strekke til. Derfor fikk Amundsen etter rekordbesøket på Sydpolen etterbetalt 36.350 for istandsettelsen, og ytterligere 100.000 til fortsettelsen nordover. Før avreise i 1910 hadde Stortinget avslått en ekstrasøknad på 30.000.⁴⁵¹ Etter «sportsfærden» i syd var altså givergleden tilbake. Forutsetningen for bevilgningen gjaldt fortsatt det vitenskapelige materialet, men det er åpenbart at det nasjonale engasjementet rundt rekorden hadde mer å si for bevilgingen enn det oseanografiske tverrsnittet over Syd-Atlanteren. Det tyder på som Fulsås hevder, at vitenskapen først og fremst *legitimerte* statsbidragene, mens interessen for forskningsresultatene i beste fall var sekundær. Stortinget var for eksempel lite behjelpelige med å finansiere bearbeiding og publisering av innsamlet vitenskapelige materiale. Det var tilfellet etter både den andre «Fram»-ekspedisjonen og «Maud»-ekspedisjonen.⁴⁵² Dels kom nok det av at bidragene var definert som engangsutbetalinger og at ekspedisjonene var dyre nok i seg selv, men noe stort statlig engasjement for de vitenskapelige resultatene er vanskelig å spore. Faktisk var det tilsynelatende enklere å få støtte til nye, spennende ekspedisjoner enn til å ferdigstille arbeidet fra de som allerede var utført. Sånn sett kan det hevdes at engasjementet også bak de statlige bidragene var godt fundert i det mer sensasjonelle – der hvor det nasjonale æresutbyttet definitivt var størst.⁴⁵³

Kontrastene til den statlige finansieringen og politiske involveringen i The Canadian Arctic Expedition er stor. Ekspedisjonslederen Vilhjalmur Stefansson hadde opprinnelig skaffet seg økonomisk støtte øremerket geografisk utforskning og etnografi, fra to private institutter i USA.⁴⁵⁴ Da han henvendte seg til kanadiske myndigheter for ytterligere midler, tilbød de intet mindre enn å fullfinansiere ekspedisjonen, gitt at han sa fra seg støtten fra amerikanerne og lovet å plante det britiske flagget – og kun dette – på eventuelle nye landområder.⁴⁵⁵ Nordkysten av Canada var lenge regnet som *terra incognita*, og en rekke

⁴⁵⁰ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 179-180

⁴⁵¹ Roald Amundsen til Kirke- og Undervisningsdepartementet 30.12.1909, NBO, Brevs. 812:3

⁴⁵² Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 208; Robert Marc Friedman, *The expeditions of Harald Sverdrup: Contexts For Shaping an Ocean Science* (San Diego: Scripps Institution of Oceanography Archives, 1994), s. 18

⁴⁵³ Fulsås, «En æressag for vor nation», s. 209

⁴⁵⁴ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 6-8

⁴⁵⁵ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 9

utforskere, Amundsen inkludert, hadde satt sine respektive navn på kartet. Nå ønsket kanadiske myndigheter å hevde seg territorielt i området og gikk derfor tungt inn i Stefanssons ekspedisjon, ikke bare finansielt, men også politisk. I tillegg presset direktøren for departementet The Geological Survey of Canada gjennom et kraftig utvidet vitenskapelig program, og bemannet foretaket med et stort antall vitenskapsfolk fra statlige rekker.⁴⁵⁶ Alt dette innebar at myndighetene fikk en aktiv rolle også i utførelsen av ekspedisjonen, noe som slett ikke var tilfellet med Amundsen. Utover den svært løse betingelsen om at universitetet hadde førsterett på det vitenskapelige materialet, stod Amundsen fritt til å disponere midlene på den måten han fant det best. Ingen krav ble stilt verken til det vitenskapelige programmet eller bemanningen. Riktignok lå det visse uskrevne føringer i grunnlaget for innvilgelse, ettersom Amundsen hadde søkt støtte til en vitenskapelig ekspedisjon, men det var en særdeles løs ramme – som Amundsen forholdt seg ytterligere løst til. Avstikkeren til Sydpolen og Stortingets positive reaksjon på denne, bevitner nettopp dette.

Når Amundsen tidlig i 1913 sa seg uvillig til å bruke mer av sine egne midler, er det nærliggende å tenke at han ønsket seg statlige bidrag mer i retning av hva Stefansson fikk. På det tidspunktet hadde Amundsen altså mottatt et bidrag på 100.000 kroner for fortsettelsen, noe som utgjorde én tredjedel av den antatte kostnadsrammen på minst 300.000 på daværende tidspunkt. Det var et betydelig bidrag, men likevel ikke større enn at velgjøreren Christophersens samlede utlegg oversteg statsstøtten.⁴⁵⁷ Tilsvarende brakte den såkalte «nationalsubskripsjonen» – den private kronerulling i kjølvannet av kappløpet med Scott – inn over 100.000 kroner. I sum så det derfor lyst ut, i alle fall før den første utsettelsen fant sted høsten 1912, denne som Nansen anbefalte grunnet fraværet av en skikkelig oseanograf. Mest sannsynlig var det opprinnelige estimatet nok engang for lavt, for allerede i mars 1913 uttalte Amundsen at ekspedisjonen ville koste minst 700.000 kroner.⁴⁵⁸ Meg bekjent finnes det ingen god økonomisk oversikt over regnskapet fra perioden. Poenget her er å påpeke at de stadige sprekkene i budsjettet, spesielt knyttet til utsettelsene, innebar at statsbidragene utgjorde en stadig mindre andel av den totale

⁴⁵⁶ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 10

⁴⁵⁷ Akkurat hvor mye Christophersen bidro med er uvisst. Han påtok seg å dekke alle utgiftene knyttet til «Fram» under Sydpolesekspedisjonen og frem til skuta ankom San Fransisco. Enkelte i samtiden estimerte totalsummen til å nærme seg 200.000 kroner, noe som ble tilbakevist av nære støttespillere av Amundsen. Jeg har forholdt meg til det laveste estimatet, på over 100.000. Se Fredrikstad Tilskuer 13.03.1912; Morgenbladet 19.06.1911.

⁴⁵⁸ Aftenposten 06.03.1913

kostnadsrammen. Det var en naturlig følge av Stortingets andre betingelse for bevilgning, nemlig at «mulige overskridelser bliver staten uvedkommende».⁴⁵⁹

Det står igjen i sterk kontrast til den kanadiske ekspedisjonen. Sammenliknet med pengebruken under den denne var Amundsen en sann representant for den sparepolitiske bondepolitikken i hjemlandet. Stefansson var nemlig av den kanadiske regjeringen blitt overlevert flere blanke sjekkhefter, noe han benyttet seg av ganske ukritisk.⁴⁶⁰ Under ekspedisjonen – som til stadighet endret form og retning – kjøpte han blant annet et nærmere tosifret antall skip og fartøy. Totalt kostet ekspedisjonen den kanadiske staten over to millioner norske kroner, over en periode på fem år.⁴⁶¹ Det var slike scenarioer norske myndigheter ønsket å unngå. Samtidig innebar Stortingets betingede engangsbetrag at de kun i liten grad fikk innflytelse over Amundsens disposisjoner, om de da i det hele tatt ønsket seg det. For der kanadiske myndigheter innlemmet Stefanssons ekspedisjon i arbeidet for en politisk agenda, var det i Norge først og fremst det vitenskapelige miljøet som ønsket å benytte seg av polfarerne. Når Nansen, Helland-Hansen eller Bjerknes involverte seg i Amundsens ekspedisjoner var det på eget initiativ, med vitenskapelige snarere enn politiske målsetninger. Det skapte et varig trekantforhold mellom Amundsen, myndighetene og det vitenskapelige miljøet, som innebar en litt annen dynamikk enn tilfellet var i Canada, der vitenskapen var tettere knyttet til politikken. Den norske dynamikken kom som nevnt særlig til syne ved finansering, behandling og publisering av det vitenskapelige materialet, hvor de vitenskapelige miljøene ble sittende alene med både interessen og ansvaret. For Amundsens del var én av to betingelser for bevilgning nettopp at han ikke hadde førsterett på materialet. Det forklarer langt på vei hvorfor han heller ikke anså det som sin oppgave å finansiere behandlingen av dette. Da de første resultatene fra «Maud»-ekspedisjonen ble sendt hjemover i 1919, skrev Amundsen til Helland-Hansen:

Je i senner hele greia [...] til det geofysiske institutt. Nu vil je i be dei – som je i har bett Nansen – om å ta dei a disse ting. La for Guds skyll ikke den norske stat komme til å ødelegge alt for os, som di gjore me Gjøamateriale.⁴⁶²

Materialet som var blitt overlevert staten etter «Gjøa»-ekspedisjonen var nemlig blitt liggende, og ble først ferdig bearbeidet og publisert etter hans død.⁴⁶³ Selv gjorde han fint

⁴⁵⁹ Aftenposten 30.03.1917

⁴⁶⁰ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 107

⁴⁶¹ Jenness, *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918*, s. 323; 560.000 dollar = 2.100.000 kroner. Jeg har benyttet meg av en valutakurs på 3.75, som var gjeldende før krigen. Se Jan Tore Klovland, *Historical exchange rate data 1819-2003*, <http://www.norges-bank.no/globalassets/upload/import/publikasjoner/skriftserie/35/chapter7.pdf> [sist besøkt 18.03.2017]

⁴⁶² Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen, august 1919, SB, Privatarkiv 44:7

⁴⁶³ Hestmark, *Kartleggerne*, s. 100

lite for å organisere eller finansiere publikasjonene, men det samme må nesten sies om de norske myndighetene. Statens manglende oppfølging indikerer at det neppe fantes noen presserende politisk agenda som resultatene inngikk i, slik som i det kanadiske tilfellet. Det er mitt fremste poeng med sammenlikningen, ikke at det er overraskende at de kanadiske myndighetene hadde kapasitet eller intensiv til å tilby den graden av finansiering de gjorde, men at det tydelig viser at Stortinget hadde en ganske annen tilnærming. Endelig viser spørsmålet om behandlingen av materialet fra «Maud»-ekspedisjonen at Amundsen kunne stå i nært samarbeid med det norske vitenskapelige miljøet selv når han egentlig ønsket å vende både myndighetene og statsbidragene ryggen. Det betyr at finansiering umulig kan ha vært hovedårsaken til at Amundsen inkluderte vitenskapelig arbeid på sine skipsbaserte ekspedisjoner.

Når det er sagt, mottok Amundsen faktisk statsstøtte for «Maud»-ekspedisjonen. Som nevnt bevilget Stortinget 200.000 kroner ved «Fram»s forfall i 1914. Først frasa Amundsen seg beløpet grunnet krigsutbruddet, men benyttet seg likevel av pengene i 1917.⁴⁶⁴ Deretter bevilget Stortinget ytterligere 500.000 kroner i 1921, da «Maud» fortsatt strevde med å komme inn i isen.⁴⁶⁵ Ved første øyekast kan det se ut som om Amundsen mottok en økende grad av støtte. I masteroppgaven *Roald Amundsen's expeditions from 1918 to 1926 in media and politics* knytter Hallvard Stangeland «Maud»-ekspedisjonen til Norges ekspansive politikk i 1920-årene, med territoriale krav over både Spitsbergen og Øst-Grønland.⁴⁶⁶ Han skriver riktignok at den norske regjeringen langt på vei unngikk å legge føringer på Amundsen, men hevder likevel at «the level of funding» viser at Stortinget i det minste indirekte ønsket å fremme «the cause of the Norwegian Policy of Arctic expansion» gjennom ekspedisjonen.⁴⁶⁷ Her er det imidlertid viktig å huske at gullstandarden ble opphevet i 1914, og at krigen medførte en ellevill prisvekst. Justert for inflasjon (basert på SSBs konsumprisindeks) var faktisk bidraget på 200.000 kroner i 1914 mer verdt enn de 500.000 i 1921.⁴⁶⁸ Når Stortinget heller ikke fulgte opp de vitenskapelige resultatene etter «Maud»-ekspedisjonens hjemkomst i 1925, er den nærliggende konklusjonen at myndighetene fortsatt ikke innlemmet vitenskapen i noen politisk agenda, og at den finansielle støtten til ekspedisjonen forble av samme størrelsesorden som på 1910-tallet.

⁴⁶⁴ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 259

⁴⁶⁵ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 308

⁴⁶⁶ Stangeland, *Roald Amundsen's expeditions from 1918 to 1926 in media and politics*, s. 16

⁴⁶⁷ Stangeland, *Roald Amundsen's expeditions from 1918 to 1926 in media and politics*, s. 37, 92

⁴⁶⁸ De 200.000 fra 1914 var verdt 536.000 i 1921. <https://www.ssb.no/kpi/> [sist besøkt 19.03.2017]

Når det gjelder Amundsens helomvending i spørsmålet om bruk av egne midler, ser det ut til at det anstrengte forholdet til den norske regjeringen fra 1913 fortsatte også i årene som fulgte. Det er muligens den beste forklaringen på hvorfor Amundsen ønsket å fullfinansiere «Maud»-ekspedisjonen. Denne gangen hadde han for første gang akkumulert nok egenkapital til at noe slikt var realistisk. Assistert av sin kyndige bror tjente Amundsen, som mange av sine landsmenn, gode penger på skipsaksjer under krigen.⁴⁶⁹ Til forskjell fra i 1913 øynet han nå muligheten til å ekskludere myndighetene, ikke bare finansielt, men også gjennom å seile med egen skute. Her har biografiene om Amundsen fokusert på at han ønsket friere spillerom overfor regjeringen og vitenskapsfolkene.⁴⁷⁰ Problemet er at han slett ikke var bundet av statlige føringer, særlig med tanke på at han tilsynelatende ikke hadde intensjoner om å behandle eller beholde det vitenskapelige materialet selv. Videre var heller ikke innflytelsen vitenskapsfolkene hadde over foretaket nødvendigvis regulert av de statlige bidragene. Tvert imot fortsatte Amundsen samarbeidet med dette miljøet også når han ønsket å vende myndighetene ryggen. Endelig, som jeg straks ser nærmere på i neste delkapittel, er det lite som tyder på at Amundsen forsøkte å minimere det vitenskapelige programmet, selv ombord på privateide «Maud».⁴⁷¹ Årsaken er nok heller den, som jeg siterte Harald Ulrik Sverdrup på i tredje kapittel, at Amundsen lett ble både fornærmet og forbitret når pengestøtten uteble. Tidligere hadde han belaget seg på andre og følt seg sveket. Nå skulle han stå på egne bein. Det betød derimot ikke at han ønsket å løsrive seg fra verken forskningen eller det vitenskapelige miljøet.

Et siste poeng er den prosentvise størrelsen statsbidragene utgjorde av Amundsens totale kostnader. Som vist bidro staten med 40.000 kroner til å dekke «Gjøa»-ekspedisjonens samlede utgifter på 160.000. Deretter skjenket Stortinget 75.000 til oppussingen av «Fram». Det var selvsagt betydelige summer for en liten, nylig uavhengig nasjon, men poenget i denne sammenheng er å anslagsvis beregne statens prosentvise andel av totalen. De private bidragene fra samme tid talte omlag 137.000.⁴⁷² I tillegg kom Christophersens utgifter på over 100.000, pluss gaver i naturalia til flere titusentalls kroner.⁴⁷³ I årene 1911 til 1914 er

⁴⁶⁹ Se Roald Amundsen til Leon Amundsen 04.02.1916, NBO, Brevs. 812:1; Amundsen, Nordpostpassasjen, s. 15

⁴⁷⁰ Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 256; Wisting, *Roald Amundsen*, s. 299

⁴⁷¹ Selv om Amundsen til sist benyttet seg av den tidligere tilbudte statsstøtten, var det altså ingenting ved denne som dikterte verken besetning, målsetting eller størrelse på det vitenskapelige programmet.

⁴⁷² Morgenbladet 15.03.1910

⁴⁷³ Se fotnote 457 vedrørende Christophersens bidrag. Det foreligger ingen oversikt over verdien av gavene i naturalia, men én nevnt sum lyder på 40.000 kr. Bare oljen Amundsen fikk gratis hadde en estimert verdi på 30.000 kr. Se henholdsvis Morgenbladet 15.03.1910 og Tromsø Stiftstidende 15.09.1909

de økonomiske estimatene fra samtiden relativt uoversiktlige, særlig hva Amundsens egne bidrag angår. Ved «Maud»s avgang i 1918 dekket i alle fall Amundsen selv 700.000 av den totale kostnaden på én million kroner, mens private aktører og staten stod for henholdsvis 100.000 og 200.000 kroner.⁴⁷⁴ Deretter har jeg ingen god oversikt vedrørende de 500.000 som ble skjenket i 1921, da dette faller utenfor oppgavens omfang. Som vist innebar dette likevel ingen økt satsing, selv om summen ser større ut på papiret.

Sett under ett gjør jeg meg to betraktninger: For det første at statens bidrag til «Gjøa»-ekspedisjonen prosentvis var det største gjennom perioden, med en synkende tendens frem mot «Maud»-ekspedisjonens avgang i 1918. Den dalende kurven henger naturligvis sammen med at Amundsens ekspedisjoner til stadighet ble mer omfattende og dyrere. På en annen side økte det vitenskapelige ambisjonsnivået i takt med kostnadene, noe som innebar at gevinsten av en eventuell statlig investering var større enn tidligere. Den andre betraktningen er at myndighetene aldri dekket mer enn én fjerdedel av de endelige utgiftene ved ekspedisjonene.⁴⁷⁵ Selv om statsstøtten utvilsomt var kjærkommen, og at Fulsås har rett i at vitenskapelig legitimering var helt nødvendig får motta denne, kan det altså overdrives hvilken rolle staten spilte for finansieringen, og hvilke føringer dette la på Amundsen. Tilsvarende kan det stilles spørsmålsteget ved akkurat hvor viktig vitenskap egentlig var for den totale finansieringen, særlig med tanke på at det vitenskapelige programmet også medførte utgifter.⁴⁷⁶ Når Christophersen i perioder overgikk de statlige bidragene på egenhånd, var ikke det nødvendigvis legitimert med det vitenskapelige arbeidet, slik som på Stortinget. Tvert imot omtalte han fremstøtet mot Sydpolen som «dette næsten fantastiske [foretagende]» og «som den heldigst mulige Indskydelse af denne usædvanlige, geniale Mand».⁴⁷⁷ For ham var nok det nasjonale æresutbyttet viktigst. Når det er sagt, ble nyhetene om rekordbesøket på Sydpolen svært godt mottatt i Stortinget, og Christophersen henviste også til det vitenskapelige arbeidet Amundsen allerede hadde utført og planla å fortsette med.⁴⁷⁸ Det gikk derfor ingen klare skillelinjer mellom det ene eller det andre, men det peker i retning av, som Nansen også var klar over, at vitenskapen først og

⁴⁷⁴ Aftenposten 23.06.1918

⁴⁷⁵ Det bør tilføyes at de fleste polarekspedisjonene i perioden, norske som utenlandske, ser ut til å ha gått på liknende budsjettmønstre som Amundsen nesten alltid gjorde. Det gjaldt også Nansens ekspedisjon med «Fram». Se Jølle, *Nansen*, s. 161-162

⁴⁷⁶ Akkurat hvor dyrt det vitenskapelige programmet var i drift har jeg ingen god oversikt over. Vilhelm Bjerknes anslo i 1909 at det vitenskapelige utstyret neppe ville overstige 10% av de totale kostnadene på ekspedisjonen nordover, men det var likevel en betydelig sum. Se Morgenbladet 13.06.1909

⁴⁷⁷ Aftenposten 27.06.1912; Bomann-Larsen, *Roald Amundsen*, s. 154

⁴⁷⁸ Fulsås, «*En æressag for vor nation*», s. 217; Aftenposten 27.06.1912

fremst var av interesse for et fåtall eksperter.⁴⁷⁹ Dermed sier det seg selv at forskningen vanskelig kunne sette fart på engasjementet og giverviljen til folket og de folkevalgte, slik de store oppdagelsene gjorde.

Vitenskapens rolle i lanseringen av «Maud»-ekspedisjonen

I denne oppgaven har jeg undersøkt arbeidet med å rekruttere en vitenskapelig bemanning grundig. Dels fordi dette er et nærmest uberørt tema, men også fordi bemanningen forteller mangt om Amundsens intensjoner og hans forhold til, og samarbeid med, det norske vitenskapelige miljøet. Sett under ett var den store utfordringen gjennom perioden mangelen på villige kandidater. Amundsen hadde gitt Helland-Hansen og Nansen muligheten til å bemanne ekspedisjonen med en geofysiker etter eget ønske, noe som viste seg vanskelig å oppdrive. Mangelen på tilgjengelige assistenter var som nevnt en kronisk utfordring for det norske vitenskapelige miljøet selv ved institusjonene hjemme. Til slutt tok Amundsen saken i egne hender. Tidlig i 1914 hyret han inn en solid kandidat som hadde vært på sjøen før, og sendte ham i lære hos Helland-Hansen. Tyske Wilhelm Filchner hadde vært leder ombord på ekspedisjonsskipet *Deutschland*, som dro samtidig med Amundsen til Antarktis i 1911. Til forskjell fra den norske ekspedisjonen maktet aldri tyskerne å komme seg gjennom driv- og pakkisen inn til selve kontinentet, og noen stor suksess ble det derfor aldri. Ved nyhetene om Filchners ansettelse humret meteorologen Birkeland og Helland-Hansen seg i mellom, men sistnevnte understreket at Filchner «saavidt jeg kan forstaa, er en daarlig leder, men en dygtig reisende».⁴⁸⁰ Om ikke annet var det liten fare for at den ekspedisjonslystne tyskeren skulle melde avbud av kalde føtter eller familiære hensyn, slik de tidligere kandidatene hadde gjort. Filchner var ingen geofysiker, men stod nok heller ikke tilbake som avløser for Amundsen selv. Problemet denne gangen var at Filchner var kaptein i den tyske hæren.⁴⁸¹ Etter planen skulle han ankomme Bergen i slutten av juli for å studere, men verdenskrigen satte en stopper for dette. Filchner er den siste kjente kandidaten som vitenskapelig assistent fra planleggingsfasen av ekspedisjonen nordover.⁴⁸² Jakten på Amundsens erstatter lot seg med andre ord aldri løse, og det forble derfor opp til Birkeland – og senere Harald Ulrik Sverdrup – å lede alle de vitenskapelige aspektene av ekspedisjonen.

⁴⁷⁹ Nansen, forord i Amundsen, *Sydpolen*, s. 22

⁴⁸⁰ Bjørn Helland-Hansen til Bernt Johannes Birkeland 27.03.1914, SB, Privatarkiv 44:1; Bernt Johannes Birkeland til Bjørn Helland-Hansen 19.03.1914, samme sted.

⁴⁸¹ Aftenposten 18.03.1914

⁴⁸² Midtveis under «Maud»-ekspedisjonen tiltrådte meteorologen Finn Malmgren og flyveren Odd Dahl. Sistnevnte assisterte i det vitenskapelige arbeidet med kyndig hånd, men var altså ikke hyret eller utdannet med det for øyet.

Birkeland var ansatt i Amundsens tjeneste fra 1909 til 1916, uten å noensinne få delta på så mye som et prøvetokt. I 1910 skulle meteorologen – i likhet med legen og magnetikeren Edmonds – først tiltre ekspedisjonen når denne nådde San Fransisco, uvitende som han var om de endrede planene. Hjemme i Norge sysselsatte han seg gjennom disse årene med studier hos Helland-Hansen, sporadiske vitenskapelige tokt og arbeid ved det meteorologiske observatorium i Bergen.⁴⁸³ Til tider ble Birkeland nærmest glemt. Da ingen underrettet ham skikkelig om utsettelsen av ekspedisjonen i 1912, henvendte han seg oppgitt til Helland-Hansen: «Jeg vilde gjerne vide Deres mening derom, da Amundsen ikke har sendt mig nogen orde om, hvad jeg skal tage mig til i al denne tid.»⁴⁸⁴ Heldigvis var Leon forståelsesfull, og forlenget Birkelands økonomiske underhold uten innvendinger.⁴⁸⁵ I løpet av krigsårene ble Birkeland direktør for det meteorologiske observatoriet, og rollen hans som ekspedisjonens geofysiker ble i 1916 overtatt av den unge, lovende Harald Ulrik Sverdrup.⁴⁸⁶

I likhet med Birkeland var Sverdrup utdannet meteorolog og studerte også oseanografi hos Helland-Hansen. Han var skolert i Leipzig under Vilhelm Bjerknes, og avla doktorgrad i 1917.⁴⁸⁷ Visstnok skal han tilbake i 1913 ha blitt forespurt om å delta på ferden som vitenskapelig assistent under Birkeland, noe han skal ha avslått til fordel for universitetsstudiene.⁴⁸⁸ Nå var han ferdigutdannet og mønstret på som vitenskapelig leder. Det innebar, nok en gang, at ekspedisjonen i prinsippet manglet en spesialisert oseanograf. Sverdrup tok derfor turen til Bergen for å lære «praktisk havforskning», som han beskrev det til Leon.⁴⁸⁹ Det var dette Amundsen kalte å hale opp vann, selve datainnsamlingen. Med sin utdanning var derimot Sverdrup kapabel til å sette seg inn i de teoretiske spørsmålene som ville dukke opp, dette som Helland-Hansen hadde bekymret seg over da oseanografien var overlatt til Amundsen. Nansen hadde i sin tid dratt ut som zoolog, men ble i kjølvannet av den første «Fram»-ekspedisjonen Norges første professor i oseanografi.⁴⁹⁰ Det samme ble tilfellet for Sverdrup etter årene ombord på «Maud», med en skoledefinerende karriere

⁴⁸³ Se brevene fra Birkeland til Leon og Roald Amundsen, NBO, Brevs. 812:1; Leon Amundsen til Roald Amundsen 03.10.1912 og 04.10.1912, NBO, Brevs. 812:3; Aftenposten 05.06.1918

⁴⁸⁴ Bernt Johannes Birkeland til Bjørn Helland-Hansen 30.09.1912, SB, Privatarkiv 44:9

⁴⁸⁵ Bernt Johannes Birkeland til Bjørn Helland-Hansen 03.10.1912, SB, Privatarkiv 44:15; Leon Amundsen til Roald Amundsen 03.10.1912 og 04.10.1912, NBO, Brevs. 812:3; Bjørn Helland-Hansen til Bernt Johannes Birkeland 01.10.1912, NBO, Brevs. 812:1

⁴⁸⁶ Aftenposten 05.06.1918; Vilhelm Bjerknes omtalte Sverdrup som sin mest verdifulle student. Se Vilhelm Bjerknes til Bjørn Helland-Hansen 16.04.1917, SB, Privatarkiv 44:1

⁴⁸⁷ Friedman, *The expeditions of Harald Sverdrup*, s. 7-8

⁴⁸⁸ National Academy of Sciences, *Biographical Memoirs V.69* (Washington, DC: The National Academies Press, 1996), s. 343-344

⁴⁸⁹ Harald Ulrik Sverdrup til Leon Amundsen 22.06.1917, NBO, Brevs. 812:1

⁴⁹⁰ Jølle, *Nansen*, s. 400

innen moderne fysisk oseanografi.⁴⁹¹ Han levde med andre ord opp til Nansen og Helland-Hansens store drøm for prosjektet i nord og har med rette blitt omtalt som Nansens virkelige arvtaker innen polarforskningen.⁴⁹²

Helland-Hansen fortsatte å invitere Amundsen til Bergen. I mai 1916 skrev han: «jeg haaper da at du ikke svigter din gamle kjærlighet til havet for alt det andet.»⁴⁹³ Amundsen svarte i kjent stil: «Vil det vaere dei beleiligt at se mei omkring St.Hans? Jeg haaper da at faa et par maaneter til min dispotion, og maa jei vel paa den tid kunde hale op adskillig vand.»⁴⁹⁴ Da Amundsen returnerte fra utenlandsopphold, meddelte han at han likevel ikke kunne komme: «Her lå 567 breve og ventet på mei, samt en hærskare andre affærer [...] Jei har ingen sekretær lenger og må greie alt selv.»⁴⁹⁵ Alt det andre kom stadig i veien, og kjærligheten til havet var ikke det den en gang var. Likevel ser det ut til at Amundsen avla Helland-Hansen et studiebesøk i august samme år, men spesielt omfattende var det nok ikke.⁴⁹⁶ Tidligere hadde oseanografien vært Amundsens anliggende. Da «Maud»-ekspedisjonen avgikk i 1918, hadde han heller fått ansvar for sitt gamle fagfelt fra «Gjøa»-ekspedisjonen: «De jordmagnetiske undersøgelser.»⁴⁹⁷ Allerede i 1912 hadde Amundsen bedt Birkeland sette seg «ind i oceanografiske observationsmetoder og bereininger. I særdeleshet det sidste, som er av stor betydning for os».⁴⁹⁸ Etter dette var Amundsen i praksis mer eller mindre ute av bildet, selv om spørsmålet om hans egne studier til stadighet kom opp igjen i møte med fraværet av villige kandidater.

Til tross for at «Maud» seilte avsted i krigstid, inngikk ekspedisjonen i et omfattende internasjonalt forskningssamarbeid. Aant Elzinga har beskrevet samarbeidet med den tyske luftforskeren Hugo Hergesell og hans internasjonale kommisjon for vitenskapelig luftseilas. Som nevnt i andre kapittel startet dette samarbeidet allerede i 1909, og ble aktuelt igjen med «Maud»-ekspedisjonen, nå med Den norske geofysiske kommisjon i spissen.⁴⁹⁹ Det bidro til en ytterligere utvidelse av det vitenskapelige virkeområdet. Tilbake i 1908 hadde Amundsen

⁴⁹¹ National Academy of Sciences, *Biographical Memoirs V.69*, s. 339

⁴⁹² Friedman, *Nansenismen*, s. 145; Bjørn Emil Bergsjø Skogstad, *Det vitenskapelige arbeidet på «Maud»-ekspedisjonen i årene 1922 til 1925 : Suksessfaktorene bak en forskningsbragd* (Masteroppgave i Historie, Universitetet i Oslo, 2016), s. 104

⁴⁹³ Bjørn Helland-Hansen til Roald Amundsen 04.05.1916, SB, Privatarkiv 44:7

⁴⁹⁴ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 07.06.1916, SB, Privatarkiv 44:7

⁴⁹⁵ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 21.07.1916, SB, Privatarkiv 44:7

⁴⁹⁶ Nordisk Tidende 24.08.1916

⁴⁹⁷ Nordisk Tidende 10.01.1918

⁴⁹⁸ Roald Amundsen til Bernt Johannes Birkeland 01.06.1912, RA, PA-1490, Haug, Henry: F – L0001

⁴⁹⁹ Elzinga, *Roald Amundsen and his Ambiguous Relationship to Science*, s. 76; Den geofysiske kommisjon, «Various papers on the projected cooperation with Roald Amundsen's north polar expedition», *Geofysiske publikasjoner Vol. 1. No. 4* (Kristiania: Grøndahl og Søns Boktrykkeri: 1920)

først og fremst lansert en havforskningsferd. Siden hadde luftforskningen også blitt et viktig satsningsområde, og det var her det internasjonale samarbeidet kom inn. Nå ønsket den geofysiske kommisjonen, ledet an av den norske meteorologen Theodor Hesselberg, å utvide det samkjørte programmet «by including magnetic observations and photography of northern lights».⁵⁰⁰ Nå var det ikke lenger bare en havforskningsferd, men en «geofysisk ekspedisjon», som Sverdrup kalte det.⁵⁰¹ Det gjorde naturligvis utfordringen med den vitenskapelige bemanningen ytterligere prekær. Bjørn Emil Bergsjø Skogstad viser i masteroppgaven *Det vitenskapelige arbeidet på «Maud»-ekspedisjonen i årene 1922 til 1925* hvordan særlig Vilhelm Bjerknes bekymret seg over at alle ansvarsområdene hvilte på Sverdrup alene.⁵⁰² Det ledet til at den svenske meteorologen Finn Malmgren sluttet seg til ekspedisjonen i 1922, etter at Amundsen selv hadde mønstret av til fordel for arktisk flyving fra land. Det både Skogstad og samtlige forfattere om emnet har oversett, er derimot at Amundsen allerede før avreise i 1918 engasjerte en vitenskapsmann nummer to: gode gamle Birkeland.

Kildematerialet rundt overgangen fra Birkeland til Sverdrup er mangelfullt, særlig hva Birkelands fratredelse fra ekspedisjonen gjelder. Sommeren 1916 skrev Amundsen til Helland-Hansen:

Du skal høre gott nytt! Birkeland har lovet mei, at enten skal han eller Sverdrup overta det vitenskapelige arbeide ombord. Du kan nok forstå, jei er i den 7de himmel. Det hadde været for trist at ha reist avsted med et komplet utstyr, som ingen hadde forstått sei på. Nu skal vi nok lage gode ting.⁵⁰³

Her ser det ut til at de to vitenskapsmennene hadde en løpende dialog seg i mellom om hvem som skulle delta. Det endte med at Sverdrup overtok ansvaret i 1916. Det er forståelig at Birkeland trakk seg, tatt i betraktning all ventingen han hadde måttet tåle. Derfor er det overraskende at Birkeland like før avgang i 1918 ble engasjert igjen. Til *Bergens Aftenblad* uttalte han at «nu bliver vi to om [vitenskapen], og det kan vel trænges, for der [er] en mængde at varetage».⁵⁰⁴ På spørsmål om det var definitivt avgjort at han skulle bli med, svarte han:

⁵⁰⁰ Den geofysiske kommission, *Various papers on the projected cooperation with Roald Amundsen's north polar expedition*, s. 1; Både nordlysforskning og magnetisme var opprinnelig på programmet fra 1908, men da som mindre sidegrener. Med det planlagte forskningssamarbeidet ble også dette satsningsområder, om enn ikke like viktige som oseanografien og meteorologien.

⁵⁰¹ Nordisk Tidende 10.01.1918

⁵⁰² Skogstad, *Det vitenskapelige arbeidet på «Maud»-ekspedisjonen i årene 1922 til 1925*, s. 81-83

⁵⁰³ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 21.07.1916, SB, Privatarkiv 44:7

⁵⁰⁴ Gjengitt i Aftenposten 05.06.1918

Jeg kan ikke tænke mig, at der nu skulde komme hindringer iveien. Det er departementet, som nu skal afgjøre sagen. Jeg reiser til Kristiania fredag for at konferere med Amundsen om forskjellige ting.

I et brev til Helland-Hansen responderte Sverdrup på nyheten med stor entusiasme:

Og nu blir Birkeland med! I Bergen er dere vel ikke saa glad over det – Hesselberg er fortvilet – men De kan tro jeg er gla. For expeditionen blir det stor vinding. Vi kommer antagelig til at dele det slik at B. Faar meteorologi, jordmagnetisme, lufterlektrisitet og nordlys – jeg faar aerologi, havforskning, straalingsmaalinger og pendelobservationer + astronomi. Jeg beholder nok brorparten paa det vis, men jeg vil gjerne ha ledelsen av de undersøkelser, som kræver noget initiativ for at sætte igang – B. Er jo lidt ‘bekvem’. Haaber han blir fornøiet med ordningen.⁵⁰⁵

Sitatet viser for det første hvor omfattende det vitenskapelige programmet for ekspedisjonen etterhvert hadde blitt, og for det andre hvor målrettet og ambisiøs Sverdrup var. Hva den litt bekvemme Birkeland syntes om fordelingen er uvisst, for bare tre uker senere meddelte *Aftenposten* at Birkeland «kommer efter senere fattet bestemmelse ikke til at deltage i [ekspedisjonen]». ⁵⁰⁶ Hvem som hadde fattet denne beslutningen skrev derimot ikke avisen noe om. Utfra intervjuet i *Bergens Aftenblad* virket Birkeland svært bestemt på å delta. *Aftenposten* bekreftet at han hadde fått permisjon fra det meteorologiske observatorium i Bergen. ⁵⁰⁷ Med andre ord ser det ikke ut til at han ble hindret av ytre omstendigheter. Det er heller ingenting som tyder på at Amundsen trakk tilbake ansettelsen. To år tidligere, da det ble drøftet hvilken av de to vitenskapsmennene som skulle delta, skrev Amundsen til Helland-Hansen at «personlig ser jei helst, at [Birkeland] blir med». ⁵⁰⁸ Om Amundsen skyldte noen å gjennomføre ekspedisjonen nordover, stod sistnevnte øverst på lista. Mer oppklarende er *Dagbladets* melding om at «Birkeland som efter ansøking hadde faat permission for at delta i Roald Amundsens nordpolsekspedition har meddelt, at han ikke kommer til å delta». ⁵⁰⁹ Her ser det ut som det var han selv som fattet beslutningen om å forbli hjemme. Kan det være at Birkeland var misfornøyd med ordningen Sverdrup foreslo, hvor han ble satt til de mindre viktige oppgavene? I intervjuet til *Bergens Aftenblad* listet Birkeland opp både observasjoner i de høyere luftlag og «den hydrografiske undersøgelse af sjøens fysik til de største dypder» som sine arbeidsoppgaver. I fordelingen Sverdrup skisserte opp til Helland-Hansen tok han derimot selv ansvaret for begge disse oppgavene. Det er på ingen måte gitt at Birkeland trakk seg av den grunn, men i fraværet av én eneste kilde som belyser hvorfor Birkeland ombestemte seg i siste liten, er det lov å spekulere. Når avisene ikke omtalte årsaken, er det rimelig å anta at denne ikke ble oppgitt, noe som kan

⁵⁰⁵ Harald Ulrik Sverdrup til Bjørn Helland-Hansen 05.06.1918, SB, Privatarkiv 44:16

⁵⁰⁶ *Aftenposten* 26.06.1918

⁵⁰⁷ *Aftenposten* 19.06.1918

⁵⁰⁸ Roald Amundsen til Bjørn Helland-Hansen 21.07.1916, SB, Privatarkiv 44:7

⁵⁰⁹ *Dagbladet* 27.06.1918

tyde på at det var andre grunner enn familiære hensyn eller kalde føtter for reisens varighet som var utslagsgivende.

Uansett viser ansettelsen av Birkeland i 1918 at Amundsen slett ikke vegret seg for å ha med en ekstra vitenskapsmann. Det er en etablert oppfatning at Amundsen neglisjerte vitenskapen under «Maud»-ekspedisjonen, noe som i stor grad bygger på «rykter om at Amundsen hadde avvist et forslag om en ekstra vitenskapsmann», som Skogstad skriver.⁵¹⁰ Dette skal ha funnet sted i 1922, og årsakene bak avgjørelsen er meg ukjente. Finn Malmgren ble som nevnt likevel ansatt. Hva enn som hendte senere, ble i alle fall den gamle kjenningen Birkeland ønsket velkommen inn i rekkene igjen i 1918. Om grunnen til hans brå ombestemmelse skyldtes fordelingen av de vitenskapelige ansvarsområdene, var det muligens Sverdrups egne ambisjoner som kostet ekspedisjonen en vitenskapsmann nummer to, og ikke en motvilje hos Amundsen til å inkludere enda en vitenskapsmann. Tvert imot hadde han ønsket en slik løsning helt siden returen fra Antarktis, og fikk den nesten oppfylt i 1918. Ansettelsen av Birkeland viser også at Amundsen på ingen måte forsøkte å utradere eller minimere det vitenskapelige programmet, til tross for at dette stadig vokste seg større. Om han selv ikke engasjerte seg videre for forskningen, stod han heller ikke i veien for den.

Oppsummering

Da Amundsen seilte nordover i 1918, realiserte han omsider planen fra ti år tidligere. Uten flyene var foretaket overraskende likt den type ekspedisjon han hadde vegret seg for å gjennomføre i 1909. Den gangen forsvarte han avstikkeren til Sydpolen med kommersielle og økonomiske årsaker. Nå stod han langt bedre stilt, og kunne fortsatt bli den første til å *dokumentere* et besøk på polen. Dessuten begynte han å dra på årene, og var lei av å vente. Wisting har skrevet at Amundsen var avhengig av et tydelig geografisk mål for å reise ut.⁵¹¹ Tilsvarende ser det ut til at Amundsen kviet seg for å være hjemme uten mål og mening. Da forelskelsen til den gifte Bennett ikke ledet til noe konkret, kunne han like godt befinne seg der ute i isen. Alle disse faktorene er med på å forklare hvorfor Amundsen valgte å realisere «Maud»-ekspedisjonen. I tillegg kommer pliktfølelsen. Over en periode på 10 år hadde Amundsen lovet mange å reise nordover, inkludert Nansen, og disse løftene veide utvilsomt tungt. På en annen side hadde Amundsen i 1914 en historisk gylden mulighet til å skrinlegge hele prosjektet, om det virkelig var det han ville. At han ikke grep denne er rett og slett så bemerkelsesverdig, at han utover pliktfølelsen også må ha hatt en egen

⁵¹⁰ Skogstad, *Det vitenskapelige arbeidet på «Maud»-ekspedisjonen i årene 1922 til 1925*, s. 82

⁵¹¹ Wisting, *Roald Amundsen*, s. 153

motivasjon for å fortsette. Dette berører også påstanden om at han ville forbli hjemme i kjærlighetens rus. Mens det utvilsomt er sant at Amundsen nøt tiden med Bennett, og at ekspedisjonen ble mer aktuell da det ble klart at hun ville forbli i sitt daværende ekteskap, er det likevel ingenting som tyder på at han vurderte å oppgi prosjektet.

Flyene er sannsynligvis en del av svaret på hvorfor Amundsen ikke oppgav ekspedisjonen i 1914. Samtidig er fraværet av dem ved avgangen i 1918 en del av spørsmålet om hvorfor «Maud». Uten vingene er det utfordrende å peke på hva Amundsen selv dro ut for, og kanskje nettopp derfor har forpliktelsene blitt stående igjen nærmest som den eneste forklaringen. Amundsen forsøkte å inkludere flyving i programmet også i tiden før avgangen i 1918, men kom altså med sprikende uttalelser om både formålet og hvor realistisk det hele var. En av utfordringene var at det var trangt om plassen ombord på «Maud».⁵¹² Spørsmålet er da hvorfor Amundsen tegnet og bestilte et polarskip som ikke var spesielt tilegnet hans i dag antatte hovedformål, nemlig flyene. Det ligger med andre ord ingen klokkeklar forklaring her heller. Muligens har de som har studert dette sett seg blinde på de mest konkrete midlene og målene: på fly og hunder, på vitenskap eller rekord. Måloppnåelse var nemlig langt fra den eneste drivkraften i Amundsens liv. Hjemme var han en middels suksessfull foredragsholder, der ute i isen en ekspedisjonsleder i særklasse. Da Amundsen dro ut med «Maud» gjorde han det han var best på og det han likte best å gjøre. Det er fort gjort å glemme. Nansen betegnet som nevnt sine egne planer for en tur til Sydpolen som «slutstenen på mit livsverk som polarforsker».⁵¹³ For Amundsen var det motsatt. Han hadde allerede vært i sør, og Arktis var siste stopp. Ikke bare fordi han hadde lovet det, men også fordi det var et naturlig neste steg for en aldrende, men tilsynelatende utrettelig polfarer.

Amundsens drastisk endrede vilje til å finansiere prosjektet utfordrer påstanden om at ekspedisjonen var en slags pliktetappe. Det er lite sannsynlig at Amundsen spyttet inn 700.000 kroner uten selv å være det minste motivert for turen. Holdningen han viste i 1913 peker mer i retning av pliktfølelse, at dette var noe han først og fremst gjorde for hjemlandet og de vitenskapelige støttespillerne. Da han tre-fire år senere var villig til å fullfinansiere ferden, kan jeg ikke forstå noe annet enn at han må ha endret oppfatning om prosjektet. Det er interessant ettersom det fortsatt var snakk om en forskningsferd. Særlig har biografiene fastholdt at Amundsen egentlig ikke ønsket å lede noe slikt. Det bygger derimot på en

⁵¹² Tromsø Stiftstidende 11.07.1918

⁵¹³ Fridtjof Nansen til Roald Amundsen 02.04.1913, *FNB*, Bind 3, s. 190

feilslutning. Mens det stemmer at Amundsen ikke var videre interessert i verken de oseanografiske studiene eller de vitenskapelige resultatene, betyr ikke det at han ønsket å utradere forskningen fra ekspedisjonen. Tvert imot var dette noe av hele poenget. Uavhengig om et eventuelt fremstøt mot polpunktet skulle foregå med tradisjonelle metoder eller fly, stod det vitenskapelige programmet på egne ben. Dag ut og dag inn var det i hovedsak dette, sammen med det daglige praktiske arbeidet, som skulle motivere mennene gjennom de lange vinternettene. For Amundsen var det etter alle solemerker mer utenkelig å reise ut på en langvarig skipsekspedisjon *uten* vitenskap enn med, og det uavhengig av statsstøtte eller ikke.

Det kommer tydelig frem av de vitenskapelige forberedelsene. Ikke bare var det vitenskapelige programmet mer ambisiøst enn noen gang, men med Birkeland ansatte Amundsen også en ekstra forsker. Hvem som var initiativtaker bak ansettelsen er uvisst – Amundsen var neppe noen stor pådriver i de vitenskapelige forberedelsene – men poenget i denne sammenhengen er at Amundsen tilsynelatende heller ikke stod i veien for forskningen, noe som fint kunne ha vært tilfelle. Det var på mange måter også slik han oppfattet oppgaven sin, som en forlenget arm for det vitenskapelige miljøet. Sett fra deres perspektiv lå Amundsens fremste funksjon heller ikke selve forskningsarbeidet, men i det å bringe forskere trygt inn og ut av isen.

Endelig har jeg undersøkt de ulike statsbidragene Amundsen mottok gjennom perioden. I sum dekket disse aldri mer enn én fjerdedel av de totale kostnadene, og tendensen var slakt dalende frem mot «Maud»s avgang. Dels skyldtes dette stadige budsjettmøller og betingelsen om at økonomiske overskridelser var staten uvedkommende, men poenget er likevel at statens rolle for finansieringen fort kan overdrives. I tur gjelder det samme også vitenskapen, som til tross for å legitimere bidragene på Stortinget, ikke nødvendigvis alltid var utslagsgivende for stemmene som ble avlagt for og imot der. Mottakelsen av rekordbesøket på Sydpolen, og bevilgningene som fulgte dette, tyder på at bildet er mer sammensatt. Når tre fjerdedeler av utgiftene måtte dekkes gjennom private bidrag og egne midler, reiser det et interessant spørsmål: Hvorfor er det vitenskapen som har blitt stående som noe Amundsen gjorde for penger, og ikke rekordene? Jo, fordi biografiene har svart på hva Amundsen likte aller best å drive med, og har underordnet resten deretter. Uavhengig av hva Amundsen foretrakk var sensasjonene utvilsomt de viktigste for økonomien – statsstøtten inkludert. Om noe var det derfor rekordene som finansierte forskningen og ikke motsatt. Heller enn å spørre om rekordene stod i veien for forskningen burde fokuset være hvordan rekordene muliggjorde forskning – og vice versa.

Ikke minst for å kunne undersøke sammenhengen mellom de gylne tiårene for norsk polarforskning og fremveksten av et verdensledende naturvitenskapelig miljø i Norge.

6 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg fulgt planleggingen og forberedelsene av Roald Amundsens ekspedisjon over Polhavet, fra idéstadiet i 1907 til realiseringen med «Maud»-ekspedisjonen i 1918. I mellom har jeg undersøkt «sportsfærden» til Sydpolen, Amundsens sviktende motivasjon for fortsettelsen i 1913, flyenes rolle og den gyldne muligheten til å skrinlegge hele prosjektet som oppstod i 1914. Jeg har i hovedsak argumentert mot følgende påstander:

- vitenskapen var et nødvendig onde Amundsen leflet med av finansielle årsaker og fordi Nansen presset ham til det. Helst skulle han vært foruten. Det var av taktiske årsaker Amundsen i 1907 overtalte Nansen til å oppgi sin egen Sydpolekspedisjon og dermed stille «Fram» til Amundsens disposisjon. Fremmes hovedsakelig i biografiene.
- Amundsen ønsket å oppgi ekspedisjonen nordover etter avstikkeren til Sydpolen. Nå ville Amundsen fly – ikke lede en havforskningsferd. Fremmes både i biografiene og faglitteraturen.
- «Maud»-ekspedisjonen var først og fremst et pliktløp. Amundsen neglisjerte det vitenskapelige programmet, særlig gjennom å begrense den vitenskapelige besetningen. Kommer til uttrykk både i biografiene og faglitteraturen.

På et overordnet plan dreier det seg om utvikling eller stillstand. I biografiene er Amundsens forhold til vitenskap statisk – i alle fall fra og med «Gjøa»-ekspedisjonen – mens faglitteraturen antyder en endring etter rekordbesøket på Sydpolen. Et annet sprikende poeng er hvorvidt det er Amundsens indre motivasjon eller de historiske hendelsene som skal ha forrang. Her har biografiene fokusert på Amundsens følelsesliv, mens faglitteraturen i større grad har interessert seg for det som faktisk fant sted, spesielt forskningen. Etter Sydpolekspedisjonen vektlegger derimot begge retningene Amundsens sviktende motivasjon for vitenskapen sterkest, og gir inntrykk av at forskningen nå ble nedprioritert.

Det er opp mot dette jeg skal besvare problemstillingen for oppgaven: Hvorfor valgte Amundsen å lede en utpreget forskningsferd over Polhavet i nord, og hvordan forholdt han seg til de vitenskapelige aspektene ved denne? Først redegjør jeg for de generelle årsakene til at Amundsen inkluderte vitenskapelig arbeid på sine skipsbaserte ekspedisjoner. Deretter

benytter jeg disse til å besvare problemstillingen, med særlig fokus på brudd og kontinuitet gjennom perioden.

Den første årsaken til at Amundsen engasjerte seg i vitenskapens tjeneste konstaterte jeg allerede i innledningskapittelet: Amundsen ønsket å videreføre den skandinaviske polarforskningen han hadde fulgt med stor interesse gjennom oppveksten. Vitenskapelig arbeid hadde en sentral rolle og funksjon i denne tradisjonen – i tospann med sensasjonell geografisk måloppnåelse. Da Amundsen satte seg fore å utføre gjennomseilingen av Nordvestpassasjen, oppsøkte han derfor både Nansen og andre autoriteter innen vitenskapsmiljøet i Norge og tilbød sine tjenester. Denne drivkraften var definitivt til stede også etter «Gjøa»-ekspedisjonen, og er endel av svaret på hvorfor Amundsen valgte en forskningsferd etter Nansens modell i 1907. Innunder dette punktet faller også spørsmålet om verdien av de vitenskapelige resultatene og avhandlingene. Om lekmannen Amundsen ikke interesserte seg nevneverdig for disse, anerkjente han i alle fall at de var viktige for andre, ikke minst flere av hans nærmeste støttespillere.

Den andre årsaken er relatert til den første, men dreier seg mer om ytre begrensninger enn indre motivasjon. Som Friedman har beskrevet det, innebar «nansenismen» visse forventninger og oppfatninger om hvordan polarforskningen burde foregå. Nansen uttalte selv at polfarerne ikke åpent kunne bekjenne at de geografiske målene var de fremste. Det hadde bakgrunn i et verdisett der idealene knyttet til vitenskapen var uegennyttige og *gentlemanlike*, mens rekordene ble avskrevet som sport. Dette har jeg omtalt først og fremst som et retorisk skille, ettersom det i utførelsen ikke nødvendigvis lå noen motsetning mellom de to og siden det faktisk var de geografiske målsettingene som avgjorde om ekspedisjonene ble oppfattet som vellykkede eller ei. Likevel frontet de europeiske ekspedisjonslederne først og fremst de vitenskapelige målsettingene. Amundsen var intet unntak.

I tur leder dette til den tredje og mest omtalte årsaken: statlig støtte og finansiering. Etter at Stortinget nærmest kjøpte det vitenskapelige materialet etter «Gjøa»-ekspedisjonen, var forutsetningen for statsbevilgninger stadig at førsteretten til det innsamlede materialet var forbeholdt universitetet og andre vitenskapelige institusjoner i landet. Samtidig søkte Amundsen om bidrag på grunnlag av forskningen, noe som ble forsterket av at de vitenskapelige miljøene på eget initiativ drev lobbyvirksomhet på Amundsens vegne. Støtte til ham var indirekte støtte til dem. På en annen side er det ingenting som tyder på at Amundsen aktivt forsøkte å bruke vitenskapen som et sugerør ned i statskassa: de stadig

foreslåtte vitenskapelige utvidelsene av ekspedisjonen ble for eksempel ikke møtt med nye krav om statlig finansiering. Motsatt ble de heller ikke avslått av hensyn til økonomien, noe som tilsier at Amundsen aksepterte de økte utgiftene ved utvidelsene. Mens statsstøtten utvilsomt var kjærkommen, dekket den aldri mer enn én fjerdedel av de totale kostnadene. Tas utgiftene knyttet til det vitenskapelige programmet med i regnestykket, kan det stilles spørsmålstegn ved hvor økonomisk lønnsomt vitenskapen egentlig var.

Den fjerde årsaken er et av de viktigste funnene i denne oppgaven, nemlig vitenskapens sysselsettende rolle. Funnet er ikke spesielt oppsiktsvekkende, men som forklarende faktor har det blitt oversett. Ifølge Amundsen var lediggang den største utfordringen på enhver polarekspedisjon, men spesielt under driften over Polhavet. Det vitenskapelige arbeidet utgjorde det fremste vernet mot polarnatta og stod dermed helt sentralt i selve gjennomføringen av ekspedisjonen. Det er dette som gjør det mulig å hevde at det for Amundsen var mer utenkelig å lede en skipsbasert ekspedisjon uten vitenskap enn med.

En mulig femte årsak er pliktfølelse. Med begrunnelsen for avstikkeren til Sydpolen forpliktet Amundsen seg til å fortsette nordover. Spørsmålet er om følelsen gjaldt vitenskapen per se eller selve utførelsen. Plikten spilte en rolle for realiseringen av «Maud»-ekspedisjonen, men står svakere som årsaksforklaring bak hvorfor Amundsen på mer generelt grunnlag inkluderte vitenskapelig arbeid på de skipsbaserte ekspedisjonene sine.

Det er fem litt ulike årsaker jeg har skissert over. I den første fremstår vitenskapen som et slags mål, mens vitenskapens sysselsettende rolle likner mer et middel. Mitt poeng i denne sammenhengen er at de ulike faktorene må kombineres i sammensatte årsaksforklaringer, som varierer gjennom perioden oppgaven omhandler.

Jeg begynner ved utgangspunktet: Hvorfor valgte Amundsen i 1907 å utføre en forskningsferd over Polhavet? Som vist kom han først til Nansen med en litt annen idé. Han ville lede et beskjedent mannskap i en liten skute som mest sannsynlig ville bli knust av isen. Nansen var ikke videre imponert, da et slikt foretak var uegnet til systematisk forskning. Han anbefalte derfor heller «Fram» for oppgaven. Amundsen gjorde et ekspedisjonsdefinerende valg og aksepterte både skipet og Nansens foreslåtte forskningsferd. Amundsen fikk også ansvaret for oseanografien og gikk villig i lære hos Bjørn Helland-Hansen i lengre perioder. Her syntes den første årsaken å stå sterkere enn på noe annet tidspunkt: Amundsen viste genuin interesse for det vitenskapelige arbeidet, slik han hadde gjort med de magnetiske studiene i forkant av «Gjøa»-ekspedisjonen. Gjennom

foredraget «Plan for en polarfærd» la Amundsen frem et seriøst vitenskapelig prosjekt, i tråd med den andre årsaken – den vitenskapelige retorikken. Snarere enn å være myntet på å overbevise Nansen om å støtte ekspedisjonen, var foredraget et produkt av *samarbeidet* mellom de to. Hva finansieringen angår var vitenskapelig legitimering nødvendig for å motta statsstøtte, men de 75.000 kronene han mottok dekket ikke engang istandssettelsen av «Fram». Den fjerde årsaken, sysselsettingen, stod sterkt fra dag én. Dette hadde Amundsen lært under gjennomseilingen av Nordvestpassasjen. Vilhelm Bjerknes minnet også om dette aspektet da han anbefalte ekspedisjonen å satse større på det meteorologiske feltet.

Så kom nyhetene om at Nordpolen var nådd. Her er jeg først og fremst interessert i hva avstikkeren til Sydpolen kan belyse om ekspedisjonen nordover. I litteraturen om Amundsen har kappløpet mot Scott først og fremst spilt en avslørende rolle: Amundsen prioriterte rekord over vitenskap. Med det som utgangspunkt er den logiske slutningen at det samme egentlig gjaldt den opprinnelige planen. Mens det er liten tvil om at Amundsen med driften over Polhavet hadde ambisjoner om å nå Nordpolen – selv om dette faktisk er vanskelig å belegge med primærkilder – bør ikke motsetningene mellom vitenskapelige og geografiske målsettinger overdrives. I europeisk sammenheng utgjorde kombinasjonen av de to normen. Dessuten er Sydpolekspedisjonen dels misforstått, ettersom den har blitt behandlet som en frittstående hendelse. Sett i lys av den opprinnelige planen er det nemlig tydelig at Amundsen ønsket å overdrive de «sportslige» aspektene mest mulig: Jo mer rekordorientert turen sydover var, desto større tiltro til at dette var noe Amundsen gjorde av ren nødvendighet. Økonomisk sett var det hold i dette, men Amundsen forsøkte også å dekke over at han fant polbesøket verdifullt i seg selv, også utover det rent kommersielle. Isolert sett fremstår Amundsen under oppholdet i Antarktis som en kynisk rekordjeger. Sett i lys av den opprinnelige planen derimot, minner Sydpolekspedisjonen først og fremst om hvor viktig den dobbelte målsettingen var for finansieringen. Alt tyder på at Amundsen i denne perioden faktisk mente det han sa: målet i syd skulle bli det finansielle middelet for realiseringen av ekspedisjonen nordover. At besøket på polpunktet også ble et personlig høydepunkt for Amundsen endret ikke det faktum.

Da Amundsen gjenopptok arbeidet med ekspedisjonen nordover i 1912, var problemet fra 1909 fortsatt til stede: uten noen rekord i sikte var den kommersielle verdien av forskningsferden lav. Derfor gjaldt det å kapitalisere på suksessen i syd. På råd fra broren Leon ba Amundsen først Birkeland om å overta ansvaret for oseanografien, for deretter å stadig etterspørre en såkalt vitenskapelig assistent. Det gav Nansen og Helland-Hansen muligheten til å rekruttere en geofysiker, men det viste seg vanskelig å oppdrive villige

kandidater. Nansen anbefalte derfor å utsette ekspedisjonen med et år. Amundsen hadde på sin side begynt å engasjere seg for arktisk flyving, noe som kunne øke foretakets kommersielle verdi. Bør flyene sees som en prioritering bort fra vitenskapen? Ja og nei. På et personlig plan viste ikke lenger Amundsen noen stor interesse for de vitenskapelige aspektene av ekspedisjonen. Samtidig er det ingenting som tyder på at han ønsket å endre ekspedisjonens karakter av den grunn. Tvert imot ble det vitenskapelige programmet stadig mer ambisiøst, og Amundsen etterspurte fortsatt en kvalifisert avløser til oseanografien. Det viser at Amundsen på ingen måte motsatte seg de vitenskapelige aspektene, selv om han neppe var noen stor drivkraft bak disse heller.

Så var det utblåsningene overfor den norske regjeringen tidlig i 1913. Nok engang var årsaken finansiell. Gitt sin manglende interesse for de vitenskapelige målsettingene, må Amundsen ha følt det urimelig at han personlig skulle finansiere en ekspedisjon som først og fremst andre ville ha mest nytte av. Inntektene etter rekorden i syd var lavere enn forventet, og han vegret seg mot å finansiere en forskningsferd på kreditt. Irritasjonen resulterte i et ultimatum overfor regjeringen, som både var gjensidig bindende og relativt enkelt å imøtekomme. Interessant nok inngikk ikke finansieringen i ultimatumet: det var brutte løfter det hele dreide seg om. Skulle han holde sitt, måtte regjeringen holde sine. Med det samme den nye statsministeren signaliserte vilje til å samarbeide, gjenopptok Amundsen forberedelsene. Brevene Nansen, Amundsen og Leon skrev seg i denne korte perioden var mer dramatiske enn situasjonen som egentlig utspilte seg. Likevel hadde Amundsen vist at han oppfattet sin egen rolle i økende grad som et instrument, ikke bare for vitenskapen, men også for fedrelandet. Det stod i kontrast til utgangspunktet i 1907, hvor Amundsen selv var pådriver. Etter Sydpolsekspedisjonen skulle han fortsatt nordover, men han var nølende til å stå som økonomisk garantist for et mulig tapsprosjekt.

Situasjonen som oppstod i 1914, med «Fram»s forfall og krigsutbruddet, burde derfor ha kommet som en lettelse for Amundsen. Det var en gylden mulighet til å skrinlegge hele ekspedisjonen. I tillegg fant Amundsen kjærligheten – riktignok med en gift kvinne. Hvorfor han ikke grep denne sjansen utfordrer tesen om at fortsettelsen bare var et pliktløp, rett og slett fordi han her hadde muligheten til å slippe unna. Enda merkeligere blir det med byggingen av «Maud» og ønsket om å fullfinansiere hele ekspedisjonen. Her svikter påstanden om at Amundsen drev med vitenskap for finansieringens skyld. I tillegg svekkes fremstillingen av pliktløpet ytterligere, ettersom Amundsen plutselig var villig til å satse nærmest hele sin nyervervede formue på foretaket. Jeg kan ikke forstå noe annet enn at Amundsen på dette tidspunktet må ha funnet tilbake en personlig motivasjon, at han nå

faktiske *ville* nordover. Her kan det tenkes at flyene spilte en rolle – selv om han endte opp med å dra nordover uten dem – og at Amundsen slett ikke hadde noe å gjøre hjemme, som han skrev i et senere brev. Viktigst er kanskje likevel at Amundsen med kapitalen han hadde ervervet gjennom skipsaksjene omsider opplevde å ha økonomisk fotfeste. Motviljen han hadde vist i 1913 skyldtes finansieringen. Nå var den langt på vei sikret, og da vegret han seg tilsynelatende ikke for å lede en forskningsferd, selv uten fly. Det viser at Amundsen kunne gi seg i kast med en ekspedisjon uten et tydelig rekordmotiv så lenge økonomien virket trygg.

Om Amundsen skydde det vitenskapelige arbeidet, hvorfor gikk han ikke tilbake til den opprinnelige idéen fra 1907, med et lite skip som mest sannsynlig ville bli knust i ismassene? «Maud» var i likhet med «Fram» spesialkonstruert for å tåle trykket fra isen, og skulle tilsvarende fungere som et flytende laboratorium i isen. Amundsen stod fortsatt i samarbeid med både Nansen og Helland-Hansen, og engasjerte både Harald Ulrik Sverdrup og Bernt Johannes Birkeland. At sistnevnte trakk seg like før avgang var neppe Amundsens skyld. Brevene angående ansettelsen av Birkeland viser også hvor omfattende det vitenskapelige programmet hadde blitt siden Amundsen primært lanserte en havforskningsferd i 1908. Her har en manglende distinksjon mellom hva som interesserte Amundsen mest og hva som faktisk fant sted ført til misvisende fremstillinger. Et av de mest påfallende trekkene gjennom perioden er at Amundsen holdt fast ved at ekspedisjonen over Polhavet skulle være en forskningsferd, til tross for at hans egen interesse for forskningen var laber. I tillegg ble det vitenskapelige programmet stadig mer omfattende og ambisiøst, uten at Amundsen ser ut til å ha forsøkt å hindre dette. Her har de fleste forfatterne tydd til plikten som den fremste årsaksforklaringen. Spørsmålet er da hvorfor Amundsen ikke endret planene eller droppet dem da muligheten bød seg i 1914. Jeg vil argumentere for at det var en rekke andre årsaker bak «Maud»-ekspedisjonens tilblivelse, i tråd med de jeg skisserte ovenfor. Amundsen var nå selv godt forankret i polartradisjonen fra Nansen og Nordenskiöld, og den doble målsettingen var fortsatt den gjeldende. Samarbeidet med det vitenskapelige miljøet var tett og Amundsen respekterte åpenbart støttespillernes ambisjoner. Selve forskningen hadde en helt sentral funksjon for turen over Polhavet, som meningsskapende og sysselsettende arbeid. Det er derfor sannsynlig at Amundsen faktisk anså forskningsferden som den mest fordelaktige modellen for en ekspedisjon over Polhavet, selv i 1918.

Det var først med de rene fly-ekspedisjonene utover 20-tallet at Amundsen brøt med den skipsbaserte og mer vitenskapelig orienterte tradisjonen. Frem til det regnet han flyene først og fremst som et middel til rekognosering og et alternativ til hunder og sleder – som en liten del av en ellers tradisjonell ekspedisjon. Vedrørende et eventuelt fremstøt mot polpunktet innebar dette ingen endring eller begrensning for det vitenskapelige programmet – spesielt ikke om det ville bli utført gjennom luften. Dessuten hadde Amundsen lenge forespurt en avløser på det oseanografiske ansvarsområdet, noe som hadde gitt Nansen og Helland-Hansen muligheten til å engasjere en lovende geofysiker. En slik klarte de aldri å oppdrive, og fraværet av en skikkelig oseanograf ombord utgjorde en langt større flaskehals for det vitenskapelige programmet enn både flyene og Amundsens manglende personlige interesse. Sagt på en annen måte var Amundsen mer enn villig til å fungere som en forlenget arm eller et instrument for det norske geofysiske miljøet, men vedrørende bemanningen kan det stilles spørsmålsteget ved i hvilken grad miljøet selv maktet å nyttiggjøre seg av tilbudet.

Var de geografiske målsettingene for dominerende i tospannet med vitenskapen? Ingenting tyder på at Amundsen arbeidet spesielt aktivt for forskningsprogrammet etter Sydpols-ekspedisjonen. Det ansvaret overlot han til andre, mer interesserte og kvalifiserte støttespillere. Selv engasjerte han seg stadig mer i finanseringen og kommersialiseringen av foretaket, noe som hang tett sammen. Var dette problematisk for det vitenskapelige anliggende? Nei, tvert imot var det helt nødvendig. Hendelsene rundt Nordpolens antatte oppdagelse i 1909 hadde vist at det ville bli meget vanskelig å finansiere et rent forskningsopplegg over Polhavet. Det vitenskapelige programmet resulterte knapt nok i tilstrekkelig statlig støtte til å bære sin egen kostnad, og kommersielt salgbart var det heller ikke. Uten rekordene og sensasjonen ble det derfor heller ingen forskning i disse områdene. Dette var Nansen og det vitenskapelige miljøet i Norge klar over, og hovedårsaken til at de engasjerte seg i Amundsens bedrifter var neppe hans egenskaper som forsker, men hans evne til å faktisk komme seg inn og ut av polarområdene.

Sett under ett er de fremste trekkene fra perioden at den planlagte ekspedisjonen over Polhavet forble en forskningsferd, med et stadig mer ambisiøst vitenskapelig program. Rekordbesøket på Sydpolen endret ikke dette, og et riktig brudd kom først med de rene fly-ekspedisjonene fra 1922 og utover. Amundsen mistet derimot sitt engasjement for oseanografien etter ekspedisjonen sydover, og interesserte seg i økende grad for arktisk flyving. Interessant nok ledet likevel ikke dette til nevneverdige endringer for ekspedisjonen, til tross for enkelte øyeblikk med tvil. Amundsen arbeidet med andre ord

hele tiden med den vitenskapelige utforskingen av Polhavet for øye, først med en viss egeninteresse, deretter mer som et instrument, og til slutt noe midt i mellom. Polpunktet var nok alltid på agendaen, uten at dette heller nødvendigvis gikk på bekostning av det vitenskapelige programmet. Tvert imot lå styrken i den dualistiske polartradisjonen i synergieffekten som oppstod når de vitenskapelige og de geografiske målsettingene trakk i samme retning. Det er mitt håp med denne oppgaven at fremtidige studier av Amundsen vil gå bort fra dikotomien mellom rekord og vitenskap, fokusere mer på hva Amundsen gjorde enn hva han *ikke* gjorde og se glasset som halvfullt heller enn halvtomt. Rekordene spiller faktisk en sentral rolle i spørsmålet om hvordan lille, nylig uavhengige Norge oppnådde internasjonal ry innenfor både polarforskningen og geofysikken i nøyaktig samme tidsperiode.

Litteraturliste

- Adler, Anthony. «The Ship as Laboratory: Making Space for Field Science at Sea», *Journal of the History of Biology*, 2014, Vol.47(3): s. 333-362
- Amundsen, Roald. *Nordvestpassasjen : Beretning om Gjøa-Ekspedisjonen, 1903-1907*. Oslo: Gyldendal. 1942.
- *Sydpolen*. Oslo: Kagge Forlag, 2003
 - *Nordostpassagen*. Oslo: Gyldendal, 1942
 - *Mitt liv som polarforsker*. Oslo: Gyldendal, 1927
 - «En plan for en polarfærd 1910 -1917», *Det N. Geogr. Selsk. Aarbok XX 1900-1909*
 - «The North and South Poles: The Steam Boilers of the Earth», *The American Scandinavian Review*, Mars 1913: s. 5-10
 - «A proposed north polar expedition», *The Geographical Journal*, Vol. 33, No. 4 (Apr., 1909): s. 440-456
- Bomann-Larsen, Tor. *Roald Amundsen : en biografi*. Oslo: Cappelen, 1995
- Bourdieu, Pierre. «Den biografiske illusjon.» *Agora*, 2004, Årg. 22, nr 3: s. 86 – 94
- Bravo, Michael T; Sörlin, Sverker (red.) *Narrating the Arctic : a cultural history of Nordic scientific practices*. Canton: Science History Publications, 2002
- Deehr, C.S; Egeland, A. «Roald Amundsens contributions to our knowledge of the magnetic fields of the Earth and the Sun», *History of Geo- and Space Sciences*, December 2011, Vol.2(2): s. 99-112
- Elzinga, Aant. «Roald Amundsen and his ambiguous relationship to science: A look at outcomes of his six expeditions.» *Journal of Northern Studies*, 2010, Vol. 6(1): s. 53-109
- Friedman, Robert Marc. «Amundsen, Nansen, and the question of science: dramatizing historical research on the polar heroic». *Endeavour*, 2011, Vol.35(4): s. 151-159
- «Nansenismen» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind II, *Vitenskapene*. Oslo: Gyldendal, 2004
 - *Appropriating the weather : Vilhelm Bjerknes and the construction of a modern meteorology*. New York: Cornell University Press, 1989
 - *The expeditions of Harald Sverdrup : Contexts For Shaping an Ocean Science*. San Diego: Scripps Institution of Oceanography Archives, 1994
- Fulsås, Narve. «En æressag for vor Nation» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal, 2004

- Goksøyr, Matti. «Kappløp i gamle spor» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal, 2004
- Habberstad, Merete. *Myten om polfareren : en studie av pressedekningen av fire polarekspedisjoner gjennom hundre år*. Hovedoppgave i medievitenskap: Universitetet i Oslo, 1995
- Hestmark, Geir. «Kartleggerne» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind II, *Vitenskapene*. Oslo: Gyldendal, 2004
- Huntford, Roland. *Scott og Amundsen*. Oslo: Aschehoug, 1980
- Jenness, Stuart E. *Stefansson, Dr. Anderson and the Canadian Arctic Expedition, 1913-1918: A Story of Exploration, Science and Sovereignty*. Quebec: Canadian Museum of Civilization Corporation, 2011
- Jølle, Harald Dag. *Nansen : Oppdageren* Oslo: Gyldendal, 2011
- *Innledning til en historiefaglig biografi : tillegg til Nansen. Oppdageren*. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, 2013
 - «En mann av is», *Levende Historie*, 2009, 5: s. 24-31
 - «Polar prestisje og vitenskapelig ære. Fridtjof Nansens kamp for havforskning ved Universitetet», *Historisk Tidsskrift*, 2009, Vol.88(4): s. 611-637
- Kløver, Geir O (red.) *Mannskapets dagbøker : Sydpolsekspedisjonen 1910-1914*. Oslo: Frammuseet, 2011
- *Thorvald Nilsens dagbøker : Sydpolsekspedisjonen 1910-1914*. Oslo: Frammuseet, 2011
- Larson, Edward J. «Poles apart : Scott, Amundsen and science», *Endeavour*, 2011, Vol.35(4): s. 129-136
- Melgård, Anne. «Flaskepost i vitenskapens tjeneste», *Arkivmagasinet*, 2011, nr. 3: s. 9-13
- Nansen, Fridtjof. «Roald Amundsen», *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 1928, 2:3-4: s. 141-146
- Næss, Atle. «De tre store» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal, 2004
- Roberts, Peder. «Heroes for the past and present : a century of remembering Amundsen and Scott», *Endeavour*, 2011, Vol.35(4): s. 142-150
- Robinson, Michael F. *The Coldest Crucible : Arctic Exploration and American Culture*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006
- Roosevelt, Theodore. «Is polar exploration worth while», *The Works of Theodore Roosevelt*, Volume 14. New York: Charles Scribner's sons, 1924: s. 584-588

- Rozwadowski, Helen M. «Small World: Forging a Scientific Maritime Culture for Oceanography», *Isis*, 1996, Vol.87(3): s. 409-429
- Skattum, Ole Jacob. «Roald Amundsen som geografisk opdager», *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 1928, 2:3-4: s. 147-175
- Skogstad, Bjørn Emil Bergsjø. *Det vitenskapelige arbeidet på «Maud»-ekspedisjonen i årene 1922 til 1925 : Suksessfaktorene bak en forskningsbragd*. Masteroppgave i Historie, Universitetet i Oslo, 2016
- Stangeland, Hallvard. *Roald Amundsen's expeditions from 1918 to 1926 in media and politics*. Masteroppgave i Historie, Universitetet i Oslo, 2011
- Sverdrup, Harald Ulrik. «Roald Amundsen» i Stefansson, Vilhjalmur (red.) *Encyclopedia Arctica. Vol. 15. Biography*. 1951. Upublisert manus, tilgjengelig på: <https://libarchive.dartmouth.edu/cdm/compoundobject/collection/EncyArctica/id/1535> [sist besøkt 20.04.1917]
- Turney, Chris. *1912: The year the world discovered Antarctica*. Melbourne: The Text Publishing Company, 2012
- Wisting, Alexander. *Roald Amundsen: det største eventyret : en biografi*. Oslo: Kagge, 2013
- Urban Wråkberg, «Polarområdenes Gåter» i Einar-Arne Drivenes; Harald Dag Jølle (red.) *Norsk Polarhistorie*, bind I, *Ekspedisjonene*. Oslo: Gyldendal, 2004
- Ytreberg, Espen. «The 1911 South Pole Conquest as Historical Media Event and Media Ensemble», *Media History*, 2014, 20:2: s. 1-15
- Zapffe, Peter Wessel. *Spøk og alvor*. Oslo: Pax, 1998

Artikler uten oppgitt forfatter

- «A proposed north polar expedition: Discussion» *The Geographical Journal*, 1909, Vol. 33, No. 4: s. 456-462
- «Den Biologiske Station» i *Bergens Museums Aarsberetning 1905-1909*. Bergen: A/S John Griegs bogtrykkeri, 1910
- National Academy of Sciences, *Biographical Memoirs V.69*. Washington, DC: The National Academies Press, 1996: s. 343-344
- Den geofysiske kommission, «Various papers on the projected cooperation with Roald Amundsen's north polar expedition», *Geofysiske publikasjoner Vol. 1. No. 4* Kristiania: Grøndahl og Søns Boktrykkeri, 1920
- «The Ninth International Geographical Congress.» *Bulletin of the American Geographical Society*, 01.01.1908, Vol.40(4): s. 214-216

Aviser:

Som forklart har jeg benyttet meg av et større antall artikler fra et bredt utvalg aviser. Jeg fant det ikke hensiktsmessig å liste opp alle enkeltnumrene jeg har sitert fra her, men refererer til de ulike bladene jeg har hentet stoff fra.

1ste Mai (1909)

Aftenposten (1912-1918)

Bergens Annonce Tidende (1909)

Bergens Tidende (1914, 1928)

Dagbladet (1918)

Fædrelandsvennen (1911)

Fredrikstad Tilskuer (1908-1912)

Kysten (1908-1911)

Morgenbladet (1909-1913, 1974)

Norde Bergenhus Folkeblad (1908, 1915)

Nordisk Tidende (1916-1918)

Norges Sjøfartstidende (1909-1911)

Stavanger Aftenblad (1909-1914)

Tromsø Stiftstidende (1909-1912, 1918)

Trondhjems Adresseavis (1908, 1913)

Arkiv

Jeg har benyttet meg av primærkilder fra følgende arkiv

Nasjonalbiblioteket i Oslo (NBO):

- Brevs. 48. Brev til og fra Fridtjof Nansen
- Brevs. 469:B. Brev til og fra Vilhelm Bjerknes og Honoria Bjerknes
- Brevs. 480. Brev til, fra og vedrørende Roald Amundsen
- Brevs. 812. Leon Amundsens arkiv vedr. Roald Amundsen
- Ms.fol. 1253. En del brev, kortere beretninger m.m. fra (og til) Roald Amundsen
- Ms.fol. 1924. Fridtjof Nansen: Etterlatte papirer

Riksarkivet (RA):

- Kirke- og undervisningsdep., 1. Skolekontor D: Eh – 0594: Polarekspedisjoner

- PA-1490, Haug, Henry: F – L0001: Brev fra Roald Amundsen til Bernt Johannes Birkeland

Statsarkivet i Bergen (SB):

- Privatarkiv 44: Bjørn Helland-Hansen

I tillegg har jeg sitert diverse brev til og fra Fridtjof Nansen i utgivelsen *Fridtjof Nansen : Brev III : 1906-1918* (Oslo: Universitetsforlaget, 1963)

Kart over ekspedisjonsrutene

Illustrerende kart over Roald Amundsens seilte og planlagte strekninger. Driften over Polhavet er ikke inkludert.

